

DEBRECENI EGYETEM
Agrártudományi Centrum
Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar
Agrárgazdaságtani és Közgazdaságtani Tanszék

Interdiszciplináris Társadalom- és Agrártudományok Doktori Iskola
Doktori Iskola vezető: Dr. Szabó Gábor, egyetemi tanár, az MTA Doktora

Doktori (PhD) értekezés

**AZ AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI
AZ EURÓPAI UNIÓHOZ TÖRTÉNŐ CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN**

Készítette:

Katonáné Kovács Judit

Témavezető:

Dr. Szabó Gábor
egyetemi tanár
az MTA Doktora

DEBRECEN

2006

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	5
1. A KUTATÁS CÉLJA ÉS AZ ALKALMAZOTT MÓDSZEREK.....	8
2. A KUTATÁSHOZ KAPCSOLÓDÓ UNIÓS POLITIKÁK ÁTTEKINTÉSE ...	13
2.1. AZ EU AGRÁRPOLITIKÁJÁNAK VÁLTOZÁSA	13
2.1.1. A Közös Agrárpolitika kialakulása és működése	13
2.1.2. A Közös Agrárpolitika reformjai a nyolcvanas évektől az AGENDA 2000-ig	15
2.1.2.1. Az 1992. évi KAP reform	18
2.1.2.2. Az AGENDA 2000	19
2.1.3. 2003. évi reform.....	21
2.1.4. A mezőgazdaság kapcsolatrendszere	24
2.2. AZ EU KÖRNYEZETI POLITIKÁJA.....	26
2.2.1. Környezetvédelmi alapidokumentumok	26
2.2.2. Agrár-környezetgazdálkodás	27
2.2.2.1. Az agrár-környezetgazdálkodás fejlődése.....	29
2.2.2.2. Kedvezőtlen adottságú területek	32
2.3. AZ EU VIDÉKFEJLESZTÉSI POLITIKÁJA	33
2.3.1. A strukturális politika szerepének növekedése	34
2.3.2. A vidékfejlesztési politika kialakulása.....	35
2.3.2.1. Az EU vidékfejlesztési politikája 2000-2006.....	37
2.3.2.2. Vidékfejlesztés 2007-2013	38
2.4. A MEZŐGAZDASÁG FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSE ÉS MUTATÓI AZ EURÓPAI UNIÓBAN	41
2.4.1. A fenntartható fejlődés fogalma.....	41
2.4.2. Az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiája.....	45
2.4.3. Mutatók	47
2.4.3.1. Környezeti politikához kötődő mutatók.....	48
2.4.3.2. Agrár-környezeti mutatók	51
2.4.3.3. A fenntartható fejlődéshez kapcsolódó mutatók	55
3. A MEZŐGAZDASÁG SZEREPE A MAGYAR VIDÉKFEJLESZTÉSBEN	59
3.1. MAGYARORSZÁG GAZDASÁGA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MEZŐGAZDASÁGRA.....	59
3.1.1. A piacgazdaság kiépülése Magyarországon	59
3.1.2. Regionális különbségek	61
3.1.3. Mezőgazdaság.....	64
3.1.3.1. Termőföld.....	64
3.1.3.2. Bruttó Hazai Termék (GDP)	65
3.1.3.3. Agrár-külkereskedelem	66

3.1.3.4. Foglalkoztatás.....	66
3.1.3.5. Anyagi-műszaki alapok.....	67
3.1.3.5.1. Beruházás.....	67
3.1.3.5.2. Kemikáliák.....	68
3.1.3.5.3. Állatállomány.....	68
3.2. A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG AZ EU INTEGRÁCIÓBAN.....	69
3.2.1. A csatlakozási folyamat.....	69
3.2.2. A KAP alkalmazása Magyarországon.....	70
3.2.2.1. Klasszikus piaci támogatások.....	71
3.2.2.2. Közvetlen támogatások.....	71
3.2.3. Vidékfejlesztési (környezetvédelmi) támogatások.....	73
3.2.3.1. Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT).....	73
3.2.3.2. A vidékfejlesztés tengelyei.....	77
3.2.3.2.1. Versenyképesség.....	78
3.2.3.2.2. Diverzifikáció, életminőség.....	82
3.2.3.2.3. Környezet, földhasználat.....	82
3.3. A NEMZETI AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELMI PROGRAM EREDMÉNYEI.....	87
3.3.1. Bevezetés.....	87
3.3.1.1. Magyarország agro-ökológiai helyzetképe.....	87
3.3.1.2. Környezetvédelmi alapidokumentumok.....	90
3.3.1.3. Környezetvédelmi szabályozás általában és a mezőgazdaságban.....	92
3.3.2. Az NAKP 2002-2003 évi adatainak elemzése.....	95
3.3.2.1. Az NAKP NUTS I szintű vizsgálata.....	96
3.3.2.2. Az NAKP NUTS II szintű vizsgálata.....	97
3.3.2.3. Az NAKP NUTS III szintű vizsgálata.....	99
3.3.2.4. Az NAKP NUTS IV szintű vizsgálata.....	101
3.3.2.5. Az NAKP elhelyezése a földhasználati zónarendszerben.....	102
4. A LEADER PROGRAM ÉS JELENTŐSÉGE A HORTOBÁGYI TÉRSÉGBEN.....	106
4.1. A TÁRSADALMI TŐKE MEGHATÁROZÁSA.....	106
4.2. A LEADER PROGRAM.....	109
4.3. A LEADER PROGRAM MAGYARORSZÁGON.....	111
4.3.1. A társadalmi tőke Magyarországon.....	111
4.3.2. A Leader Kísérleti Program.....	113
4.3.3. A Leader+ 2004-2006.....	114
4.4. A LEADER LEHETŐSÉGEI A TÉRSÉGBEN.....	118
4.4.1. A Hortobágy.....	118
4.4.2. A „Hortobágy és mellyéke” akciócsoporth.....	123
5. AZ ÉRTEKEZÉS FONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSAI, ÚJ, ILLETVE ÚJSZERŰ EREDMÉNYEI.....	129

ÖSSZEFOGLALÁS.....	132
IRODALOM.....	141
TÁBLÁZATJEGYZÉK	152
ÁBRAJEGYZÉK	153
MELLÉKLETEK	154

BEVEZETÉS

Az értekezés témája széles területet fog át, dolgozatomban a fenntartható fejlődés, az agrárpolitika, a környezeti politika, a strukturális politika, a vidékfejlesztési politika és az ezek vizsgálatához szükséges mutatók kérdéskörével foglalkozom. Úgy gondolom, hogy témaválasztásom igényelte ezt a fajta, több diszciplínát átfogó, integrált megközelítést. Miért tartottam úgy, hogy együttesen kell vizsgálnom a dolgozatban szereplő témaköröket?

- Az Európai Unió Bizottsága az Unió által is támogatott fejlesztések esetében, az ún. **horizontális elvek** között, alapvető követelményként fogalmazta meg a **fenntartható fejlődés** következetes érvényesítését. Úgy gondolom, hogy Magyarország jövőjét, fenntartható fejlődését nagyban befolyásolja, miként tudunk gazdálkodni a **hazai erőforrások** adta lehetőségekkel. Magyarország meghatározó természeti erőforrását az a **földtőke** jelenti. A nemzeti vagyon szempontjából másik nagyon fontos rendelkezésre álló tőketényező az állampolgárok személyében megtestesülő **humán tőke**, valamint ugyancsak az állampolgárokhoz kötődő **társadalmi tőke**.

- Fontosnak tartom az **agrár-, a környezetvédelmi és a vidékfejlesztési politikák integrált megközelítését**¹. Dolgozatomban az agrár-környezetgazdálkodás és a vidékfejlesztés agrárvonatkozásait vizsgálom. A mezőgazdaság mindig sajátos szerepet töltött és tölt be a nemzetgazdaságon belül, hiszen a társadalom élelmiszer ellátása ehhez a szektorhoz kapcsolódik. Piacgazdaságban a folyamatok alapvető mozgató rugója a fizetőképes kereslet, a termékpálya végén jelentkező fogyasztói igény. Nincs ez másként a mezőgazdasági termelés kapcsán sem, de fontos megjegyezni, hogy ezen a területen, jelentősebb az állami beavatkozás szerepe. A mezőgazdaság sokáig meghatározó szerepet játszott a nemzetgazdaságok GDP termelésében. Az ipari forradalom, majd a tercier szektor térnyerésének következtében csökkent a mezőgazdasági nyersanyagtermelés GDP-hez történő hozzájárulása. Az ötvenes évek folyamán megjelent egy új fogalom az *agribusiness* (TRACY, 1994), mely a

¹ A Tanszékünk ebben a témában OTKA kutatást végzett (OTKA TO32823), melyben magam is közreműködtem.

mezőgazdaság *vertikális* kapcsolódását jelenti a termékpálya lépcsőfokai között. A fogyasztói oldalt vizsgálva, ebben az időszakban nőtt a feldolgozott élelmiszeripari termékek iránti igény. Mára a mezőgazdaság szerepe ártértékelődött. Az **Európai Mezőgazdasági Modell** egy **multifunkcionális**, azaz többfunkciós mezőgazdaságot jelent, ahol a mezőgazdaságnak a hozzá kapcsolódó táj, természet, környezet, valamint a vidék tárgyi, szellemi, kulturális örökségének a megőrzésében fontos szerepe van. Az Unió közös agrárpolitikája egyre nagyobb figyelmet szentel annak a fogyasztói oldalról jelentkező igénynek, amely a minőségi, biztonságos élelmiszertermelést, valamint a mezőgazdaság tájmegőrző szerepét helyezi előtérbe. Minél fejlettebb egy ország, a mezőgazdasági nyersanyagtermelés szerepe egyre kisebb az agribusinessen belül, ezzel szemben a **mezőgazdaság környezeti, társadalmi szerepe egyre jobban felértékelődik.**

- Az Európai Unió tagországaként 2004-2006 időszakra elkészült az ország Nemzeti Fejlesztési Terve (NFT) a strukturális alapokból igényelhető támogatások lehívásához. Az első NFT nem átfogó, minden szektorra kiterjedő fejlesztési terv, hanem olyan egységes koncepció, mely a Magyarország számára megnyíló európai uniós fejlesztési források felhasználási irányait foglalta össze. A Bizottság álláspontja után, miszerint a tagjelölt országok NUTS² II szintű régiói nem elég felkészültek a rövid, 2004-2006 közötti időszakban az Unióból érkező támogatások közvetlen fogadására, az első NFT-hez kapcsolódóan négy nemzeti szintű ágazati operatív program mellett, az egyes régiókat egységesen kezelő Regionális Operatív Program elkészítésére került sor. „Elmondható, hogy régiók érdekérvényesítő lehetőségei mérsékeltek voltak.” (Internet 1, 2005:9)

Az 1076/2004. (VII. 22.) Korm. határozat, az Európa Terv (2007-2013) kidolgozásának tartalmi és szervezeti kereteiről, szabályozza a 2007-2013 közötti időszakban Magyarország számára elérhető támogatások fogadására történő felkészülést. A kormányhatározatnak kiemelt fontossággal bír az a pontja, mely szerint a tervezésben a régiók az ágazatokkal azonos súllyal vegyenek részt (1. ábra). A regionális programok esetében különösen fontos, hogy túlmutassanak egyszerű kisléptékű, a régió területére vetített ágazati programokon, és meg tudják ragadni a valós belső területi különbségeket, melyre egy ágazati programozás esetében nem kerülhet sor. A regionális

² Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques, Statisztikai Területi Egységek Osztályozási Rendje

programoknak képeseknek kell lenniük integrált térségi fejlesztések kidolgozására vagy befogadására, és külön figyelni kell a fejlesztési célokhoz kapcsolódó, de térbeli hatályát tekintve a szomszédos régióra is áthúzódó támogatásokra (Internet 2).

TERVEZÉSI RENDSZER

1. ábra: Tervezési rendszer (SZEGVÁRI, 2005)

Dolgozatomban ezt úgy értelmezem, hogy fontos az agrár-környezetgazdálkodási programoknak – melyek az agrárágazat programjának részét képezik – a területi és a vidékfejlesztési programokban való érvényre juttatása.

- A témakörök együttes vizsgálatának utolsó indokaként ZSOLNAYTÓL (2001:21) idézek, aki azt írja „Az egyén és a közösség, valamint a közösség és a természet között kell megtalálni azt a méltányos egyensúlyt, amely lehetővé teszi mindhármuk megmaradását, sőt jólétét”. Az **egyensúly keresésében fontos szerep jut a megfelelően kiválasztott mutatóknak³**, melyek vizsgálatát fontosnak tartom. Úgy gondolom, hogy a globalizációval, az információs társadalom kialakulásával az indikátorok szerepe felértékelődött. Egyre több eszköz⁴ áll rendelkezésünkre az információk megszerzéséhez. Nagyon fontos a megfelelő mutatók kiválasztásán túl az is, hogy a kapott információk eljutnak-e és hogyan jutnak el a társadalom tagjaihoz. A mutatórendszer elemei együttesen határozzák meg a célrendszert, s teszik lehetővé a teljesülésének ellenőrzését.

³ A mutatók kapcsán az NKFP 2004/4/014/04 programjában végez kutatót tanszékünk, melyben magam is részt veszek.

⁴ Például térinformatikai eszközök TAMÁS – NÉMETH, 2005

1. A KUTATÁS CÉLJA ÉS AZ ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Hazánknak az egységes piaci versenyben való részvételét nem előzte meg a magyar mezőgazdaság szerkezeti, technikai-technológiai és intézményi felkészítése az új feladatokra. Fontos, hogy a folyamatok szervezőivé lépjünk elő, nemzetgazdaságunk fejlesztését - ahol lehetséges – ne rendeljük alá a külföldi tőkének. A piaci versenyben nélkülözhetetlen szerepe van egy tudatos, a nemzetgazdasági és a társadalmi érdekeket előtérbe helyező, hosszú távú stratégiának. Magyarország természeti és társadalmi adottságait figyelembe véve nemzetgazdasági érdek, hogy a mezőgazdaság kapcsán évek óta hiányzó hosszú távú stratégia megszülessen. **A kutatás célja a mezőgazdaság kapcsolatrendszerén belül a vidékfejlesztés és az agrár-környezetvédelem vizsgálata. Annak a hipotézisnek az alátámasztása, hogy az Unió agrárpolitikája által megfogalmazott többfunkciós mezőgazdasági modell alkalmazása Magyarországon, megfelelő politikai akarat mellett, a nemzetgazdaság fejlődését előmozdító tényezővé válhat.** SZÉKELYHIDITŐL (2003:16) idézve *„a tudományos kutatók és gyakorló vállalkozók közös és sürgető feladata a mennyiségben korlátozott, de minőségében korlátlan, azaz a környezetileg, gazdaságilag és szociálisan is értékőrző gazdálkodás megvalósítása”*.

A dolgozat a következő kérdésekre keresi a választ:

1. Miért fontos a mezőgazdaság gazdasági, természeti és társadalmi oldalról történő megközelítése Magyarországon?
2. Milyen szerepe van a mutatóknak, az információnak, az információs technológiának a fejlődés elősegítésében és vizsgálatában?
3. Az a környezeti ajándékhatás (KEREKES, 2003), melyet a rendszerváltás után bekövetkezett gazdasági visszaesés eredményezett Magyarországon, hogyan mutatható ki a mezőgazdaság kapcsán?
4. Mekkora szerep jut jelenleg Magyarországon a Közös Agrárpolitika második pillérének, a vidékfejlesztésnek, és azon belül az agrár-környezetgazdálkodásnak?
5. Melyek a minimumtényezők a vidékfejlesztésben?

Értekezésemben az interdiszciplináris megközelítést helyeztem előtérbe. A vizsgált terület szerteágazó volta miatt, a szakirodalmakat dokumentáló, rendszerező szekunderkutatókat nem külön fejezetben ismertetem, hanem fejezetenként, a részterületek tárgyalásához illeszttem.

Az egymást követő fejezetek által átfogott terület fokozatosan szűkül. Míg első lépésben az Európai Unió egészét érintő kérdéseket vizsgálom, a második rész Magyarországgal foglalkozik, végül az első két fejezet kutatásainak eredményeit a Hortobágy térségére próbálom levetíteni. Az utolsó részben az **elméleti következtetéseket empirikus vizsgálattal** is megpróbáltam alátámasztani, a Leader Program magyarországi bevezetésénél, annak gyakorlati megvalósításában közreműködtem.

Az **Európai Uniót érintő fejezet** négy alfejezetre tagolódik. A négy alfejezet a témához kapcsolódó uniós politikákat, stratégiákat mutatja be. A vizsgált területek: az agrárpolitika, a környezeti politika, a vidékfejlesztés és a jelenleg mindent átfogó fenntartható fejlődés szorosan kapcsolódnak kutatási munkámhoz. Tárgyalásuk sorrendjét az határozta meg, hogy az Unió politikájába időrendileg milyen sorrendben épültek be, hogyan követték egymást.

- Első lépésben az Európai Unió agrárpolitikáját⁵ tekintem át. A Közös Agrárpolitika (KAP) fejlődésével, változásaival nagyon sok munka foglalkozik. A kutatási témámban alapfeladatként tekintettem a Közös Agrárpolitikával foglalkozó szakirodalmak áttekintését, igyekeztem röviden összefoglalni a fontosabb fejlődési állomásokat.

A szakirodalmi kutatás eredményeként, rendszerezve a szerzett információkat, logikai modell (CSÁKI-MÉSZÁROS, 1981) segítségével, **saját megközelítésben ábrázoltam a mezőgazdaság kapcsolatait.**

- A második alfejezet a környezeti politikát vizsgálja. Az Unió környezeti politikájának⁶ fejlődése kapcsán megfogalmazódott, hogy a környezeti kérdéseknek minden ágazati politikába be kell épülnie. Kutatási területemből adódóan ebben a részben döntően az agrár-környezeti kérdésekkel foglalkozom.

⁵ 1958. Római Szerződés

⁶ Egységes Európai Okmány

- Harmadik lépésben a vidékfejlesztési politika⁷ kialakulását tanulmányoztam. Ebben a részben ismertetem az Unió strukturális politikáját is, mert úgy gondolom, hogy a vidékfejlesztési politika szabályozása jelenleg a KAP és a strukturális politika metszéspontjában helyezkedik el.
- A negyedik alfejezetben, az Uniónak a fenntartható fejlődésre⁸ vonatkozó intézkedéseit, kutatásait tanulmányozom. Dolgozatom összeállításánál dilemmát okozott számomra, hogy a fenntartható fejlődésről szóló részt hol helyezzem el. Úgy gondoltam, hogy ez a rész bevezetés is lehetett volna, hiszen kutatásom negyedik évében sikerült megérlelni magamban azokat a gondolatokat, melyek itt megfogalmazódnak, és minden kérdéskör vizsgálatánál próbálom keresni azt a megoldást, mely a fenntartható fejlődés pillérei között harmóniát teremt. A pillérekhez kötődő erőforrások közül dolgozatomban elsősorban a társadalmi és a természeti tényezők szerepét vizsgálom. Az információ, az indikátorok ismertetése is kapcsolódhatott volna az első három témakörhöz – történik is rájuk utalás az adott részekben – de azt hiszem, magyarázatul szolgál a téma elhelyezésére, hogy a mutatók szerepe a környezeti politika mellett a fenntartható fejlődés vizsgálatával, valamint az Unióban egyre nagyobb szerepet kapó újfajta irányítási mód, a nyitott koordináció (OMC)⁹ megjelenésével felerősödik. Ennek a résznek a végén a mutatók információ hordozó szerepének, valamint a rendszerváltozás mezőgazdaságot érintő környezeti hatásának bemutatására a matematikai-statisztikai módszerek közül a grafikus ábrázolást választottam. **A grafikus ábrázolási módok közül a poláris koordináta rendszert használtam.** Azért ezt a módszert választottam, mert a grafikus ábrázolás az arányok szemléltetését, a statisztikai adatok, sorok közti áttekintést, az összefüggések felismerését elősegíti, az elemzés folyamatát megkönnyíti.

A **Magyarországot vizsgáló fejezet** három alfejezetre oszlik. Ebben a részben az uniós fejezetben ismertetett témakörök – agrárpolitika, környezetpolitika, vidékfejlesztés, fenntartható fejlődés –magyarországi vizsgálatával foglalkozom.

⁷ AGENDA 2000

⁸ Gotheborg 2001

⁹ Open Method of Coordination (OMC), nyitott koordináció Az Unió fenntartható fejlődési stratégiája is egy OMC.

- Először ismertetem a magyar gazdaság, majd azon belül a mezőgazdaság főbb jellemzőit. A magyar gazdaság ismertetésénél kiemelem a külföldi tőke meghatározó jelenlétét és a térségek közötti differenciáltságot.
- A második alfejezetben az uniós csatlakozás hatásait elemzem. Minden tagországnál, így Magyarországon is az Unió költségvetésének újraelosztási mechanizmusa, valamint az agrárpolitika és a strukturális politika közösségi szintű szabályozása jelentős változásokat hozott, mely változások leginkább a támogatási rendszerben jelentkeznek. Ezt szem előtt tartva a csatlakozási tárgyalások rövid ismertetése után, az agrárkiadások fő célcsoportjait követve vonok le következtetéseket. A három támogatási csoporton belül – klasszikus piaci támogatások, közvetlen támogatások, vidékfejlesztési támogatások – elsősorban a vidékfejlesztési támogatásokat elemzem. Ennek a kérdéskörnek a vizsgálatát a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) ismertetésével kezdem. Teszem ezt azért, mert a magyar vidékfejlesztési programoknak jelenleg ez adja az alapját. A további rendszerezésnél az új vidékfejlesztési reform tengelyeit tekintem támpontul. Ezt azért tartom fontosnak, mert **a kapott eredmények a 2007-2013 magyar vidékfejlesztési program kidolgozásához adhatnak iránymutatást**. Ebben az alfejezetben **kérdőíves felmérés** segítségével vizsgálom a strukturális politika alapelveinek Magyarországi érvényesülését. A kérdőívek kitöltéséhez kistérségi menedzsereket kértem fel. A megkérdezett kistérségi menedzserek – így a visszaérkezett kérdőívek is – az ország hét NUTS II régióját reprezentálják. A kérdőívek 68%-a, 114 darab érkezett vissza hozzám, melyek feldolgozásához az SPSS programrendszer 10. verziójának Base programcsomagját használtam. A program segítségével keresztábra-elemzést végeztem, és a kapott eredményeket elemeztem.
- A harmadik alfejezetben a munkám legnagyobb részét képező, a 2002-2003 között megvalósult, Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP) adatainak a feldolgozása révén nyert tapasztalatokat elemzem. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium anonim módon rendelkezésemre bocsátotta a két év pályázóinak teljes adatbázisát. Az NAKP két éves adatai lezárt adatbázisként kezelhetők, hiszen a 2004. évi májusi csatlakozással az NAKP lezárult és céljait a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT) viszi tovább. **Komparatív elemzés** módszerét alkalmaztam annak a vizsgálatára, hogy az NAKP intézkedései milyen eredményeket hoztak a különböző régiókban Magyarországon. A rendelkezésemre álló adatokat statisztikai, illetve matematikai-statisztikai módszerek segítségével, különböző megközelítésekből, eltérő területi lehatárolások (NUTS I, NUTS II, NUTS III, NUTS

IV) szerint vizsgáltam. Az **adatok feldolgozásához Microsoft Excel és SPSS programot**, az eredmények **térképszerű megjelenítéséhez, pedig az ArcView 3.2.** térinformatikai¹⁰ programot használtam. A feldolgozott és a KSH adatbázisából rendelkezésre álló ismérvek közötti kapcsolat vizsgálatára, kistérségi szinten, **korrelációs számítás** (SZÜCS, 2002) végeztem. Az elemzéshez felhasználtam a Microsoft Excel táblázatkezelő program, beépített adatelemző részéből a korrelációs együttthatót számító modult.

Az **utolsó fejezet a Leader Programot** vizsgálja az Unióban, Magyarországon és Hortobágy térségében. **Ebben a fejezetben kiemelten foglalkozom a társadalmi tőke kérdéskörével.** A tanszékünkön folyó, nemzetközi kutatás¹¹ során végzett munkánk hívta fel a figyelmemet a társadalmi tőke vizsgálatának fontosságára. Azért emeltem ki ezt a témakört, mert arra a következtetésre jutottam, hogy ez az egyik minimum tényező ma a vidékfejlesztés esetén, Magyarországon. A Hortobágy térség vizsgálatával sok kutatás foglalkozik, történelmi, kulturális, földtani, természeti, gazdasági stb. szempontból vizsgálva a kistáját. Saját megközelitésem a térségre vonatkozólag abból a szempontból tekinthető újszerűnek, hogy **elsősorban a társadalmi tőke oldaláról közelítem a terület problémáit.** Összegzem azokat a gondolatokat, melyek – az uniós csatlakozás és a magyarországi folyamatokat figyelembe véve – az országnak ezt a területét, mely jelenleg elmaradott régió, a fenntartható fejlődés irányába mozdíthatják. Úgy gondolom, hogy az új vidékfejlesztési politika negyedik építő eleme, a Leader kezdeményezés elindítása a térségben egy lépés lehet a jelenlegi gondok megoldása felé. Az elméleti következtetéseket empirikus vizsgálattal is próbáltam alátámasztani, ugyanis a Leader Program térségi bevezetésénél, annak gyakorlati megvalósításában közreműködtem.

Dolgozatom végén négy éves kutatásom során gyűjtött tapasztalatok alapján a feltett kérdésekre adok választ, röviden ismertetem következtetéseimet és összefoglalom azokat az eredményeket, melyeket újnak, újszerűnek tartok.

¹⁰ Térinformatikai vizsgálatokat Takács Péter, Víz- és Környezetgazdálkodási Tanszék munkatársa, segítségével végeztem.

¹¹ EUROLAN (Strengthening the Multifunctional Use of European Land: Coping with Marginalisation) QLK5-CT-2002-02346

2. A KUTATÁSHOZ KAPCSOLÓDÓ UNIÓS POLITIKÁK ÁTTEKINTÉSE

Az európai integráció a kezdetektől, az Európai Gazdasági Közösség megalapításától – amikor még csak hat ország vett részt az integrációban és a Közösség elsődleges céljai között a vámunió létrehozása szerepelt – hosszú fejlődési folyamat eredményeként mára egy 25 tagországot számláló és a jövőben még tovább bővülő integrációvá vált, mely a gazdasági unió megvalósítása mellett a politikai unió felé is megtette a kezdeti lépéseket. A fejlődési folyamat jelentős változásokat hozott, módosításra kerültek az alapszerződések, elkészült egy alkotmánytervezet, változott az intézményrendszer, a döntéshozási mechanizmus, valamint a különböző politikák súlya a célok függvényében. Ebben a fejezetben a kutatási témám szempontjából tekintem át az uniós politikák változását, követve ezen politikák időrendi megjelenését az Unió történetében.

2.1. AZ EU AGRÁRPOLITIKÁJÁNAK VÁLTOZÁSA

Az agrárpolitika vizsgálatánál különös figyelmet kap az agrár-környezetvédelem és a vidékfejlesztés fejlődése a kezdetektől napjainkig.

2.1.1. A Közös Agrárpolitika kialakulása és működése

A Közös Agrárpolitika az európai integráció egyik legbonyolultabb területe. A Római Szerződést megelőző vitákban még a KAP lehetősége is megkérdőjeleződött, ám végül az integráció hívei győzedelmeskedtek. Mint az egyik legfontosabb „közös politika”, jelentős szerepet tölt be a közösségi együttműködés formálásában. Noha az alapító Hatok mezőgazdasági adottságai, társadalmi viszonyai eltérőek voltak a különbségek nem akadályozták meg a KAP alapelveinek megfogalmazását. A KAP működésének és fejlődésének együtt kellett járnia a tagállamok közös agrárpolitikájának kialakításával, az eltérő nemzeti agrárpolitikák harmonizálásával. A hagyományos intervencionista, kontinentális agrárpolitikák az élelmiszertermelés stratégiai jelentőségét hangsúlyozták. Figyelembe kívánták venni a mezőgazdasági termelés *természeti, gazdasági és társadalmi sajátosságait* (HALMAI, 2002).

Már a Római Szerződés megfogalmazta a KAP célkitűzéseit. Ezeket az általános célkitűzéseket, módosítás nélkül, az Unió Alkotmány¹² tervezetének harmadik része – mely „Az unió politikái és működése” címet viseli – szintén tartalmazza (III-227. cikk). A KAP célkitűzései a következők (OJ, 2004:101):

- a) a mezőgazdasági termelékenység növelése a technológiai haladás elősegítésén, valamint a mezőgazdasági termelés ésszerű fejlesztésének és a termelési tényezők, így különösen a munkaerő, optimális kihasználásán keresztül;
- b) a mezőgazdasági népesség megfelelő életszínvonalának biztosítása, a mezőgazdaságban dolgozók egy főre jutó jövedelmének növelésével;
- c) a piac stabilizálása;
- d) az élelmiszerkínálat biztosítása;
- e) elfogadható fogyasztói árak biztosítása.

Ezek az általános célok tükrözik a kezdeti időszakban jelentkező igényeket, elsődlegesen a termelés növelését, az élelmiszerhiány megszüntetése érdekében, valamint a mezőgazdasági struktúra átalakítását, hogy az így felszabaduló munkaerő az ipar és a szolgáltatások munkaerő igényét kielégíthesse. Úgy gondolom a célok mai szemmel új jelentést hordoznak. A termelési tényezők legjobb kihasználása nem csak hatékonyságot, hanem fenntarthatóságot is jelent. A piacok stabilizációja nem a kínálati hiány megoldását, hanem bizonyos esetekben a többlet levezetését jeleneti. Az élelmiszerkínálat biztosításánál a mennyiségi gondok helyett a minőségi, biztonsági kérdések kapnak szerepet.

A Római Szerződés aláírása után a tagországok mezőgazdasági minisztereinek 1958. évi Stresai Konferenciája dolgozta ki a KAP tervezetét. Ennek sarokpontjai (HALMAI, 2002):

- Az agrárpiac központi szabályozó eleme az ár.
- Az Európai Közösség agrárárait a világpiaci árak szintje felett kell meghatározni.
- Az agrárjövödelmek döntő része az árakon keresztül realizálódik.
- Közös pénzügyi forrás megteremtése.
- Szoros kapcsolat szükséges az agrárstruktúra alakulása és a piacpolitika között.
- Agrárstruktúra javítása.
- A családi gazdaságok teljesítményének és versenyképességének fokozása.

¹² Alkotmány ratifikációs folyamata a francia és holland népszavazás következtében megakadt.

1960-ban elfogadásra kerültek a KAP alapelvei, és két évvel később 1962-ben hatályba is léptek. Megteremtették az egységes piacot – az Unió legutóbbi 2004. évi bővítésével ez az alapelv sérült –, érvényesítették a közösségi preferenciákat és a pénzügyi szolidaritás figyelembevételével, az agrárpolitika finanszírozására 1964-ben létrehozták az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapot (EMOGA). Az EMOGA Garanciális Részlege¹³ az export szubvencionálását, valamint a belső piaci intervenciós támogatásokat, jellemzően ártámogatásokat szolgált, míg az Orientációs Részleg a szerkezet-átalakítást, kezdetben elsősorban a méretgazdaságosság növelését. (SZABÓ, 2001a)

Az agrárpolitika vizsgálatánál háttéranyagként használok azt a Németországban készített tanulmányt (EURONATUR/AbL, 2002), mely a KAP fenntarthatóságánál, a környezeti szempontokra helyezi a hangsúlyt. A tanulmány az elindított agrárpolitikát a gabonaágazat kapcsán mutatja be. Elmondható, hogy a kezdetektől egészen napjainkig ez az ágazat a legnagyobb haszonélvezője a KAP támogatásoknak.

A gabonapiac szabályozásának kezdetben két fontos eleme volt:

- az irányár,
- valamint az intervenciós ár. Ez az ár azt az alsó küszöböt is jelentette, mely alá a piaci árak nem eshettek. Így ez a termelőknek garantált minimum árat jelentett.

Ez a rendszer az intenzív, kedvező adottságú területeken elhelyezkedő gazdaságoknak nyújtotta a legnagyobb előnyt, de a gyenge adottságú területeken gazdálkodókat is ösztönözte a termelésre. Az EU önellátását vizsgálva a gabonából a rendszer „sikere” szembeűnő. Míg a hetvenes évek elején 90%-os volt az önellátás, az 1978/79-es termelési évben elérte a 100%-ot, 1982/83 évben 115%-ot, 1992/93 évben 120% feletti volt és a 2002/03 évben meghaladta a 100%-ot. (EURONATUR/AbL, 2002)

2.1.2. A Közös Agrárpolitika reformjai a nyolcvanas évektől az AGENDA 2000-ig

A Közös Piac a hetvenes évek végére a legtöbb alapvető mezőgazdasági termékből önellátóvá vált, sőt feleslegek halmozódtak fel. Egyidejűleg nőtt a termelékenység és javult a mezőgazdasági termelők jövedelmi helyzete is (BUDAY-SÁNTHA, 2001).

¹³ Az EMOGA Orientációs és Garancia Részlegének angol elnevezését (Section) többféle módon használja a szakirodalom – szekció, alap, osztály, rész – én dolgozatomban a részleg elnevezést használom. Ez a fordítás található HALMAI (2003) könyvében.

A KAP a Római Szerződésben meghatározott célokat nagyrészt elérte, igaz komoly és egyre súlyosabb problémák kíséretében. Új problémát jelentett a növekvő termékfeleslegek levezetése. Mivel a fogyasztás növekedési potenciálja korlátozott, az exportra helyeződött a hangsúly. A romlandó, nem tárolható termékeket megsemmisítették, kivonták a piacról (zöldség, gyümölcs). A közös agrárpiaci rendtartás mind a Közösség, mind a világpiac számára számos kedvezőtlen hatással járt, ráadásul fenntartása meglehetősen költségigényes volt. A KAP támogatási rendszere sok egyenlőtlenség kialakulását vonta maga után (HORVÁTH, 2002). Az ártámogatás mellett egyre inkább a feleslegek tárolásának költsége és az exporttámogatások kerültek előtérbe. Mivel a belső piaci árak a világpiaci áraknál magasabbak voltak, így az export csak támogatás mellett működött, ráadásul az intervenciós felvásárlás¹⁴ elfogadott politikai eszközként szerepelt. **Ez azt jelentette, hogy támogatták a termékfelesleg tárolását, melyet később exporttámogatással értékesítettek.**

1990-ben, közvetlenül az 1992. évi reform előtt, a szántóföldi növények teljes támogatási keretén belül 31,2% volt az exporttámogatás aránya, valamint 16% az intervenciós felvásárlás finanszírozása. Az intervenciós készletek tárolása piaci haszonlesők üzletévé vált. Fontos volt a termékek megfelelő tárolása is. Például a tejpor tárolása jobban megoldható, mint a folyékony tejé, ezért az energiaigényes tejporgyártás támogatást élvez, ahelyett, hogy megoldás született volna a megtermelt tej regionális terítésére. **A szárítási folyamat hatalmas energiaigényének környezeti hatásai figyelmen kívül maradtak.**

A KAP támogatási rendszere egyenlőtlenséget okozott a gazdálkodók között is. Az EMOGA támogatásainak 80%-a a gazdák 20%-ának jutott, akik a termőterület 50%-ával rendelkeztek. (HORVÁTH, 2002). Véleményem szerint a 2003. évi reform sem jelent biztos megoldást erre a problémára, hiszen a történelmi időszak bázisán juttatott közvetlen támogatási összeg a régi elosztást követi. Kérdéses az is – bár bizonyos eszközökkel (moduláció, regionális elosztás) próbálnak az elosztási szerkezeten javítani –, hogy akik eddig nem a támogatott termékeket termelték, továbbra is hátrányban lesznek-e.

¹⁴ A 2003. évi reform is meghagyja ezt a szabályozási eszközt.

A KAP ellentmondásai közé tartozik a támogatások termékenkénti különböző megoszlása. Az EMOGA Garanciális Részlegének 61,5%-a növénytermesztési kiadásokat jelent (1. táblázat), melyből 65,5% a szántóföldi növények támogatása. Az állattenyésztési támogatások esetében a kiadások több mint 80% a szarvasmarha ágazatot érinti.

1. táblázat: Az EMOGA Garanciális Részlegének kiadásai 2002-ben (millió euró)

<i>Kiadási tétel</i>	<i>2002</i>	<i>%-os megoszlás</i>
1. pillér		
Növénytermesztés	27349,00	61,5
Állattenyésztés	10859,58	24,4
Egyéb költségek	1426,60	3,2
2. pillér		
Vidékfejlesztés	4595,00	10,3
Tartalék	250,00	0,6
ÖSSZESEN	44480,18	100,0

Forrás: EURONATUR/AbL (2002:21)

A kialakult ellentmondások újabb szabályozó eszközök bevezetését igényelték. A kínálat szabályozására bizonyos termékeknél (például tej, cukor) bevezették a kvóta rendszert. Bár ez az új eszköz megoldást jelenthetett volna a túltermelés problémájára, de, például a tejkvóta esetében, a termelési szintet körülbelül 120%-kal az európai kereslet felett húzták meg. Ez azt jelenti, hogy maga az új rendszer alapjaiban többlet termelésére adott lehetőséget. Az önkéntes földkivonás támogatása sem a túltermelési, sem a környezeti problémákat nem oldotta meg. A gazdálkodók a gyengébb talajadottságú területeiket vonták ki a termelésből, és a többi területen tovább növelték a termelés intenzitását. A kivont területeken lehetőség volt az energia növények akár intenzív termelésére is. Vitatott volt azon területek kérdése, melyeket 20 évre vontak ki a termelésből, hiszen ez az intézkedés megosztotta a területeket védett és szennyezett területekre. Egyik intézkedés sem volt elégséges arra, hogy a jelentkező környezeti problémákat, vagy a piaci szervezetek növekvő költségének gondját megoldja (EURONATUR/AbL, 2002).

TÉGLÁSY (2002) munkájában azt írja, hogy a környezetvédelem tényleges megjelenése a struktúrapolitikában a Tanács 75/268/EGK irányelvének kiadásához köthető. Jelzi, hogy a direktíva környezetvédelmi karaktere abban nyilvánult meg, hogy a tájak

állapotának fenntartásáért támogatást biztosított. Ennek kedvező hatásai különösen a talajerózió elleni küzdelem terén voltak ígéretesek. Az irányelvben már találkozhatunk **a gazdákat a környezet szabályozójának, ápolójának, illetve fenntartójának** beállító szemlélet körvonalazódásával.

Az extenzifikációt szolgáló rendelkezések között bevezetésre kerülő, ökológiai gazdálkodást támogató intézkedés¹⁵, valamint a később megjelenő, az ökológiai gazdálkodásról és az ebből származó mezőgazdasági termékek és élelmiszerek jelöléséről¹⁶ szóló rendelet fontos lépésnek tekinthető a pozitív irányba történő elmozdulás felé. TÉGLÁSY (2002) úgy fogalmaz, hogy a mezőgazdaságnak tájfenntartókénti felfogása jelenik meg az agrárszerkezet hatékonyságának javításáról szóló 797/85/EGK tanácsi rendeletben is. Ez a jogszabály – a 75/268/EGK irányelvvel ellentétben - nemcsak a hegyvidéki és bizonyos hátrányos adottságokkal rendelkező területekre, hanem általában a mezőgazdaság által veszélyeztetett környezetre terjed ki. A rendelet, TÉGLÁSY (2002) szerint is, jelentős lépést jelentett a környezeti követelmények agrárpolitikai integrációjának folyamatában, ugyanis első ízben tette lehetővé az agrárszférában kifejezetten környezetvédelemre irányuló tevékenység finanszírozását.

2.1.2.1. Az 1992. évi KAP reform

Az 1992. évi reform fordulatot hozott a KAP történetében. A kiváltó okok között mind külső, mind belső tényezők szerepet játszottak. Külső kényszerítő tényezőt jelentett a GATT (Általános Kereskedelmi és Vámtarifa Egyezmény) 1986-tól 1994-ig tartó Uruguay fordulója. A GATT-WTO¹⁷ megállapodás értelmében a fejlett országoknak 6 év alatt, 2001-ig 36%-kal kellett csökkenteniük a külső védelmüket, minden korlátozást el kellett törölniük és be kellett építeniük a vámokba. Minden vámtételnek legalább 15%-kal kellett csökkennie. Ezzel egyidejűleg 36%-kal kellett csökkenteniük az exporttámogatást, a támogatott exportmennyiséget pedig legalább 21%-kal, a mezőgazdasági termelés támogatását pedig 20%-kal kellett mérsékelniük (BUDAY-SÁNTHA, 2001).

¹⁵ Council Regulation (EEC) No 1760/87 (OJ, 1987)

¹⁶ Council Regulation (EEC) No 2092/91 (OJ, 1991)

¹⁷ Ebben a fordulóban a GATT-nak jogutódjaként született meg a Világkereskedelmi Szervezet, WTO.

A reform belső kiváltó okai elsősorban a piaci egyensúly zavar, valamint a növekvő kiadások voltak, az agrárszektor környezetre gyakorolt hatása csak másodlagos volt.

A legfontosabb elfogadott intézkedések:

- a garantált árak csökkentése,
- az árcsökkentésből adódó jövedelem kiesés 100%-os kompenzálása közvetlen támogatással,
- a kötelező területpihentetés bevezetése,
- export visszatérítések csökkentése.

A reform lényege, hogy ártámogatási politikáról jövedelemtámogatásra tértek át. Vitatott volt az intézkedés környezeti hatása, mert bár nem ösztönözte az intenzív termelést, az input-felhasználás nem csökkent így nem hozott pozitív változást. 1992-ig a gazdálkodók jövedelmét a hektáronkénti hozam és az intervenció ár szorzata jelentette. Az új rendszer szerint egy történelmi időszakot figyelembe vevő átlag hozamot számoltak ki régióként (természetesen a jobb adottságú területeken ez kedvezőbb volt) és ezt szorozták fel a tonnánkénti közvetlen támogatással (2004-ben ez búzánál például 70,22 euró/tonna). Így a gazdálkodó bevétele a közvetlen támogatás – fontos megjegyezni, hogy csak azokét, akik a szabályozás alá eső termékeket termelték – és a termékre érvényesített piaci ár jelentette. Az 1992-es reformmal bevezetett közvetlen támogatások képezik az agrárpolitika legnagyobb kiadási tételét. A reform következtében csökkent a feleslegek levezetésének költsége, a csökkenő árakból adódóan nőtt a termékek világpiaci versenyképessége.

Az első reformnak környezeti szempontból fontos lépése volt az úgynevezett „kísérő intézkedések” között megjelenő

- agrár-környezetgazdálkodási támogatás (2078/92/EGK rendelet),
- mezőgazdasági területek erdősítésének (2080/92/EGK rendelet) bevezetése.

Ezen intézkedések az EMOGA Garancia Részlegének kiadásaiból körülbelül 5%-ot tettek ki.

2.1.2.2. Az AGENDA 2000

A 92-es reform után, a vártnál hamarabb, újabb reformlépések váltak szükségessé az agrárpolitikán belül, melyeket ismételten a piaci és a finanszírozási problémák idéztek elő. A Bizottság 1997 júliusában tette közzé az AGENDA 2000 elnevezésű dokumentumot, melyben többek között az új agrárpolitikára vonatkozó részletes

elképzelések is napvilágot láttak. A Bizottságnak a radikális KAP reformra irányuló kezdeményezését a következő külső, és belső tényezők indokolták (SZABÓ, 2001b):

A külső tényezők közül a legfontosabbak:

- az élelmiszerek iránti növekvő világpiaci kereslet,
- a világpiaci liberalizációs tendenciákhoz történő igazodás,
- az Európai Unió keleti bővítése.

A belső tényezők közül elsősorban az alábbi négy emelendő ki:

- a piaci egyensúly újabb megbomlásának veszélye, továbbra is jelentős kiadások,
- az Amszterdami Egyezmény, mely a Közösség jogalkotói számára kötelezővé tette, hogy a környezeti kérdéseket valamennyi jogszabályban érvényre kell juttatni,
- a fogyasztói elvárásoknak való megfelelés (élelmiszerbiztonság, -minőség, állatvédelem),
- a decentralizáció és a jobb áttekinthetőség igénye.

Az AGENDA 2000 céljai között szerepelt: a piac szabályozó erejének növelése, a versenyképesség növelése a nemzetközi piacon (uniós árak közelítése a világpiaci árakhoz); az EU helyzetének erősítése az újabb WTO tárgyalásokra (export visszafizetések csökkentése, piaci támogatások további átalakítása közvetlen támogatásokká); felkészülés az újabb csatlakozásra; környezeti célok további beépítése az agrárpolitikába; egységes vidékfejlesztési rendelet megalkotása, mely a KAP második pillérét jelenti.

Az AGENDA 2000-ben megfogalmazásra került az Európai Mezőgazdasági Modell, melynek fő elemei az alábbiak:

- versenyképes, de nem túltámogatott mezőgazdasági szektor,
- környezetbarát, megfelelő minőségű termékeket előállító termelési módszerek,
- sokszínű és gazdag hagyományokkal rendelkező mezőgazdaság, melynek nem csak a végtermék előállítás a célja (egységes vidékfejlesztési rendelet megalkotása, mely a KAP második pillérét jelenti)
- egyszerűbb és érthetőbb agrárpolitika, mely világos határokat húz a közös, illetve a tagállamok által meghozandó döntések közé,
- olyan agrárpolitika, amely a társadalom számára világossá teszi, hogy a gazdálkodók számára nyújtott támogatások összhangban vannak azok szolgáltatásaival (SZABÓ, 2001b; TAR, 2005).

Eszközeit tekintve tovább vitte az 1992. évi reform intézkedéseit. A reform legfontosabb lépésének az agrárpolitika két pillérre helyezését, az 1257/99 EK, egységes vidékfejlesztési rendelet megalkotását tartom.

A Berlini Csúcon elfogadott középtávú pénzügyi előirányzat a mezőgazdasági kiadásoknak határt szabott. Az EMOGA Garancia Részlegének kiadásait gyakorlatilag befagyasztották, azok nagysága az 1999. évi bázishoz mérten legfeljebb évi 2%-kal nőhet nominálisan. Az AGENDA 2000 keretében előirányzott intézkedések hét évre (2000-2006) vonatkoztak. Ugyanakkor a Berlini Csúcs határozatai még a fenti időszakban több piaci szervezet, illetve témakör időközi felülvizsgálatát is előirányozták. A „félidős” felülvizsgálat alkalmából elérkezettnek látták az időt újabb mélyreható reform megvalósítására, módot láttak az AGENDA 2000 egyes ügyek tekintetében kiábrándító kompromisszumainak meghaladására (HALMAI, 2002).

2.1.3. 2003. évi reform

A legújabb agrárreform változásait KISS (2003) tanulmánya és a 1782/2003/EK rendelet alapján ismertetem.

A reformot kiváltó legfontosabb külső és belső tényezők közé Kiss (2003) a következő okokat sorolja fel: *Külső tényezőnek* tekinti a WTO tárgyalást Cancunban, 2003 szeptemberében. (Az EU agrártámogatási rendszerének negatív hatásai a fejlődő országokra. „Kék dobozban” szereplő közvetlen kifizetések kérdésének megoldása.) A *belső tényezők* között említi, hogy a KAP 1992-es és 1999-es reformja ellenére az Unió továbbra is túltermelési gondokkal küzd. Az agrárrendtartás fenntartása továbbra is hatalmas költségeket emészt fel, valamint 2004. májusa után, a 10 új belépő tagországgal, az agrárterület 29%-os és az agrártermelők 55%-os gyarapodása újabb kihívást jelent.

Az EU agrárminiszterei a következő fontosabb intézkedéseket fogadták el 2003. június 26-án (KISS, 2003a):

1. Az EU agrárköltségvetésének több mint kétharmadát kitevő közvetlen kifizetéseket **leválasztják** (decoupling) a termelésről, így azok a WTO által elfogadott támogatási formává válnak. A termelők az eddig létező valamennyi közvetlen támogatási forma összevonásával alanyi jogon egységes farmtámogatást kapnak. A kifizetés mértéke a 2000 és 2002 közötti „történelmi” bázisidőszakon alapul, vagyis az ezen időszak alatt folyósított támogatások fogják meghatározni a leválasztott támogatások nagyságát.

A tagállamok lehetőséget kaptak arra, hogy az egységes farmtámogatás összegének maximum tíz százalékáig, kiegészítő támogatást nyújtsanak gazdálkodóiknak a környezetvédelem, a minőségi termelés és a marketing területén. A leválasztás mértéke azonban nem lesz teljes, különböző termékeknél különböző lehetőségeket tesz lehetővé az új reform a közvetlen támogatások leválasztására. A támogatások és a termelés szétválasztása 2005-től lép érvénybe, de a tagállamoknak lehetőségük van arra, hogy 2007-ig átmeneti időszakot kérjenek az új rendszer bevezetésére. Ugyancsak lehetőségük van a tagországoknak arra, hogy az új rendszert valamennyi közvetlen támogatást élvező termék esetében 100%-ig bevezessék, vagyis ne éljenek a részleges szétválasztás lehetőségével.

2. A közvetlen támogatások szabályozását magában foglaló 1782/2003/EK rendeletben az agrár-környezetvédelem szabályozása is helyet kap. Az általános rendelkezésekről szóló II. cím alatt az 1. fejezet a kölcsönös megfeleltetés, vagy **keresztmegfelelés** címet viseli. Ez azt jelenti, hogy mind a termeléstől leválasztott, mind pedig a továbbra is ahhoz kötött támogatások folyósítását a korábbiaknál is nagyobb mértékben kötik különböző környezetvédelmi, élelmiszer-biztonsági, növény- és állategészségügyi, állatjóléti intézkedések betartásához, valamint ahhoz, hogy a termelés alól kivont területet is gondozni kell. Amennyiben a feltételeket nem teljesítik, akkor lehetőség van a közvetlen kifizetések csökkentésére. A közvetlen kifizetésben részesülő mezőgazdasági termelő köteles betartani a rendelet III. mellékletében, jogszabályban foglalt gazdálkodási követelményeket, továbbá a mezőgazdasági földterületek jó környezeti és ökológiai állapotára vonatkozóan megállapított előírásokat. A tagállamok a rendelet IV. mellékletében kialakított keret alapján nemzeti vagy regionális szinten meghatározzák a jó mezőgazdasági és ökológiai állapotra vonatkozó minimumkövetelményeket¹⁸, figyelembe véve az érintett területek olyan egyedi sajátosságait, mint a talaj- és az éghajlati viszonyok, a meglévő gazdálkodási rendszerek, a földhasználat, a vetésforgó, a gazdálkodási gyakorlat és a mezőgazdasági üzemszerkezet. Mindez nem sérti az 1257/1999/EK tanácsi rendelettel összefüggésben a Helyes Gazdálkodási Gyakorlatra vonatkozóan alkalmazott előírásokat¹⁹, valamint a

¹⁸ 4/2004. (I. 13.) FVM rendelet (MK, 2004a) 1. számú melléklet, 156/2004 (X. 27.) FVM rendelet (MK, 2004c) 1. számú melléklete

¹⁹ 4/2004. (I. 13.) FVM rendelet (MK, 2004a) 2. számú melléklet, 156/2004 (X. 27.) FVM rendelet (MK, 2004c) 2. számú melléklet

Helyes Gazdálkodási Gyakorlat referenciaszintje fölött alkalmazott agrár-környezetvédelmi intézkedéseket.

3. A farmjövedelmek igazságosabb elosztása érdekében vezették be a **modulációt**. Ennek lényege, hogy az évi 5000 eurónál nagyobb közvetlen jövedelemtámogatást élvező gazdaságok esetében, a közvetlen jövedelemtámogatásokat fokozatosan csökkentik (2005-ben 3%-kal, 2006-ban 4%-kal, 2007-2012 között 5%-kal). A csökkentés sem az 5000 eurónál kisebb jövedelemtámogatásban részesülő gazdálkodókat, sem pedig a kedvezőtlen adottságú térségekben gazdálkodókat nem érinti. A csökkentés következtében évente felszabaduló 1,2 milliárd eurós összeget vidékfejlesztésre fogják fordítani (első pillérből →második pillérbe)

4. Kiszélesedik a **vidékfejlesztési támogatások** köre. Az új intézkedések célja az élelmiszer-biztonság és -minőség javítása, az EU-jogszabályok által megkövetelt normák teljesítésének elősegítése, valamint az állattartás körülményeinek javítása. Ez alternatív jövedelemszerzési lehetőséget fog nyújtani a gazdálkodóknak, de újabb költségeket is jelent számukra. *Problémát jelent az új vidékfejlesztési prioritásokra jutó támogatási összeg kérdése, hiszen a 2007-2013 költségvetési vita kapcsán lehet, hogy a vidékfejlesztési támogatásokra csoportosított összegeket csökkenteni fogják.*

5. Az EU tagállamainak **farmtanácsadási rendszert** kell felállítani, amely 2006-ig önkéntes lesz a tagállamok számára. 2007-től a tagállamoknak fel kell ajánlaniuk a tanácsadási rendszert termelőiknek, akiknek a részvétele ugyancsak önkéntes lesz. 2010-ben fognak döntést hozni a tanácsadási rendszer működésének kötelezővé tételéről.

6. Végezetül, ami az **EU agrárköltségvetését** illeti, a CAP jelenlegi reformja is elkötelezte magát a 2002 októberében a Brüsszeli Csúcson hozott döntés mellett, miszerint a KAP büdzséje 2006-ig az 1999-ben megállapított, reálértékben 40 milliárd eurós határon belül marad, majd 2007-ben 45, 2013-ban pedig 48,5 milliárd euróra emelkedik, vagyis a kiadások csak az inflációval arányosan, maximum évi egy százalékkal nőhetnek. Amennyiben az agrárkiadások 300 millió euróval meghaladnák az előirányzatot, akkor további közvetlenkifizetés-csökkentést hajtanának végre. Az agrárköltségvetés felső határának meghúzása azt jelenti, hogy az Unió további bővülésével tovább csökken a tagországokra visszaosztott összeg, valamint 2013-ban

amikor a EU-10-ek is elérik a közvetlen támogatás 100%-os uniós finanszírozását, ez egy alacsonyabb szintet fog jelenteni, mint a korábbi EU-15 gazdálkodóira jutó összeg. Az Unió intézményrendszerének működését jól példázzák a 2. táblázat adatai.

2. táblázat: Az eredeti Fischler féle javaslat és az elfogadott KAP reform

REFORMLÉPÉS	EREDETI JAVASLAT	ELFOGADOTT (2003. 06.)
Moduláció	2004-től 20%	2005 - 3% 2006 - 4% 2007-2012 - 5%
Keresztmegfelelés	38 irányelv	18 irányelv
Közvetlen támogatások maximalizálása	maximum 300.000 euró	nincs maximum
Decoupling	teljes leválasztás	a tagországoknak különböző lehetőségeket ad a leválasztásnál, nem teszi azonnal kötelezővé

Forrás: Overview of the CAP reform agreement of June. 2003:2, in: The CAPacity building manual. Conference „EU Accession and Agriculture” Krakow, Friends of the Earth Europe, Poland 7-8 November, 2003

Látható, hogy a Bizottság javaslata hogyan valósult meg a Tanács döntéshozása után, ahol a tagországi érdekek kerülnek előtérbe²⁰.

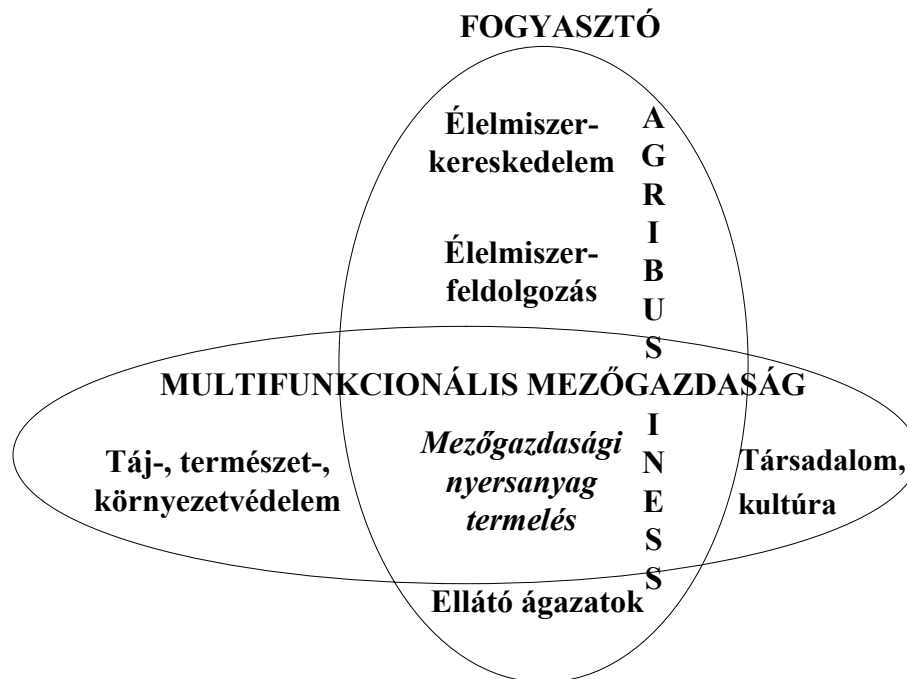
2.1.4. A mezőgazdaság kapcsolattrendszere

Az ötvenes években jelent meg az agribusiness fogalma, mely a mezőgazdaság vertikális kapcsolódását jelenti a termékpálya lépcsőfokai között. Az agribusiness magában foglalja az ellátó ágazatokat, a mezőgazdasági nyersanyagtermelést, az élelmiszer (és egyéb termékek, például *biogáz* stb.) feldolgozását, az élelmiszer kereskedelmet, de ide sorolható az oktatás és a mezőgazdasághoz kötődő K+F tevékenység.

A KAP fejlődése kapcsán végbement változások eredményeként, az Unió egy multifunkcionális mezőgazdasági modellt fogalmazott meg, ahol a mezőgazdaságnak fontos szerepe van a hozzá kapcsolódó táj, természet, környezet, valamint a vidéki társadalom tárgyi, szellemi, kulturális örökségének a megőrzésében. Ezt figyelembe véve a multifunkcionális mezőgazdaság meghatározására azt az értelmezést használom, amelyik a mezőgazdasági termelés nem áruként megjelenő outputjait (pozitív

²⁰ A legújabb vidékfejlesztési reformnál is megfigyelhető ez a folyamat, 3. táblázat.

externáliáit) is magában foglalja. A 2. ábrán szemléltetem a mezőgazdaság fentiekben meghatározott kapcsolatait.

2. ábra: A mezőgazdaság kapcsolatrendszere (saját ábrázolás)

Minél fejlettebb egy ország gazdasága, a mezőgazdasági nyersanyagtermelés aránya annál kisebb az agribusinessen belül, ezzel szemben a mezőgazdaság környezeti, társadalmi szerepe egyre jobban felértékelődik.

Fogyasztói társadalomban a mezőgazdaságra is érvényes az a kijelentés, hogy a vásárlók határozzák meg a termelők jövőjét. Az új fogyasztói igények a minőségi, biztonságos élelmiszertermelés mellett, a mezőgazdaság vidékmegtartó szerepét is előtérbe helyezik. Hangsúlyozni kell, hogy a multifunkcionalitás²¹ fogyasztói igény oldaláról is megjelenik. Erre példa, hogy a kultúrtáj igénye jelentős Európában, de marginális szerepet játszik például Ausztráliában (BROUWER, 2004:2; HALMAI 2004:130).

Fontos, hogy a piaci viszonyok előtérbe kerülésével a fogyasztó, aki a termékpálya végén az árukat és szolgáltatásokat megvásárolja, megfelelő információval rendelkezzen arról, hogy mennyire szolgálja az adott termék azokat az új igényeket, amelyek a multifunkcionális mezőgazdaság kapcsán számára fontosak.

²¹ A fogalmat az erdészet kapcsán az 1950-es években vezették be, melyet később a mezőgazdaság is átvett, abban az időszakban, amikor nőtt a mezőgazdaság környezetterhelése, egészségre káros tevékenysége. DIETRICH in: BROUWER, 2004

A fogyasztó döntésére saját értékrendje, társadalmi motivációk, és egyéb tényezők mellett informáltsága is hatással van. A szerzett információ visszahat a fogyasztó értékrendjére, amely változtatható. Minél megfelelőbb információval rendelkezik a fogyasztó, annál jobban tudja befolyásolni a termelést. VERBEKE (2005) a mezőgazdaságot és az élelmiszeripart vizsgálja az információs társadalom korában. Az ő munkájában is megjelenik, hogy a megfelelő piaci döntésekhez fontos ismerni a fogyasztó információ igényét a termékkel kapcsolatban, valamint azt hogy a fogyasztó hogyan dolgozza fel a szerzett információt.

2.2. AZ EU KÖRNYEZETI POLITIKÁJA

A gazdasági fejlődés és a környezet állapota között szoros kapcsolat áll fenn, ezért a gazdaságpolitikát és a környezetpolitikát nem lehet egymástól külön kezelni. A környezeti problémákkal kapcsolatban az első világméretű konferenciát 1972-ben Stockholmban tartották. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) égisze alatt zajló konferencia felhívta a figyelmet arra, hogy a környezet kérdése egyre meghatározóbb szerepet játszik a különböző társadalmi, gazdasági politikákban.

2.2.1. Környezetvédelmi alapidokumentumok

Az Európai Gazdasági Közösség kialakulásának kezdeti időszakában a környezet kérdésköre nem tartozott az elsődleges szempontok közé a hatósági és a gazdasági folyamatok meghatározásánál. Ez egészen a hetvenes évekig tartott, amikor a környezeti problémák előtérbe kerülése ezt a területet is közösségi szintre emelte. 1972-ben Párizsban az Európai Tanács elfogadta, hogy a gazdasági növekedéssel és az életminőség javításával összefüggésben különös figyelmet kell fordítani a környezetre. Így az indíttatás után elfogadásra került az első Akcióprogram, mely keretet adott a Közösség környezeti politikájának. Az első Környezetvédelmi Akcióprogramot, mely 1973-1976 közötti időszakot öleli át, további programok követték, melyek számos természeti forrásokat (víz, levegő) megőrző, zajcsökkentést előírányzó, természetvédelmi és hulladékgazdálkodási irányelv születését tették lehetővé.

A Közösség Környezeti Politikája számára 1987-ben az Egységes Európai Okmány teremtette meg a legitimitációt azáltal, hogy a Római Szerződést kiegészítve, a Közösségi politikáról szóló Harmadik Részbe illesztette a Környezetről szóló VII Címet. Később a Maastrichti Szerződés kiemeli a környezetvédelem integrációs szerepét

azáltal, hogy a kiegyensúlyozott és fenntartható gazdasági és társadalmi haladást a környezetvédelem feltételei között kívánja elősegíteni. Ez a szerződés változást jelentett abból a szempontból is, hogy az elővigyázatosság elvét beépítette a környezeti politika alapjait jelentő cikkelybe. Az Amszterdami Szerződésben a Közösség Környezeti Politikájának szerepe, s a fenntartható fejlődés alapelveinek jelentősége erősödött (BÁNDI, 2001).

Az 5. Környezetvédelmi Akcióprogram (1992-2000) fordulópontot jelent az Európai Közösség környezetpolitikájában. A környezetvédelem kérdéskörét a program a következő generációk szemszögéből kezeli. Rendkívül fontos sajátossága ennek az akcióprogramnak, hogy már az amszterdami alapelvek megszületése előtt szorgalmazta a környezetvédelmi szempontok integrációját az olyan gazdasági ágazatok célkitűzéseibe, amelyek szerepe különösen meghatározó a környezet állapotának alakulásában. A környezetpolitika tehát először kísérelte meg a beleszólást a mezőgazdasági politikába is (FAZEKAS, 2001). A program keretében öt „célágazatot” választottak ki: az ipart, az energetikát, a közlekedést, a mezőgazdaságot és a turizmust. A környezeti politika 5. akcióprogrammal elinduló horizontális megközelítése megerősítést nyert a Bizottság 1998-ban közzétett közleményében (COMM, 1998), valamint az Európai Tanács 1998 decemberében, Bécsben tartott ülésén.

Az Európai Unió jelenlegi Hatodik Környezetvédelmi Akcióprogramja „A Környezet 2010-ben: a jövőnk a mi választásunk” címet viseli, az alábbi prioritásokkal: klímaváltozás, természetvédelem és biodiverzitás, környezet és egészségügy összefüggései, természeti erőforrások fenntartható hasznosítása, hulladékgazdálkodás. Egyértelműnek tűnik valamennyi prioritás tekintetében a mezőgazdaság érintettsége (SZABÓ, 2003). A célok elérése érdekében intézkedéseket határoztak meg, melyek a következők: a környezeti szabályozás javítása, a piaci és lakossági együttműködések erősítése, a környezeti szempontokat figyelembe vevő közösségi politikák erősítése, környezetbarátabb termékpiac megvalósítása a termékek teljes életciklusának környezetileg fenntarthatóbbá tételével (OJ, 2002).

2.2.2. Agrár-környezetgazdálkodás

Az Unió KAP-ot érintő környezeti stratégiája célzott agrár-környezetgazdálkodási intézkedéseket jelent, melyek – különösen a vidéki területeken – túlmutatnak a Helyes Gazdálkodási Gyakorlaton és a környezet szabályozásán. Ezek az intézkedések integrált

részét képezik a vidékfejlesztési programoknak. Az **agrár-környezetgazdálkodás a környezetpolitika, az agrárpolitika és a vidékfejlesztési politika közös halmazának tekinthető** (lásd: 3. ábra) ezért erre a célra fordított támogatási pénzek multiplikatív hatása figyelemre méltó.

3. ábra: Az agrár-környezetgazdálkodási intézkedések elhelyezése (saját ábrázolás)

Az agrár-környezetgazdálkodási intézkedéseket a Bizottság (COMM, 2005a) Agrár- és Vidékfejlesztési Főigazgatóságának tanulmányán keresztül ismertetem. A jelentésben a tagországok vidékfejlesztési intézkedéseinek félidei vizsgálatából emelték ki az agrár-környezetgazdálkodásról szóló részeket, értékeli a 2000-2006 időszakot.

Az **agrár-környezetgazdálkodási intézkedések** többet jelentenek a Helyes Gazdálkodási Gyakorlat²²(Good Farming Practice, GFP) előírásainál, feladatuk a gazdálkodók ösztönzése földjeik környezeti állapotának megvédésére és javítására. A gazdálkodóknak szolgáltatásaikért jövedelmet nyújt, a gazdálkodás pozitív externáliái így internalizálásra kerülnek. A kifizetéseket az Unió a tagországokkal társfinanszírozásban végzi. Az Unió a régiókat rangsorolja, az 1. célterület alá eső régiókat 85%-ban, míg az egyéb területeket 60%-ban támogatja. A környezetgazdálkodási intézkedések nemzeti, regionális és helyi szinten tervezhetők, hogy minél jobban megfeleljenek a gazdálkodási gyakorlatnak, a helyi környezeti

²² A magyar szabályozásban „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot”. 156/2004 (X. 27.) FVM rendelet.

feltételeknek, melyek jelentősen eltérnek Európán belül. Az intézkedések sokfélék, de a két fő²³cél közül:

- **a modern gazdálkodás környezeti kockázatainak csökkentése, valamint**
- **a természetes és a kultúrtáj megőrzése**

valamelyiket mindig szolgálják. Az intézkedéseket az adott terület adottságai határozzák meg. Vizsgálataim során sokszor tapasztaltam, hogy Magyarországon az intenzív gazdálkodást folytatók akadályozó tényezőnek tekintik ezeket a lépéseket. Ezzel szemben a Bizottság tanulmányából kitűnik, hogy az intézkedések széles köréből fakadóan, ezeket lehetőségként kellene kezelni²⁴.

2.2.2.1. Az agrár-környezetgazdálkodás fejlődése

Az 1980-as években néhány tagország agrár-környezetgazdálkodási intézkedéseket vezetett be, majd 1985-ben az Unió ezeket az agrárstruktúráról szóló rendeletének 19. cikkelyébe önkéntes alapon választhatóként beépítette. **1992-ben** az első agrárreform a környezeti kérdések kapcsán előrelépést jelentett, amikor is ezek a rendelkezések kísérő intézkedésként²⁵ minden tagországban bevezetésre kerültek olyan támogatások juttatásával, melyek környezetbarát gazdálkodásra ösztönzik a termelőt. Vitatott az új intézkedés kapcsán, hogy a környezeti szempontok, vagy inkább a termék feleslegek csökkentése játszottak-e nagyobb szerepet bevezetésénél. A reformot megelőző politikai vitákban helyet kapott a környezet kérdésköre. Ray MacSharry, akkori mezőgazdasági biztos, kritikusan értékelte az agrárpolitikát és új politikai célokat jelölt meg:

- megfelelő számú gazdaság fenntartása, hogy a környezet gondozása, a tájhasznosítás és a családi gazdálkodói modell biztosítva legyen,
- a szektor kettős funkciójának – termelés és környezet fenntartás – vidékfejlesztési szempontból történő figyelembe vétele,
- a fentieket támogató vidékfejlesztési politika, mely nemcsak a mezőgazdaságot célozza meg, hanem más gazdasági tevékenységet is előmozdít.

MacSharry támogatta, hogy a piaci szervezeteket újratervezzék, és az extenzív környezetbarát termelést erősítsék. Biztosként a közvetlen jövedelemtámogatások szociális és területi szempontokat figyelembe vevő modulációját is kezdeményezte.

²³ „narrow and deep” versus „broad and shallow” BROUWER, 2004; COM, 2005

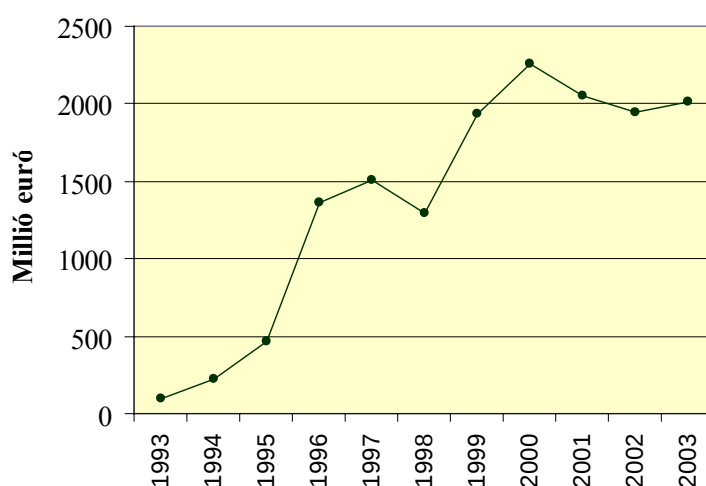
²⁴ Alapul véve a későbbiekben bemutatásra kerülő „környezeti ajándékhatást”.

²⁵ 2078/92 tanácsi rendelet OJ L 215/85 30.6.1992

A közösségi érdekeket figyelembe vevő bizottsági javaslat azonban alulmaradt a tagországi érdekekkel szemben. (EURONATUR, 2002)

Az **AGENDA 2000** kapcsán véghezvitt agrárreform további előrelépést jelentett. Egyrésztől horizontális intézkedést hozott, a közvetlen támogatásokat bizonyos környezeti célokat is figyelembe vevő feltételekhez kötötte (cross-compliance), másrésztől az agrárpolitika második pillérének a vidékfejlesztést jelölte meg,²⁶ melynek az agrár-környezetgazdálkodás a legfontosabb, és kötelezően választandó eleme. **A második pillérén belül ez az egyetlen, minden tagország által kötelezően alkalmazandó intézkedés, melyet a gazdálkodók önkéntesen választhatnak.** Fontos, hogy a vidékfejlesztési pillérén belül minden tagországnak ki kell alakítania a Helyes Gazdálkodási Gyakorlat előírásait. Az AGENDA 2000-hez kötődő változások fő gondolatai: a keresztmegfelelés, a közvetlen jövedelemtámogatás, a Helyes Gazdálkodási Gyakorlat és a moduláció (COMM, 2003a).

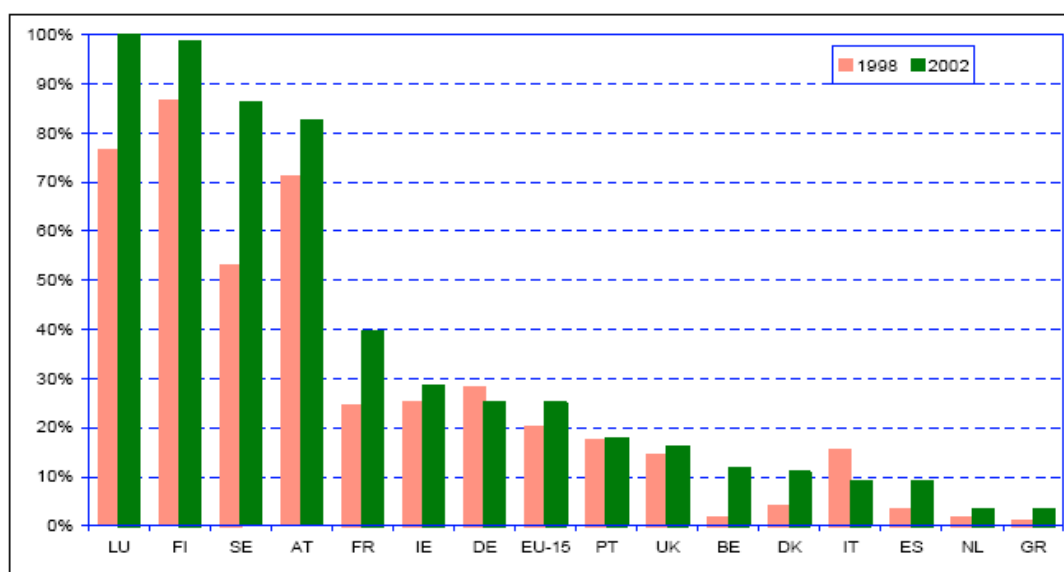
Az agrár-környezeti kiadások gyors növekedését 1993-tól a 4. ábra szemlélteti. A teljes ráfordítás meghaladja az ábrán bemutatott összegeket, hiszen az első célkitűzés alá eső területeken 15%-kal, a többi régióban pedig 40%-kal egészítik ki ezt az összeget. Egyes tagországok pedig, nemzeti támogatásokon belül is indítottak agrár-környezeti intézkedéseket. A 2000 utáni enyhe visszaesés abból adódik, hogy az 1257/99 vidékfejlesztési rendelet új agrár-környezetre vonatkozó programjai egyes országokban lassan indultak el.

4. ábra: EU költségvetésének agrár-környezeti kiadásai 1993-2003 (COMM 2005:5)

²⁶ 1257/99 tanácsi rendelet OJ L 160, 26.6.1999

1998-ban minden hetedik farmer rendelkezett agrár-környezetvédelmi gazdálkodásról szóló szerződéssel, és az EU mezőgazdasági területének több mint 20%-án alkalmaztak agrár-környezetvédelmet érintő intézkedést. Az Ötödik Környezetvédelmi Programban célul kitűzött 15%-ot már 2000-ben túllépték (EEA, 2001). Az 5. ábra azt mutatja be, hogy a teljes mezőgazdasági terület hány százaléka vesz részt az agrár-környezetgazdálkodási programokban az EU-15 országaiban. A területek a 2078/1992 EK rendelet, valamint 2000-2003 között a jelenlegi 1257/1999 EK rendelet alapján kötött agrár-környezetgazdálkodási szerződéseket jelentik.

5. ábra: Az agrár-környezetgazdálkodási programban résztvevő területek a teljes mezőgazdasági terület százalékában, az EU-15 esetén, 1998-ban és 2002-ben (COMM, 2005:7)

A bizottsági tanulmány az agrár-környezetgazdálkodási intézkedéseknek hét alapelvét sorolja fel, melyek a következők:

1. Önkéntesen választható.
2. Terület specifikus.
3. Hosszútávra tervezett, monitoringot és értékelést igényel.
4. Magas támogatási szintet igényel. (A helyes szint megállapítása fontos, ne legyen túlkompenzált, másik oldalról megfelelő jövedelmet nyújtson, ösztönözzön.)
5. Helyes Gazdálkodási Gyakorlat mint kötelező feltételrendszer.
6. Megfelelő intézményrendszert igényel (tudományos háttér, tanácsadás stb.).
7. WTO besorolás szerint „Zöld dobozos” támogatás. (COMM, 2005:9)

Véleményem szerint nyolcadik elvként hozzá lehet tenni, hogy önerőt nem, de társfinanszírozást igényel.

A **2003. évi CAP reform** a környezeti kérdések integrációjának még nagyobb szerepet szentel. A keresztmegfelelés (cross-compliance) és a moduláció kötelező elemként jelenik meg, valamint minden támogatást élvező gazdálkodónak be kell tartania a Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot előírásait. A támogatások termeléstől való elválasztásával a környezetre káros, intenzív termelés egyik ösztönző eleme kerül kiiktatásra (COMM, 2003a). Úgy gondolom azonban, hogy ezzel ellentmond az intervenciónak, mint szabályozási eszköznek a meghagyása.

2.2.2.2. Kedvezőtlen adottságú területek

Az agrár-környezeti intézkedések között kell megemlíteni a kedvezőtlen adottságú területeket érintő szabályozást is. Ezt támasztja alá az intézkedés jövőbeni lehatárolására tett javaslat is, mely indítványt tartalmazza, hogy ezen területek lehatárolásánál maradjanak ki azok a kritériumok, melyek szociális-gazdasági jellegűek és a jövőben csak a természeti tényezők kapjanak szerepet. Ez problémás azon országoknál – így Magyarország esetén²⁷ is – ahol szociális-gazdasági kritériumok (például elnéptelenedés) szerepet játszottak a kedvezőtlen adottságú területek kijelölésénél (DLG, 2005).

A kedvezőtlen adottságú területek olyan területei az Uniónak, ahol a természet adta lehetőségek alacsonyabb mezőgazdasági termelékenységet tesznek lehetővé. Az Unió mezőgazdasági területének körülbelül 56% esik ebbe a kategóriába. A Közösség már 1975-ben kiadott 75/268/EGK irányelve felismerte, hogy szükség van ezen területek gazdálkodóinak támogatására, hogy a környezeti és társadalmi szerepüket be tudják tölteni. A támogatásukra bevezetett intézkedések az AGENDA 2000 kapcsán beépültek a KAP második pillérébe, biztosítva a környezet és a táj fenntartását. A Tanács 1257/1999/EK rendelete, melyet később a 1783/2003/EK rendelettel módosított a kedvezőtlen adottságú területeket a következő módon sorolja be:

16. cikk: a vadon élő madarak védelméről szóló, 79/409/EGK tanácsi irányelv és a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről szóló

²⁷ 2004-ben a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv brüsszeli elfogadásánál is problémát jelentett ezen területek lehatárolása.

92/43/EGK irányelv végrehajtása következtében mezőgazdasági hasznosítás szempontjából korlátozások alá tartozó térségek.

18. cikk: a földhasznosításban jelentősen korlátozott hegyvidéki térségek.

19. cikk: a kedvezőtlen adottságú térségek, ahol fennáll a földhasznosítás abbahagyásának a veszélye, és ahol a tájjelleg megőrzése szükséges.

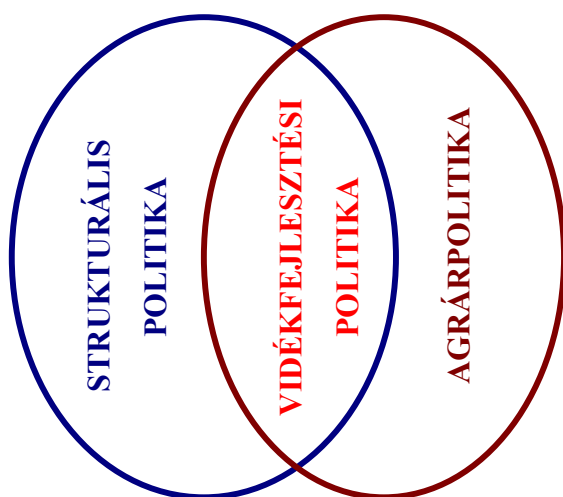
20. cikk: más, speciálisan hátrányos adottságú térségek, amelyekben szükség esetén, bizonyos feltételek mellett gazdálkodási tevékenységet kell folytatni a környezet védelme vagy javítása, a tájjelleg megóvása és a térség idegenforgalmi vonzerejének megőrzése, vagy a partvonal védelme céljából.

A kedvezőtlen adottságú területen gazdálkodók olyan terület alapú támogatást kapnak, mely nincs összefüggésben a termeléssel. A gazdálkodóknak be kell tartaniuk a Helyes Gazdálkodási Gyakorlat előírásait. Az AGENDA 2000 a kedvezőtlen adottságú területekhez csatolta a környezetileg érzékeny területeket, melyek fókuszában a Natura 2000 területek állnak. 2002-ben 924 millió euró került kifizetésre ezeken a területeken, ami a Garancia Részleg vidékfejlesztési kiadásainak 21%-át jelenti. A KAP „zöldítése” annak a folyamatnak a része, mely helyi, regionális, nemzeti és globális területet érintő környezeti problémák megoldására irányul. Kapcsolódik a klímaváltozáshoz, a nitrát és peszticidek okozta szennyezés csökkentéséhez, a talaj megőrzéshez, a vízgazdálkodáshoz, biodiverzitás megőrzéséhez, valamint a cardiffi folyamathoz (COMM, 2003a).

2.3. AZ EU VIDÉKFEJLESZTÉSI POLITIKÁJA

Ebben a fejezetben bemutatom az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának kialakulását, jelenlegi struktúráját és a 2007-2013 időszakra várható változásokat. A vidékfejlesztés témaköre sokak munkájában megjelenik, többen foglalkoznak meghatározásával (DORGAI 1998; NEMESSÁLYI 2000; SARUDI 2003; KOVÁCS 2003, FEHÉR, 2004).

Az Unióban jelenleg a vidékfejlesztési politika az agrárpolitika és a strukturális politika között helyezkedik el (lásd: 6. ábra), ezért a vidékfejlesztési politika fejlődésének tárgyalása előtt fontosnak tartom a strukturális politika rövid ismertetését.

6. ábra: A vidékfejlesztési politika elhelyezése (saját ábrázolás)

Magyarázza ezt a megközelítést az is, hogy a vidékfejlesztési kiadások egyik forrása jelenleg, a 2000-2006 költségvetési időszakban²⁸, az EMOGA Orientációs Részlege, mely a strukturális politika alapjai között szerepel.

2.3.1. A strukturális politika szerepének növekedése

A strukturális politika szerepe az EU kezdeti éveiben elenyésző volt. Jelentősége csak 1973-tól, az első kibővítéssel nőtt meg, de igazán hatékony eszközzé csak a 80-as évek végén vált. Célja a fejletlen tagországok, régiók gazdasági-társadalmi felzárkózásának elősegítése.

Ennek eszköze nem egyszerű jövedelem-transzfer a tagállamok között, hanem célzott fejlesztések az alábbi területeken:

- humánerőforrás-fejlesztés,
- infrastruktúra,
- termelő beruházások, innovációs kapacitások (kis- és közepes vállalatoknál).

A fejlesztések következtében nő az adott tagállam, régió versenyképessége az EU piacán, illetve a világpiacon. A cél, hogy a régió, akár további segítség nélkül is, képes legyen a megfelelő jövedelemszint elérésére. A strukturális kiadások jelenleg a költségvetés második legnagyobb kiadását jelentik²⁹, annak egyharmadát teszik ki.

²⁸ 2007-2013 között a tervek szerint a vidékfejlesztési alap elválik a strukturális alapoktól, a strukturális alapok alapelvei azonban megmaradnak.

²⁹ 2000–2006 között 213 milliárd euró.

Az Unió négy strukturális alapja: az Európai Regionális Fejlesztési Alap, az Európai Szociális Alap, az EMOGA Orientációs Részlege, és a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz. Ezeket fogja össze a közösségi keretprogram (Community Support Framework, CSF). Az alapok elosztását ún. célkitűzések határozzák meg. A 2004-2006-os programozási időszakban – a korábbi hat célkitűzéshez képest koncentrálnak – az alábbi három célkitűzés jelent meg:

1. az elmaradt régiók fejlődésének elősegítése,
2. a gazdasági és társadalmi szerkezetátalakítás miatt strukturális problémákkal küzdő régiók támogatása,
3. a foglalkoztatási, oktatási és képzési rendszerek alkalmazkodásának és korszerűsítésének támogatása.

Az első célkitűzés alá azon NUTS II szintű régiók esnek, amelyeknek a vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó GDP-je a támogatás igénylése előtti három évben nem érte el a közösségi átlag 75%-át. Ezen célkitűzés alá tartozó csoport jogosult a legnagyobb támogatásra. A strukturális alapok 1988-ban és 1993-ban is lényeges reformon mentek keresztül. Az utóbbi keretében hozták létre a Kohéziós Alapot a strukturális alapok kiegészítéséül, a Gazdasági és Monetáris Unióra (EMU) készülési jegyében, az Unió négy legelmaradottabb országának (Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország) felzárkóztatása érdekében. Különösen környezetvédelmi törekvéseket és a szállítási infrastruktúrára vonatkozó projekteket támogat, azok teljes költségének akár 85%-át is fedezve. A gyengén fejlett területek további eszközökhöz jutnak a Közös Kezdeményezések címén – LEADER, INTERREG, EQUAL, URBAN (ARTNER, 2002). Az 1988-as reform eredménye, hogy meghatározták a strukturális politikához kötődő alapelveket is, melyek a következők: koncentráció, programozottság, partnerség, addicionalitás. Nem csak a strukturális politikához kötődő, de itt is meghatározó elvek még a szubszidiaritás és a transzparencia. A dolgozat 3.2. fejezetében, ezeknek az elveknek a magyarországi megvalósulását vizsgálom.

2.3.2. A vidékfejlesztési politika kialakulása

Az Európai Unió jelenlegi vidékfejlesztési politikája az agrárpolitika fejlődésének eredménye. Kezdetben a mezőgazdaság szerkezeti problémáival foglalkozott, míg napjainkban a vidékkel összefüggésben vizsgálja a többfunkciós mezőgazdaság szerepét. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a KAP feladata a tagországok háború utáni élelmiszer-ellátásának biztosítása volt a mezőgazdaság sokoldalú

támogatásán, valamint szerkezeti változásokon keresztül, egy korszerű gazdálkodás megteremtésével. A piaci támogatásokra³⁰ az EMOGA Garancia Részlegét, míg a szerkezeti változások finanszírozására az Orientációs Részleget hozták létre. A hatvanas években az Orientációs Részlegből finanszírozták a mezőgazdaság strukturális politikájának két alapvető intézkedését, melyek azóta is folyamatosan jelen vannak és fejlődnek:

- mezőgazdasági vállalkozások termelési szerkezetének, valamint
- a mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének fejlesztését.

A hangsúlyt ebben az időszakban a mezőgazdaság és a kapcsolódó ágazatok által *előállított termékek mennyiségére* helyezték. A feldolgozás és értékesítés támogatásának feladata a termékpálya mentén történő integráció volt, hogy hozzájáruljon a mezőgazdaság szerkezeti változásához és egy versenyképesebb primer ágazat megteremtéséhez. A hetvenes évek elején a Mansholt terv részeként a figyelem az *emberi tőkére* irányult, a korai nyugdíjazásról és a szakmai képzésről szóló intézkedések bevezetésével. Az első területi elemnek³¹ (*természeti tényező*) a bevezetésére, ugyancsak a Mansholt terv eredményeként a hetvenes évek közepén került sor. A kedvezőtlen adottságú területek esetében a Közösség felismerte, hogy szükség van ezeken a területeken gazdálkodók támogatására, hogy a környezeti és társadalmi szerepüket be tudják tölteni. A hetvenes évek végén a KAP részeként többé-kevésbé kialakult a mezőgazdaság strukturális politikája (jóval szerényebb pénzügyi háttérrel, mint a piaci komponens). **Az első időszak célja egyrészt a kis gazdaságok professzionális családi gazdaságokká történő alakítása volt, másrészt a gazdaság és a piac összekapcsolása.** Az idős gazdálkodóknak, akiknek nem volt igazán lehetőségük a piaci versenyben részt venni, felajánlották a nyugdíjba vonulás lehetőségét, a mezőgazdasági tevékenység felhagyását, míg a kedvezőtlen adottságú területeket kiegészítő járadékokkal támogatták.

A nyolcvanas évek folyamán a mezőgazdaság strukturális politikájának területi dimenziója egyre nagyobb szerepet kapott. Az első próbálkozások a többi strukturális alappal együtt történő integrált megközelítésre ekkor jelentkeztek. A strukturális alapok

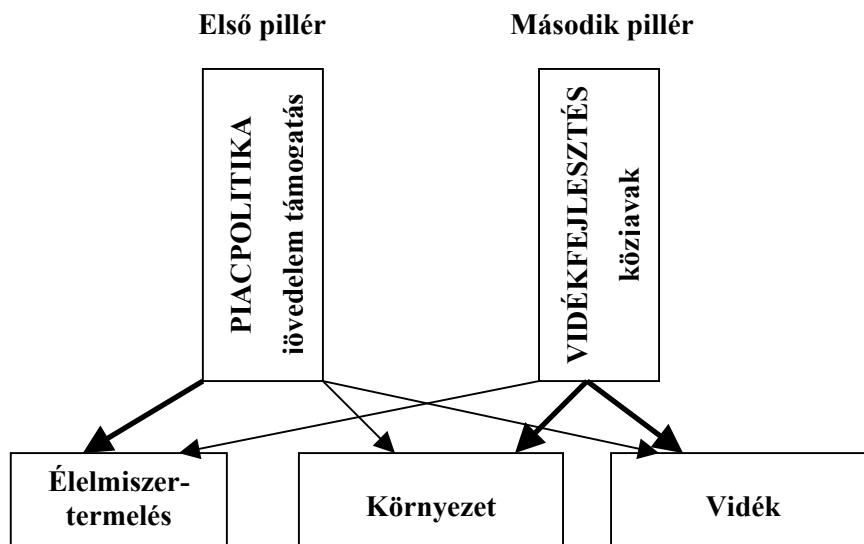
³⁰ Főleg alapvető mezőgazdasági termékek ártámogatását jelentette

³¹ Kedvezőtlen adottságú területekről (LFA, Less Favoured Areas) szóló direktíva 75/268/EEC

1988-ban lényeges reformon mentek keresztül, a nyolcvanas évek végére megtörtént a mezőgazdaság strukturális politikájának integrálódása az Unió regionális politikájába.

2.3.2.1. Az EU vidékfejlesztési politikája 2000-2006

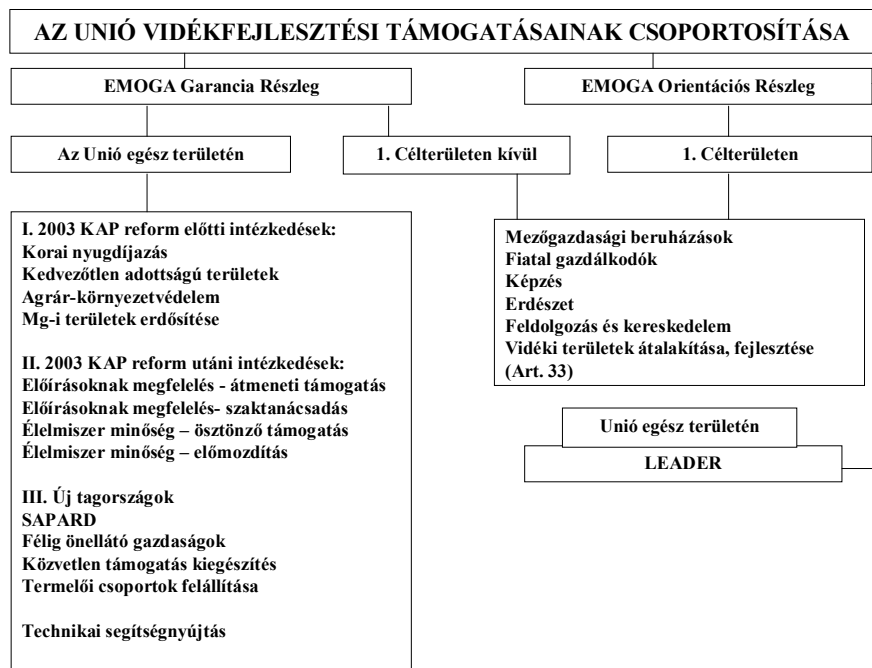
A 92-es reform után, a vártnál hamarabb, újabb reformlépések váltak szükségessé az agrárpolitikán belül. Az előzőekben már ismertetett AGENDA 2000 elnevezésű dokumentumban fogalmazták meg, hogy az agrárpolitika két pillérre (lásd: 7.ábra), a piacpolitikára és a vidékfejlesztésre épüljön. A pillérek közül a piacpolitikai játszik meghatározó szerepet (támogatások több, mint 80%-át élvezi), és kizárólag uniós forrásból finanszírozzák. A vidékfejlesztési pillér nemzeti forrásból társfinanszírozást igényel.

7. ábra: Fenntartható mezőgazdaság és vidék (COMM, 2004:7)

2006-ban az EMOGA teljes kiadásából, ami 51 milliárd eurót jelent, 7,5 milliárd fordítódik a vidékfejlesztési pillérre. A legújabb, 2003. évi agrárreform abban jelent továbblépést, hogy kötelező modulációt vezet be, mely során az első pillérből elvont támogatásokat a második pillérbe helyezi át (KISS, 2003a). Ez 2006-ban 655 millió euró. Az átcsoportosítás ellenére a vidékfejlesztési támogatások aránya az agrárpolitikán belül alacsony, 2006-ban kb. 15% körül alakul (Agrár Európa, 2006). A 2007-2013 pénzügyi keretterv javaslata szerint, 2013-ra is csak kb. 26%-os szintet ér el (SZEMLÉR, 2004).

A KAP második reformja a vidékfejlesztési intézkedéseket egységes rendeletbe foglalja (1257/1999 EK rendelet), a kísérő intézkedések beépülnek az új rendeletbe.

8. ábra: Az Unió jelenlegi vidékfejlesztési támogatásainak csoportosítása (COMM, 2004:9)

Bár a támogatásokat egységes vidékfejlesztési rendeletben szabályozták, a kifizetések rendszere támogatásonként, területenként különböző (lásd: 8. ábra).

2.3.2.2. Vidékfejlesztés 2007-2013

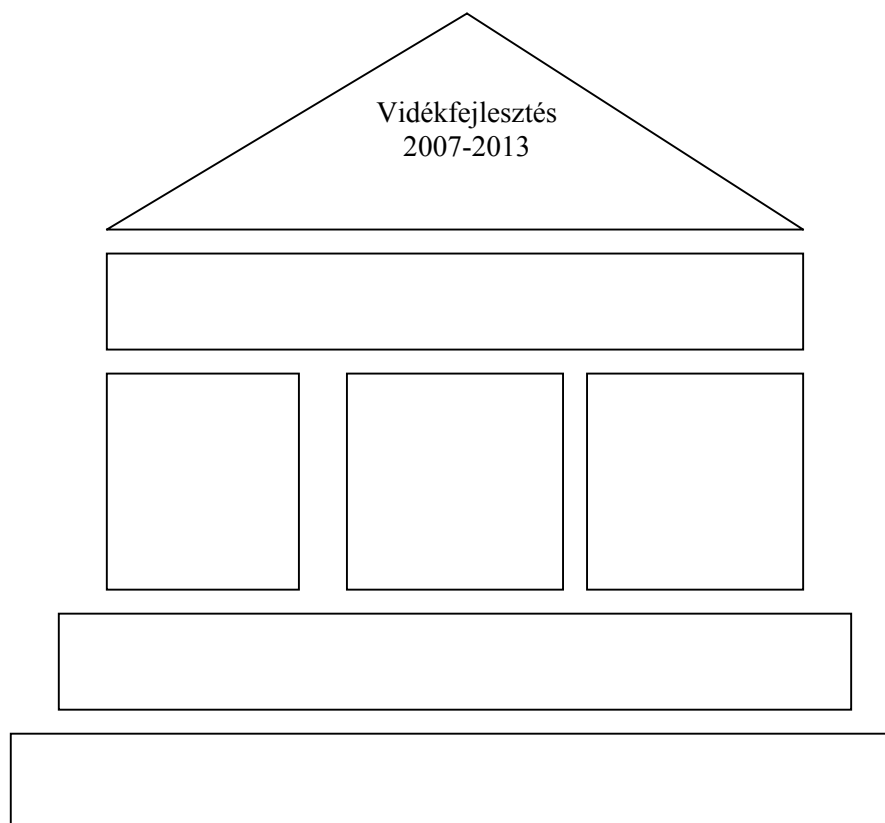
A TANÁCS 1698/2005/EK rendelete az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról, 2007. január 1-jével hatályon kívül helyezi a fennálló 1257/1999/EK rendeletet. Az új rendelet szerint az EU teljesen új alapokra helyezi vidékfejlesztési politikáját. A változások lényegi eleme, hogy egységes vidékfejlesztési alap jön létre – Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap, EMVA (European Agricultural Fund for Rural Development, EARDF) –, valamint az egységes alaphoz egységes finanszírozás társul. Ennek megfelelően, a tagországoknak csak egy vidékfejlesztési tervet kell készíteniük. Ezzel megszűnik a jelenlegi állapot, mely szerint a vidékfejlesztési politikai intézkedéseket kétféleképpen finanszírozták, és két program is készült az intézkedések egy-egy csoportjára.

A rendelet meghatározza, hogy a vidékfejlesztés támogatásának az alábbi célkitűzések eléréséhez kell hozzájárulnia:

1. a mezőgazdaság és az erdészet versenyképességének javítása a szerkezetátalakítás, a fejlesztés és az innováció támogatása révén;

2. a környezet és a vidék minőségének javítása a termőföld hasznosítás támogatása révén;
3. az életminőség javítása a vidéki területeken és a gazdasági tevékenység diverzifikálásának ösztönzése.

A célkitűzéseket a rendeletben meghatározott négy tengellyel (9. ábra) kell megvalósítani.

9. ábra: A vidékfejlesztés tengelyei 2007-2013 (MAÁCSZ-KÖNYA, 2004:53-60)

A négy tengely konkrét intézkedéseit az 1. melléklet tartalmazza. Az intézkedések közül az agrár-környezetvédelmi intézkedések kötelezőek maradnak. Új kötelező intézkedésként jelenik meg a Leader. **A Leader a vidékfejlesztési programozás és végrehajtás egyik kulcselemévé válik.** A Leader tengely támogatja a helyi vidékfejlesztési stratégiák végrehajtását, egy vagy több tengely célkitűzésének figyelembevétele mellett.

A 2007-2013 rendelet főbb jellemzői:

- Egységes finanszírozási és programozási eszköz, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap.
- Közösségi prioritásokra összpontosító, uniós szintű vidékfejlesztési stratégia.

- Megerősített ellenőrzés, értékelés és tájékoztatás.
- Alulról felfelé irányuló megközelítés, nagyobb beleszólás a programok helyi igényekhez igazításába.

Az agrárpolitika reformjához hasonlóan, a vidékfejlesztési intézkedésre tett Bizottsági javaslat vitája során is megfigyelhető, hogy az elfogadásra került rendeletben a tagországi érdekek felülkerekedtek a közösséggel szemben. UDOVECZ (2005) a Bizottság javaslatának ismeretében, felhívta a figyelmet arra, hogy a keret 35%-ának elhelyezéséről a tagországok maguk döntenek. A **nemzeti mozgástér** a véglegesen elfogadott rendelet alapján (lásd: 3. táblázat) tovább nőtt.

3. táblázat: A vidékfejlesztési támogatások tengelyek közötti megoszlására tett Bizottsági javaslat és az elfogadott intézkedés a 2007-2013 közötti programozási időszakra vonatkozólag.

	BIZOTTSÁGI JAVASLAT	ELFOGADOTT INTÉZKEDÉS (2005. június)
VERSENYKÉPESSÉG I.	min. 15%	min. 10%
KÖRNYEZET, FÖLDHASZNÁLAT II.	min. 25%	min. 25%
DIVERZIFIKÁCIÓ, ÉLETMINŐSÉG III.	min. 15%	min. 10%
LEADER IV.	min. 7%	EU-15 min. 5% EU-10 min. 2,5%
LEADER-TARTALÉK IV.	3%	eltörölték
TAGÁLLAMI MOZGÁSTÉR*	35%	EU-15 → 50% EU-10 → 52,5%

Forrás: COMM, 2004:37, COUNCIL 2005:7,* saját kiegészítés

A bizottsági javaslat 2007-2013 időszakra a vidékfejlesztési alapra 88,8 milliárd eurót különít el. Ehhez jön még 7 milliárd euró az első pillérből a modulációnak köszönhetően. A KAP reform utóbbi tizenöt évében a második pillér növelésének szándéka folyamatosan erősödött. Az első pillérrel ellentétben a második pillér célzott intézkedéseket, projekteket támogat, melyek szorosan kapcsolódnak az EU Liszaboni és Göteborgi Stratégiáihoz. Olyan célokat támogat, mint a gazdaságok versenyképességének növelése, vidéki munkahelyteremtés, környezetvédelem. A vidékfejlesztési politika fontos szerepet játszik az Unió környezetbarát agrártermelésében, hegyvidéki gazdálkodásában, helyi termékek feldolgozásának és marketingjének elősegítésében, a fiatal gazdálkodók támogatásában, ezzel egészséges jólétet teremt a vidéken élők számára. Hasonlóan fontos az Unió számára a Natura 2000 hálózat, hogy elérjék a kívánt célt, a biodiverzitás csökkenésének megállítását 2010-re.

A Bizottság a Natura 2000 finanszírozását 6,1 milliárd euróra becsüli éves szinten. Mivel a Natura 2000 hálózat 60%-án mező- vagy erdőgazdálkodás folyik, a program finanszírozási alapja várhatóan, elsősorban az EMVA lesz. (HONTELEZ, 2005).

Az Unió hat nettó befizető tagországa (Németország, Franciaország, Nagy Britannia, Hollandia, Ausztria, Svédország) az Unió költségvetését minél alacsonyabb szinten akarja meghatározni, a 2004. évi bővítés ellenére. Ezen túl a Bizottság 96 milliárdos (88,8+7 milliárd euró) vidékfejlesztési javaslata sem egy ambiciózus terv hiszen ez kizárólag a bővítésből adódik. A javaslat alapján az EU-15 esetén is egy kb. 3%-os csökkenés várható 2006-2013 között. Ráadásul a vidékfejlesztési intézkedések köre több prioritással is bővül, ilyen például a Natura 2000 hálózat, az új erdészetet érintő intézkedések („vidék- és erdészetfejlesztési politika”), valamint nagyobb hangsúlyt kap a diverzifikáció, élelmiszerminőség, állatjóllét. A vidékfejlesztési költségvetés csökkentése veszélyezteti ezen intézkedések megvalósulását, valamint a meglévő alulfinanszírozott agrár-környezetgazdálkodási támogatásokat is. Ha a nettó befizetők elérik céljukat és csökken a teljes költségvetési keret, a legvalószínűbb áldozat a vidékfejlesztés lesz, hiszen az első pillér kiadásait 2002-ben a Chirac-Schröder tárgyalás alkalmával rögzítették. Egyes számítások a vidékfejlesztés drasztikus csökkenését is előrevetítik (60-40 milliárd euró a hét évre) ami a 15 éve tartó agrárreform és a Natura 2000 veszélyeztetését jelentené, valamint az a kérdés is felmerül, hogy mi értelme van így a modulációnak. (KONECNY, 2005)

2.4. A MEZŐGAZDASÁG FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSE ÉS MUTATÓI AZ EURÓPAI UNIÓBAN

2.4.1. A fenntartható fejlődés fogalma

Az ENSZ által, 1984-ben létrehozott Környezet és Fejlődés Világbizottság - melynek vezetője a norvég miniszterelnök Gro Harlem Brundtland asszony volt – a „Közös Jövők” című jelentésében széleskörűen ismertté tette a fenntartható fejlődés fogalmát (LÁNG, 2001). „A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely biztosítani tudja a jelen szükségleteinek kielégítését, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk lehetőségeit saját szükségleteik kielégítésére.” A megfogalmazás nyitott, nem tartalmaz konkrétumokat a fenntartható fejlődésre vonatkozólag.

Az ENSZ több nemzetközi szervezettel együttműködésben készített tanulmánya, a Brundtland jelentés kapcsán elindult kutatások eredményeként, a fenntartható fejlődés vizsgálatának alábbi három megközelítését különíti el (United Nations et al., 2003:2):

- A fenntartható fejlődés megközelítése három-pilléres elgondolás szerint.
- A fenntartható fejlődés megközelítése ökológiai oldalról.
- A fenntartható fejlődés megközelítése a tőke oldaláról.

A *három-pilléres megközelítés* a fenntartható fejlődést egyszerre próbálja megvalósítani gazdasági, társadalmi és környezeti vonalon. A fenntarthatóságot mindhárom rendszernél külön-külön és egyidejűleg is szükségesnek tartja. A három pillér kölcsönös függőségben van egymással, így fennáll a kockázata annak, hogy az egyik rendszeren belül történő pozitív változtatás a másik rendszerre negatív hatással jár. Az egyetlen megoldás az, hogy integrált döntések szülessenek, melyek során a határozathozatal előtt megvizsgálják mind a három területen várható hatásokat.

Az *ökológiai megközelítés* alapgondolata, hogy a gazdasági és társadalmi rendszerek alrendszerei a teljes természeti környezetnek. A gazdasági és társadalmi fenntarthatóság alárendelt szerepet játszik a környezet fenntarthatóságával szemben.

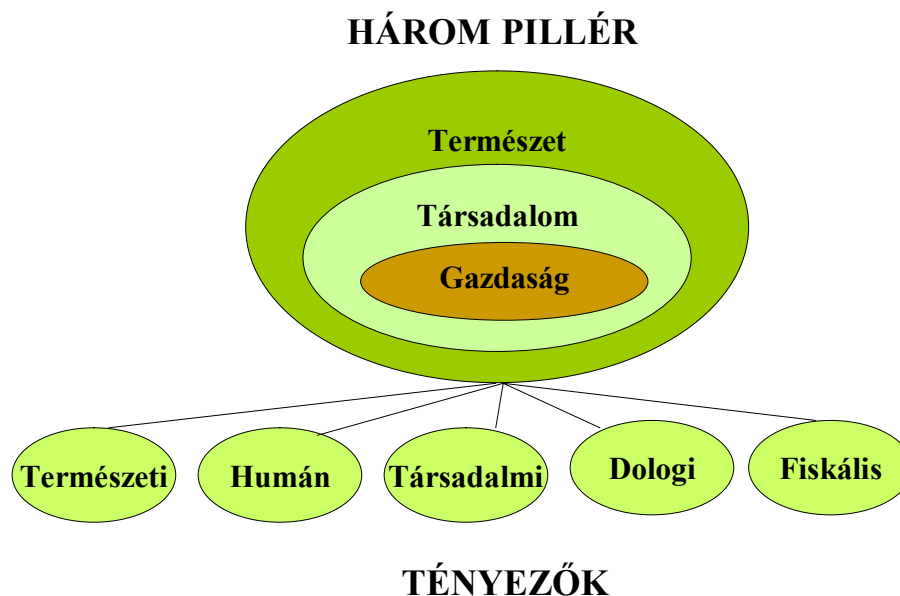
A fenntartható fejlődés *tőke alapú* megközelítése a leginkább elfogadott, bár jóval túllép a közgazdaságtan jellemző tárgykörén. A múltban a közgazdászok a nemzeti vagyon és a jólét alapját a megtermelt tőkében látták és a természeti erőforrásokat mint természettől kapott, korlátlan forrást vették figyelembe. Ma már hangsúlyossá vált a természet megújuló képességének megőrzése a fenntartható fejlődés érdekében, és közgazdászok amellet érvelnek, hogy a nemzeti vagyon fenntarthatóságának vizsgálatakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a természeti tőkét. Egyesek hozzátesszik az emberi és társadalmi tőke vizsgálatának fontosságát is.

A fenntarthatóság értelmezésében vitát vált ki az a kérdés, hogy milyen mértékben helyettesíthető a természeti tőke a művi-gazdasági tőkével. A két véglet több szerző munkájában is megjelenik (SZLÁVIK, 2002:20; BUCKWELL, 2005:196):

„A *„gyenge fenntarthatóság”* álláspontja a természet korlátlan helyettesíthetőségéből indul ki. E felfogás szerint a megfogyatkozott természeti tőkét szabadon lehet gazdasági tőkével helyettesíteni.

A *„erős fenntarthatóság”* fogalma szerint a természeti javakat csak korlátozott mértékben lehet gazdasági tőkével helyettesíteni. E felfogás képviselői a jövő generáció számára biztosítandó „konstans természeti tőkéről beszélnek”.

A fenntartható fejlődés háromféle megközelítésében közös, hogy minden esetben figyelembe veszi a természeti, a társadalmi és a gazdasági tényezőket is. A három megközelítés közül az *ökológiai* alapgondolatát tartom elsődlegesnek. Ezt támasztja alá számomra a fenntartható fejlődés OLSSON és társai által alkalmazott (2004), egyik ábrázolása (lásd: 10. ábra), ahol a természetnek része a társadalom, valamint a társadalmi folyamatoknak része a gazdaság. KUTI (2003) munkájában a következőket írja: „Ahhoz, hogy a történelem során, a technológiai fejlődés adott útján kialakult társadalmi-gazdasági alakulatot és folyamatokat megérthessük, a gazdaságot nem pusztán önmagában, hanem a bioszférával való sokrétű, igen bonyolult kapcsolatrendszerét figyelembe véve kell vizsgálnunk. A bioszférába ágyazódott társadalom és gazdaság rendszer jellegű folyamatait vizsgálva a közgazdaságtan számos új kérdést tehet fel, egy sor dolgot gyökeresen másként láthat. A gazdaság vég nélküli növekedése ezentúl nem magától értetődő dolog, az egyensúly nem pusztán kereslet és a kínálat, a gazdasági szektorok egyensúlyát jelenti, hanem a bioszférában, a társadalomban és a gazdaságban létező anyag-, energia- és információs készleteknek, és ezek áramának egyensúlyát.”

10. ábra: A fenntarthatóság, mint horizontális alapelv megvalósításának három pillére (OLSSON et al., 2004:5)
Saját kiegészítés a három pillér vizsgálatához szükséges tényezők feltüntetése.

KUTI (2003) munkájában PASSET³² szemléletes illusztrációját ismerteti, amely megegyezik a 10. ábrán szereplő ábrázolással, csak a természet helyett a bioszféra megnevezését találjuk.

Ha a természet/bioszféra, társadalom, gazdaság időhorizontját vizsgáljuk, akkor is az ökológiai pillér játszik elsődleges szerepet. Az, hogy mégis a legelfogadottabb a tőke oldaláról történő megközelítés, szerintem abból adódik, hogy az ember, mint folyamatos igénytel jelentkező, jelenben élő fogyasztó áll az egész rendszer középpontjában. MEADOWS (2005) és társai munkájukban ennek okát a következő módon magyarázzák: „*A történelem tanúsága szerint a társadalomnak nincs meg az a képessége, hogy bölcsen, távlatokban gondolkodva és önzetlen módon reagáljon olyan korlátokra, melyek fontos szereplőket rövidtávon hátrányba hoznának.*” A növekedés határai című könyv szerzői dinamikus rendszerekben gondolkodnak, nem a rendszer különálló egyedi részeire, inkább azok kapcsolatára koncentrálnak. A demográfia, a gazdaság és a környezet sok elemét egységes földi rendszerben látják, melyek mindegyike befolyással van a rendszer jövőbeli viselkedésére, de befolyásolja tetteinket is, melyekkel a rendszer viselkedését esetleg meg akarjuk változtatni.

A klasszikus közgazdaságtan a gazdasági növekedés alakításában szerepet játszó három alapvető tényezőként a földet, a munkát és a megtermelt (fizikai) tőkét jelöli meg. Az 1960-as években a neoklasszikusok bevezették a humán tőke fogalmát, azzal érvelve, hogy a társadalom művelt, képzett, egészséges dolgozói meghatározó szerepet játszanak a hagyományos tőketényezők hatékony felhasználásában. Napjainkra fenntarthatóság három pillérének vizsgálatához is kapcsolódóan, több kutatásban (EUROPEAN COMMISSION, 2002; HARVEY, 2004) megjelenik egy új, a társadalmi tényező. Az újonnan bevezetett társadalmi tőke fogalma azt veti fel, hogy a legújyszerűbb ötletek sem érnek sokat, ha az egyénnek nincsenek kapcsolatai, hogy másokat informáljon, segítsen, javítson és elterjessze munkáját. Míg a humán tőke a személyekben gyökerezik, a társadalmi tőke a kapcsolatokban, a társadalmi hozzájárulásban. A vizsgált faktorok közül a fiskális tényező külön szerepeltetése vitatott. HARVEY (2004:315) munkájában az jelenik meg, hogy a fiskálistényező inkább a források közötti átválthatóságot teremti meg és nem külön faktor. Helyette új, ötödik tényezőként jelöli meg a térbeliséget („*spatial*”). Dolgozatomban a 10. ábrán felsorolt

³² RENÉ PASSET: L'économie et le vivant, Payot, Paris, 1979, p. 11. in: KUTI (2003)

tényezőket tartom szem előtt. Úgy gondolom, hogy a fiskálistényező napjainkban elkülönült szerepet játszik. Egyet értek HARVEY-val, hogy a térbeliség fontos szerepet kap, de úgy vélem, hogy a vizsgált tényezők magukban hordozzák azt. Itt szeretném megjegyezni, hogy a fenntartható fejlődésben a lokális folyamatok felerősödése nagyon fontos. Aradi Csabával³³ folytatott konzultáción hangzott el részéről egy mondat, melyet megszívlelendőnek tartok: „*Gondolkodj lokálisan, cselekedj lokálisan, a globális folyamatok ismerete mellett.*”

A fenntartható mezőgazdaság kérdésénél elengedhetetlen a vidékgazdaság³⁴ vizsgálata, mivel amennyire alapfeltétel a mezőgazdaság számára egy életerős vidék, annyira fontos a mezőgazdasági tevékenység a vidék fenntartásához. FEHÉRTől idézve (2005:53): „*a vidékgazdaság erőforrásainak az általa hasznosítható emberi, természeti, pénzügyi, társadalmi, gazdasági és egyéb tényezőket, illetve azok közötti viszonyokat tekintjük*”. Úgy gondolom, hogy a fenntartható fejlődés kérdése kapcsán minden területen, így a mezőgazdaság, valamint a vidékfejlesztés vizsgálatánál is, ezeknek a tényezőknek az összefüggéseit kell keresni.

2.4.2. Az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiája

Egy évvel a Liszaboni Stratégia megfogalmazása után, melynek célja, „*hogy az Unió gazdasága legyen a legversenyképesebb, dinamikus tudásalapú gazdaság a világon, a fenntartható gazdasági fejlődés, több és jobb munkahely és nagyobb szociális kohézió megteremtése mellett*” (Internet 3), 2001-ben Göteborgban az Európai Tanács elfogadta az Unió fenntartható fejlődési stratégiáját. Az új stratégia a gazdasági növekedés és a társadalmi kohézió megteremtésén túl, a harmadik pillért, a környezetvédelmet is beépíti, ezeknek az együttes megvalósítását tartja fontosnak.

Ezen célok eléréséhez a következő javaslatokat fogalmazza meg:

- fenntarthatóság elve jobban épüljön be a politikákba;
- megfelelő árak kerüljenek kialakításra, melyek jelző értékűek mind az egyének, mind a vállalkozások felé;
- a jövő számára fontos tudományos és technológiai beruházások valósuljanak meg, melyek fejlődést jelentenek az erőforrások hatékonyabb felhasználásában, a szennyezések csökkentésében, a fogyasztói szokások megváltoztatásában;

³³ A Hortobágyi Nemzeti Park volt igazgatója.

³⁴ A vidékgazdaság fogalma FEHÉR (2005) munkájában jelenik meg.

- **jobb kommunikáció megteremtése, hogy az állampolgárok és a vállalkozások cselekedeteikkel szintén részt vehessenek a fenntartható fejlődés megvalósításában;**
- az új tagországok és a globális dimenzió hatásainak figyelembe vétele elengedhetetlen, közös cselekvés szükséges (COMM, 2001b).

Hosszú távú célok között a következő prioritásokat fogalmazza meg, melyeket a fenntartható fejlődés legnagyobb kihívásainak tart (az első kettőt már a Liszaboni Stratégia is tartalmazta):

- a szegénység és a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem,
- elöregedő társadalom gazdasági és szociális kérdéseinek kezelése,
- az éghajlatváltozás csökkentése, „tisztá” energiaszolgáltatás növelése,
- a társadalom egészségét fenyegető veszélyek elleni intézkedések bevezetése,
- megfelelő gazdálkodás a természeti erőforrásokkal, nagyobb felelősség,
- a szállítási rendszerek fejlesztése, földhasználat menedzsment (COMM, 2001b).

Végül megfogalmazták azokat a feladatokat, melyek a stratégia alkalmazása és a haladás nyomon követése végett szükségesek. Így az Európai Tanács tavaszi üléseire mindig át kell tekinteni a változásokat a fenntartható fejlődés minden dimenziója kapcsán, melyekhez új mutatók is szükségesek. Szükséges változtatni a munkamódszeren, az ágazati politikák együttes vizsgálatára is szükség van. Az éves jelentések mellett szükséges a középtávú értékelés, hiszen a rövid és hosszú távú célok sokszor nem azonosak (COMM, 2001b).

A bővülő Unióban, a tagországok közötti különbségek növekedésének, a közös szabályozás kérdéskörének köszönhetően, már a Liszaboni és a Göteborgi Stratégia elfogadása előtt is találkozhattunk az Unió új szabályozási rendszerének, az úgynevezett nyitott koordináció módszerének (Open Method of Coordination, OMC) elemeivel³⁵, de jelentősége igazán ekkortól kezdődően nőtt. Az OMC a „puha jog” eszközeit alkalmazó, kölcsönös tanulásnak (legjobb gyakorlat megismerésének) teret adó irányítási módszer. Olyan területeken alkalmazzák, melyek tagállami hatáskörben maradtak, de a Közösség érdekeit érintik. A cél elsősorban nem a tagországi politikák harmonizációja, hanem a koordináció.

³⁵ Maastrichti Szerződés – Általános Gazdaságpolitikai Irányelvek, Amszterdami Szerződés – Európai Foglalkoztatási Stratégia

Az OMC főbb jellemzői (JASSEM, 2004):

- a főbb célkitűzések közösségi szinten történő meghatározása,
- a célok megvalósításához szükséges nemzeti akciótervek elkészítése (a szubszidiaritás alapelvének figyelembe vétele mellett),
- a folyamat nyomonkövetése, megfelelő időközönként jelentések készítése.

A fenntartható fejlődést elősegítő stratégiák megszületésével mind globális, mind közösségi, mind helyi szinten egyre nagyobb szerepe van a változások nyomon követésének, mérésének. A Göteborgban elfogadott hosszútávra szóló fenntartható fejlődési stratégiának is szerves részét képezi a monitoring és a felülvizsgálat.

BULLA – GUZLI (é.n.) munkájából idézve *„valószínű, hogy a fenntartható fejlődés megvalósulása inkább függ az indikátorok döntés előkészítő szerepének sikerétől, mint önmagában a tudományos pontosságtól. ... Sajnos kevés egyelőre az ismeret arról, hogy a fenntartható fejlődés indikátorai, azaz egy-egy információ halmaz milyen kölcsönhatásban van a döntési mechanizmusokkal. Pontosabban, képes-e hatékonyan előmozdítani a fenntarthatóság dinamikus folyamatait.”*

2.4.3. Mutatók

Az Uniónak az indikátorok kiválasztása kapcsán szerzett tapasztalatai hosszú időszakra nyúlnak vissza. Uniós szinten a mutatókat három nagy csoportba sorolhatjuk:

- környezeti politikához kötődő mutatók,
- szektorális politikákhoz kötődő mutatók,
- fenntartható fejlődéshez kapcsolódó mutatók.

Mivel egyik esetben sem tudunk egyetlen összegző indikátort alkalmazni, nagyon sok kutatást végeztek és végeznek napjainkban is a helyes mutatók kiválasztására.

A mutatók kiválasztásánál elterjedt követelmény rendszer főbb ismérvei:

- a mutató jelezze a probléma lényegét, és megfelelően értelmezhető legyen,
- szilárd és statisztikailag igazolt legyen,
- jelezze a politikai beavatkozásokat, de ne legyen manipulálható,
- tegye lehetővé a tagállamok közötti összehasonlíthatóságot, és amennyire lehetséges a nemzetközi elemzéseket (UN, OECD),
- időszerű legyen és alkalmas az átdolgozásra,
- az indikátor számítása arányosan terhelje az érintetteket (COMM, 2005a).

Dolgozatomban a mutatók ismertetését a környezeti politikához kötődő mutatókkal kezdem, majd a szektorális politikához kötődő mutatókon belül az agrár-környezeti mutatókat vizsgálom, végül a fenntartható fejlődéshez kötődő indikátorokkal kapcsolatban szerzett információkat összegzem.

2.4.3.1. Környezeti politikához kötődő mutatók

A környezeti információkra vonatkozóan az Európai Uniónak kiterjedt szabályozása jött létre az elmúlt három évtizedben. Az Unió a környezetvédelmi információk szabadságának nagy jelentőséget tulajdonít. Ennek az információs szabadságnak sok feladata van, ezek közül talán a legismertebb az, hogy **az információ fegyver, az információ teszi lehetővé a társadalmi részvételt a döntések meghozatalában, az információáramlás önmagában is alkalmas a környezetvédelem, a környezetvédelmi intézkedések, a környezetvédelmi szabályozás hatékonyságának a megítélésére és javítására** (FODOR, 2004).

Az Európai Unió 5. Környezetvédelmi Akcióprogramja a jogalkotás számára a következő prioritásokat fogalmazza meg: a társadalom bevonása, a végrehajtás javítása, az információs háttér fejlesztése, a gazdasági eszközök kiterjesztése, tervezése, felelősség, a társadalom tájékoztatása stb. (FODOR, 2001).

A politikai döntéshozók szempontjából a környezeti mutatóknak három fő céljuk van:

1. Információt nyújtani a környezeti problémákról, annak érdekében, hogy a döntéshozók felmérhessék az adott probléma súlyosságát.
2. Támogatni a megfelelő politika kialakítását, a környezet terhelés elsődleges okozóinak feltárásával.
3. Vizsgálni a politika által adott válaszok hatását.

A környezeti mutató kitűnő eszköz arra, hogy felhívja az emberek figyelmét a környezeti problémákra, ezáltal a politikai intézkedések meghozatala a társadalom oldaláról is támogatást nyer.

Az Európai Környezeti Hivatal (European Environment Agency, továbbiakban: EEA) jelentésében (SMEETS-WETERINGGS, 1999) a mutatókat 4 csoportba sorolja, aszerint, hogy milyen típusú kérdésre adnak választ:

’A’ típus: Mi történik a környezettel és az emberekkel? Leíró mutatók.

’B’ típus: Jelent-e ez valamit? Teljesítménymutatók.

'C' típus: Történik-e javulás? Hatékonysági mutatók.

'D' típus: A legjobb helyzetben vagyunk-e? Teljes jólét mutatók.

Jelenleg a döntéshozók számára a környezettel kapcsolatban rendelkezésre álló információk elég szűkösek. A környezeti mutatók kapcsán folyó kutatások próbálják ezeket az adatokat bővíteni, hogy megfelelő információ állhasson rendelkezésre adott kérdések kapcsán (SCHOMAKER, 2003).

A legtöbb mutató, melyet ma nemzeti és nemzetközi szinten használnak *leíró* típusú mutató. A környezeti mutatókat keretbe foglaló nemzetközi kutatások is ezekre a mutatókra támaszkodnak. Ilyen leíró mutatók például az egy főre eső CO₂ kibocsátás. Míg a leíró mutatók csak képet adnak az adott helyzetről, a *teljesítménymutatók* már azt is jelzik, hogy a fenntartható helyzethez képest az adott állapot kedvező-e vagy sem. A fenntartható fejlődés szempontjából vizsgálva a környezetet, korlátozott számú teljesítménymutató áll jelenleg rendelkezésre. Nehéz meghatározni különböző környezeti szinteket, melyek a hosszú távú fenntarthatóság eléréséhez különböző területeken megfelelőek. Sok kutatás folyik jelenleg ilyen mutatók meghatározására. Példaként lehet említeni a strukturális indikátorok közül a teljes üvegházhatású gázkibocsátást.

Hatékonysági indikátorok közül a legtöbb mutató termékek, vagy termelési folyamatok hatékonyságát fejezi ki. Ide sorolható például különböző nemzetek GDP egységére jutó hulladék termelése.

A *jólét* mutató kapcsán fontos annak a vizsgálata is, hogy a gazdasági növekedés és a fenntartható fejlődés összhangját hol találjuk. Ilyen mutató például a Nettó Gazdasági Jólét (NEW) mutató, mely bizonyos tételeket hozzáad a GNP-hez (pl. a szabadidő, háziasszonyok otthoni munkája, „csináld magad” tevékenységek értéke), ugyanakkor levonja belőle a környezetszennyezésnek, a modern urbanizáció más hátrányainak a ki nem fizetett költségeit és még más korrekciós tényezőket. A Fenntartható Gazdasági Jólét Index (ISEW) is ide sorolható. Ez a mutató nemcsak a fogyasztást veszi figyelembe, hanem a környezeti változásokat is. Számba veszi a természetben okozott károkat, és korrigálja a fogyasztás volumenét az elosztási egyenlőtlenségekkel. Beépül az indexbe a hosszú távú környezeti károsodások jelenértéke, amely például az olyan nagy léptékű változások hatását mutatja, mint a globális felmelegedés, vagy az ózonréteg károsodása.

1978 és 1982 között zajlott az első szakasza annak a folyamatnak, melyet az ENSZ indított el, a környezetre vonatkozó statisztikák fejlesztésének irányába (SHAH, 1997). A nemzetközi próbálkozások először a környezeti statisztikák rendszerét a gazdasági statisztikákat rendszerező nemzeti számlarendszerhez (SNA) hasonlóan akarták felépíteni. Rá kellett azonban jönni, hogy a piaci ár, mint aggregáló tényező hiányában ez nem oldható meg. Ezért az ENSZ Statisztikai Hivatala 1984-ben kidolgozta a Környezeti Mutatók Fejlesztésének Keretét (Framework for the Development of Environment Statistics – FDES).

Az OECD tagországok által az elmúlt 25 év alatt kidolgozott környezetpolitikák szerves fejlődésen mentek keresztül. Az OECD, hasonlóan az ENSZ-hez, fontos szerepet szán a környezet állapotáról szóló jelentéseknek és az ehhez szükséges mutatóknak. A környezeti adatokat az OECD a terhelés – állapot – válasz modell (Pressure-State-Response, PSR) alapján rendszerezi.

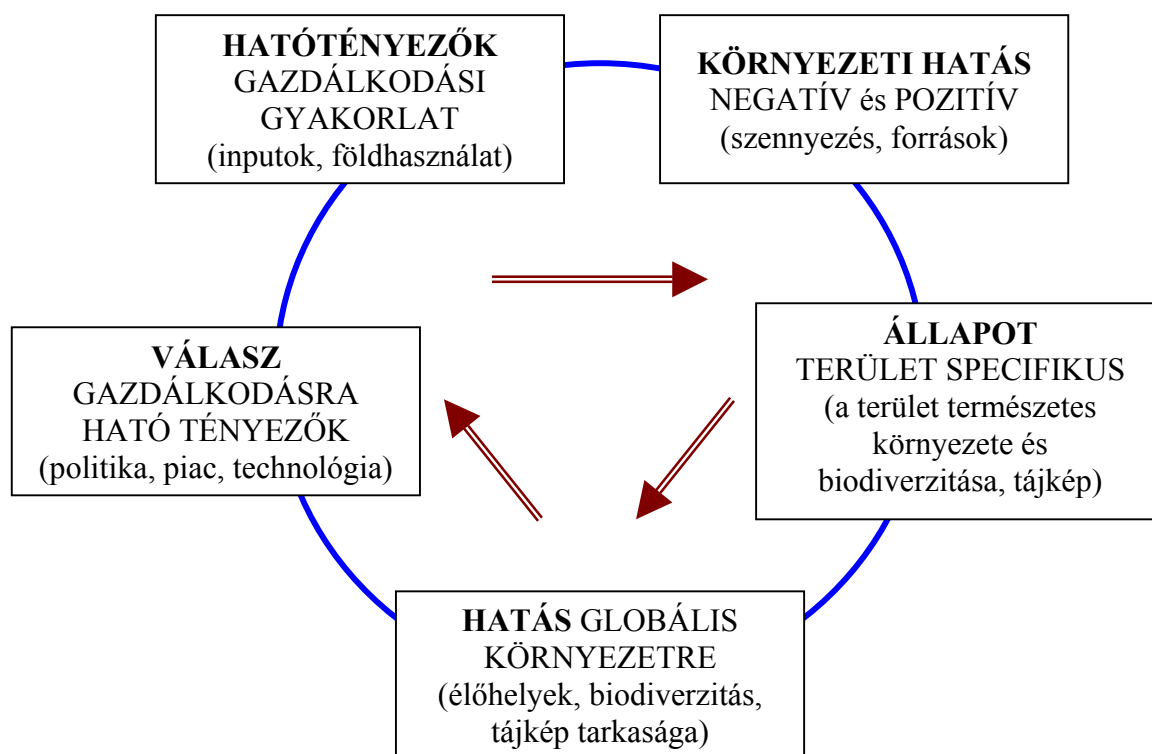
Az Európai Bizottság 1994. decemberében a Tanács és a Parlament elé terjesztette az „Európai Unió irányelvei környezeti mutatók és zöld nemzeti számlarendszer” megalkotására vonatkozó javaslatát, mely kísérlet a fenntarthatóság mérésének irányába. Ehhez kapcsolódóan indult el az a projekt, mely a környezeti mutatókat próbálja rendszerezni. A kutatók a hatótényezők – terhelés – állapot – hatás – válasz (Driving forces-Pressure-State-Impact-Response, DPSIR) modellt találták a legmegfelelőbbnek. *Hatótényezők* csoportjába az emberi tevékenységeket sorolták, így a makrogazdasági folyamatok, energia, közlekedés, ipar, mezőgazdaság, idegenforgalom, fogyasztás, népesedés. A *környezetterhelés* tartalmazza, a természeti erőforrások használatát, környezetszennyezést, környezeti folyamatokat, mérgező anyagokat, településekre, hulladék kibocsátásra vonatkozó adatokat. Az *állapot* a környezet és a természeti erőforrások terhelése nyomán létrejövő helyzet. Léggöri folyamatok, környezeti elemek minősége és természeti erőforrások tartoznak ide. A *hatás* jellemző mutatói a biológiai és fizikai rendszerek állapotára vonatkoznak, ide tartozik az emberi egészség, ökoszisztémák épsége, haszonállatok és -növények, agrár-ökoszisztémák, építmények állaga. Végül a *válasz*, a káros hatások csökkentésére, kiküszöbölésére irányuló intézkedések. Gazdasági és környezeti tényezőkre vonatkozó adatok, mint közigazgatás, háztartások, vállalkozások, környezetbiztonság és nemzetközi együttműködés. (SZABÓ- POMÁZI, 2003)

Az ENSZ, az OECD, valamint az Eurostat által alkalmazott modellek főbb vonásaikban megegyeznek, így lehetővé teszik az adatok nemzetközi szintű összehasonlítását.

2.4.3.2. Agrár-környezeti mutatók

A környezetvédelmi elvek 90-es években elkezdődő beépülése a különböző ágazati politikákba, így az agrárpolitikába is megtörtént. A mezőgazdaság, egyike azon ágazatoknak, melyek a környezet terhelése szempontjából meghatározóak. A mezőgazdaság hatékonyságnövelése és szakosodása Európa-szerte a talaj eróziójához, vízhiányhoz és a biológiai sokféleség súlyos csökkenéséhez vezetett. Az EEA (2003) jelentése szerint a biológiai sokféleség jelenleg Közép- és Kelet Európa (KKE) országaiban az EU-15 átlagához képest sokkal egészségesebb, de új veszélyek születnek az alullegetetés és a földterületek felhagyása miatt. Az EU Közös Agrárpolitikájának agrár-környezetvédelmi szempontból történő átalakítása, és az agrárpolitika csatlakozó országokban történő végrehajtása, a kibővített EU számára jelentős kihívásokat jelent (EEA, 2003:21). Itt is fontos, hogy megfelelő mutatók álljanak rendelkezésünkre, hogy a mezőgazdaság fenntartható fejlődése, valamint a mezőgazdaság által terhelt egyéb területek fenntarthatósága is megvalósulhasson.

Mind az OECD PSR modellje, mind az EEA DPSIR modellje elég mozgásteret enged ahhoz, hogy ágazati politikákra is alkalmazhatók legyenek, és alapot adnak egy agrár-környezeti mutatórendszer kidolgozásához (11. ábra) (COMM, 2000). A modellek alapján a nemzetközi szervezetek az agrár-környezeti mutatókat is rendszerezik. Itt is megfigyelhető együttműködés annak érdekében, hogy azonos megközelítést alkalmazzanak.

11. ábra: A DPSIR modell az agrárpolitikára alkalmazva (COMM, 2000:13)

Az EEA a környezeti kérdések agrárpolitikába történő integrálásának mutatókkal történő vizsgálatára elindította az IRENA projektet (Indicator Reporting on the Integration of Environmental Concerns into Agricultural Policy). Azokat a mutatókat³⁶ próbálja összegyűjteni, melyek leginkább bemutatják a folyamat megvalósulását. A mutatókat a DPSIR modell keretében helyezték el (a konkrét mutatókat a 2. melléklet tartalmazza). Az összegyűjtött indikátorok között hatótényezőkön belül szerepelnek azok az indikátorok (műtrágya-, növényvédő szer-, víz-, energetikai felhasználás³⁷), melyek vizsgálatával részletesebben foglalkozom. OECD Környezeti Adattára (SZABÓ-POMÁZI, 2002) az uniós mutatókon túl, tartalmaz adatokat az állatállományra és az öntözött területre vonatkozóan is. A környezetterhelés vizsgálatánál úgy gondoltam, hogy az uniós statisztikák kiegészítésével az összehasonlítást pontosabbá tudom tenni.

Magyarországon, szemben az EU-15 átlagával, az utóbbi években a mezőgazdasági termelés környezetterhelése jórészt a termelés intenzitásának (MÉSZÁROS, 2003), a környezet-károsító ráfordításoknak a csökkenése miatt mérsékeltebb. URFI (2003) azt

³⁶ A Bizottság (2001:21) közleményében találhatók meg

³⁷ IRENA 8,9,10,11

írja, hogy a jelenlegi alacsony műtrágya-felhasználási szinten és állatsűrűség mellett Magyarországon csak lokális, pontszerű szennyezés alakulhat ki. Ezeket a megállapításokat próbáltam alátámasztani a rendelkezésre álló OECD statisztikák megfelelő ábrázolásával.

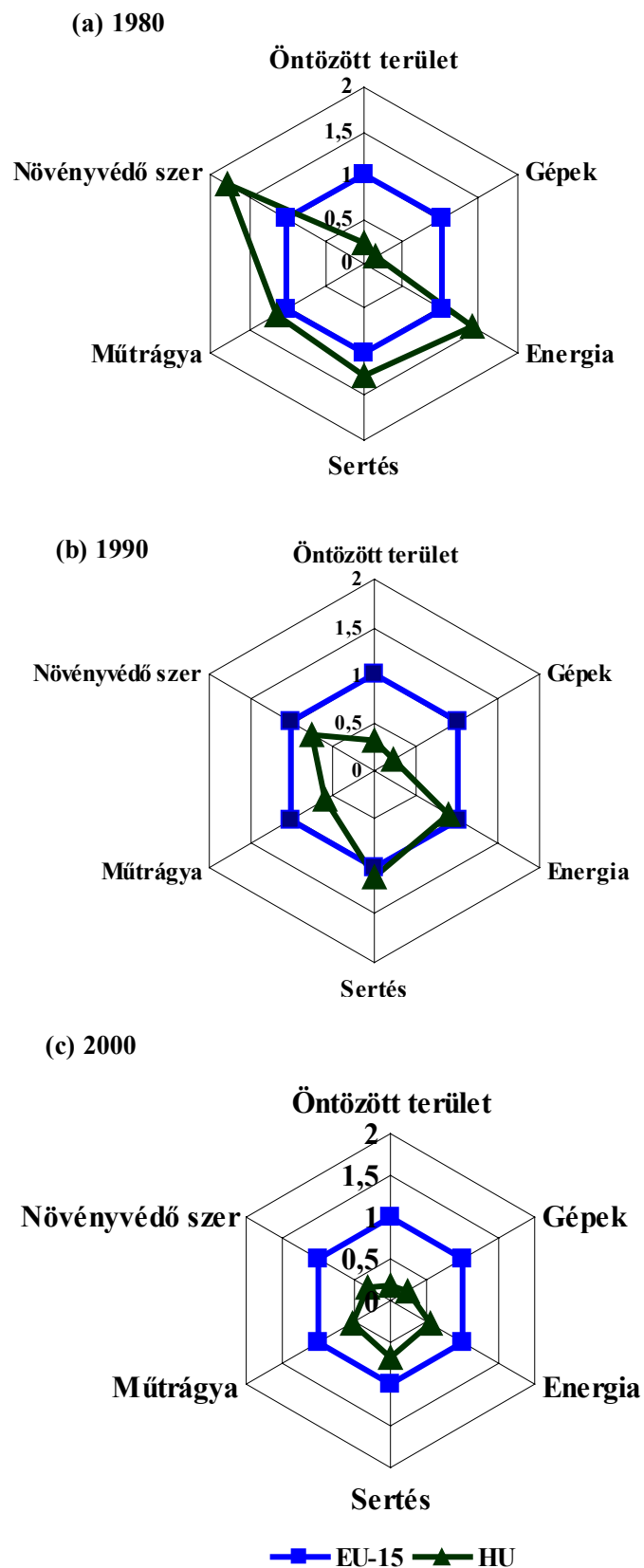
A poláris koordinátán történő ábrázolás választásánál két szakirodalomra támaszkodtam. Az egyik a SZOLNOKI GYÖZÖNÉ (1999.149) munkájában szereplő, minőséghálo módszer a termékek környezeti hatásainak szemléltetésére, a másik BRÜMMER-KOESTER (2004:19) publikációja, akik társadalmi folyamatokat vizsgáltak ezzel az ábrázolással. A számításhoz felhasznált adatokat a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat: A hatótényezők besorolás alá tartozó indikátorokra vonatkozó adatok Magyarország és az EU-15 tagországa esetén

Tényezők	Ország	1980	1990	2000
Szántóföldi és állandó kultúrák területe (ha)	HU	5 333 000	5 288 000	4 803 000
	EU-15	90 745 000	89 456 000	84 621 000
Öntözött terület (ha)	HU	134 000	204 000	125 000
	EU-15	9 508 000	11 070 000	12 479 000
Traktorok és kombájnok (1000db)	HU	70	102	125
	EU-15	7 416	8 013	7 593
Energia-felhasználás (mtoe)	HU	1,44	1,14	0,68
	EU-15	17,17	21,64	22,38
Műtrágya-felhasználás (1000 tonna)	HU	1 399	680	472
	EU-15	21 126	19 660	15 658
Növényvédő szerek felhasználása (tonna aktív hatóanyag)	HU	33 685	24 737	5 472
	EU-15	320 087	295 289*	300 059
Sertésállomány (1000 db)	HU	8 330	8 000	4 834
	EU-15	112 095	121 945	124 309

Forrás: SZABÓ-POMÁZI, 2002:197-211, * 1991 évi adat EUROSTAT, 2004, KSH (1992), KSH (2003)

Először, az adatok összehasonlíthatósága érdekében, minden tényezőt területi egységre (szántóföld és állandó kultúrák együttes területe) vetítettem le. Mivel a mutatók különböző mértékegységgel szerepeltek, ezért mindegyik mutató esetében az EU-15 átlagát vettem egynek és ehhez viszonyítottam a magyarországi adatokat, majd a poláris koordinátarendszer egy-egy szárán helyeztem el. Három poláris koordinátarendszert (12. ábra a, b, c) készítettem, melyek tízévenként, 1980-ban, 1990-ben és 2000-ben mutatják be a hatótényezők változásait Magyarországon az EU-15 átlagához viszonyítva.

12. ábra: A mezőgazdaság környezetterhelése Magyarországon az EU-15 átlagához viszonyítva (a) 1980, (b) 1990 és (c) 2000 (saját ábrázolás in: KATONÁNÉ – TAKÁCS – SZABÓ, 2005)

Az ábrák segítségével jól látható, hogy míg 1980-ban Magyarország több vizsgált tényező esetében meghaladta az EU-15-ök átlagát, 2000-re jóval az uniós átlag alá esett vissza. Ez elsősorban a mezőgazdaságban fellépő forrás hiányból adódott, és környezeti oldalról bizonyos esetekben kisebb terhelést eredményezett. Mivel a mezőgazdaságból hiányzó tőkeforrások jelentős pótlásával nem számolhatunk a jelenlegi helyzetben, úgy gondolom, hogy **a környezeti oldal, a minőség szerepének hangsúlyozásával, a hatékonyság növelésével, az ökomarketing tevékenység előtérbe helyezésével lehetünk versenyképesebbek.**

SZOLNOKI GYÖZÖNÉ (2005:31) írja az ökomarketing kapcsán: *„Egyes ágazatok, vállalatok környezeti érintettsége eltérő. A minősítéshez az adott tevékenység környezeti hatásainak mérésére, és annak ismeretére van szükség, hogy a jelentkező környezeti problémák megoldását ki vállalja föl, és milyen erős az érdekérvényesítő képessége. A környezeti problémák rangsorolása, megoldásuk ütemezése, a megfelelő marketingstratégia kiválasztása a vállalat számára fontos feladat, mert a **mai környezeti gondok a holnap fő versenyterületei lehetnek.**”*

A 2003. november 7-8-án Krakkóban megrendezett "Mezőgazdaság és csatlakozás: A KAP a polgárok és a környezet szolgálatában" címet viselő konferencián a résztvevők nyilatkozatot terjesztettek a csatlakozó országok politikusai, köztisztviselői, stratégiai szakemberei, a gazdák képviselői, a civil társadalom és a média elé. A nyilatkozat egyik gondolata, hogy a csatlakozó országok vezetői **a fenntarthatóság elvét, a helyi gazdaságok és az ott előállított élelmiszerek minőségét és sokféleségét szem előtt tartva vezessék be a Közös Agrárpolitikát.** Fontos azonban felhívni a figyelmet, hogy a megfigyelt „környezeti ajándékhatás” nem magyar specialitás. Az EEA jelentésében (2004) a többi csatlakozó ország esetében is arról számol be, hogy a mezőgazdaság környezeti terhelése ezekben az országokban is alacsonyabb, mint az EU-15-nél. Így ezekben az országokban is megvan annak a lehetősége, hogy az adott helyzetből verseny előnyt kovácsoljanak. A piaci versenyben nem elhanyagolható kérdés, hogy kinek sikerül hamarabb lépni.

2.4.3.3. A fenntartható fejlődéshez kapcsolódó mutatók

1996-ban az ENSZ Fenntartható Fejlődési Bizottsága (UNCSD) a fenntartható fejlődés vizsgálatára, az AGENDA 21 kapcsán előterjesztett egy 134 mutatót tartalmazó javaslatot, melynek további értékelésére különböző országokat kértek fel.

Az indikátorok meghatározásának megerősítésére alkalmazták a PSR³⁸ modellt, melyet 1990 óta az Eurostat és az EEA is alkalmaz. A mutató készlet három éves tesztidőszakának eredményeként, melyben összesen 22 ország vett részt, egy politika orientáltabb, kevesebb indikátort tartalmazó forma került elfogadásra. A kiválasztott mutatók értékeléséhez az Eurostat is hozzájárult és az ENSZ listáját figyelembe véve kidolgozta az Unió saját fenntartható fejlődés mutatórendszerét (lásd: 3. melléklet). A mutatókat négy csoportba sorolták, melyek a szociális (SOC), környezeti (ENV), gazdasági (ECON) és intézményi (INST) dimenziót foglalják magukban. Az Unió az ENSZ listájából bizonyos mutatókat változatlanul hagyott, egyeseket módosított, vannak olyan mutatók, melyek kicserélődtek, valamint új mutatókat is hozzáadott. A változtatások oka elsősorban azzal magyarázható, hogy az Unió tagországai fejlett országok közé tartoznak, míg az ENSZ égisze alá tartozó országok között meghatározó szerepet játszanak a fejlődő országok. Szervezetek által átfogott országcsoportok közötti különbségre példa, hogy míg az ENSZ mutató az egy főre jutó lakóterületet, az uniós mutató a szobák számát vizsgálja, vagy míg az ENSZ a frissvizek coli koncentrációját, az Unió a fürdővizek minőségét figyeli.

A fenntartható fejlődéshez kapcsolódó indikátorok az Unióban egyrészt a fentebb bemutatott **fő pillérekhez, másrészt a politikai célokhoz kötődően** jelennek meg. A Lizaboni és Göteborgi Stratégiák elfogadása után az ezekhez kapcsolódó újabb mutatórendszerek, úgynevezett strukturális indikátorok kidolgozása folyamatosan zajlik. Az Európai Tanács Göteborgban elfogadta, hogy a Bizottság a Fenntartható Fejlődési Stratégia végrehajtását minden évben összefoglaló riportban értékeli, egy a Tanács által időben, a tavaszi Európai Tanács előtt, elfogadott indikátor készlet figyelembe vételével. A kiválasztott indikátorokat a Lizaboni Stratégia elfogadása után öt csoportba sorolták:

- I. csoport:** ÁLTALÁNOS GAZDASÁGI HÁTTÉR,
- II. csoport:** FOGLALKOZTATÁS,
- III. csoport:** KUTATÁS, FEJLESZTÉS,
- IV. csoport:** GAZDASÁGI REFORM,
- V. csoport:** SZOCIÁLIS KOHÉZIÓ,

³⁸ A környezeti adatokat az OECD a terhelés – állapot – válasz modell (PSR) alapján rendszerezi.

A VI. KÖRNYEZET csoport: később került beépítésre a Göteborgi Stratégia eredményeként.

A Liszaboni Stratégia félidejű felülvizsgálata kapcsán, értékelésre került az indikátorkészlet is, és javaslat született a felülvizsgálat során megfogalmazott új intézkedésekhez kapcsolódó indikátorkészlet kidolgozására, mely a kiválasztott mutatókat a korábbi hat helyett 10 csoportba sorolja (COMM, 2005b):

- I. csoport:** GAZDASÁGI FEJLŐDÉS
- II. csoport:** SZEGÉNYSÉG ÉS KIREKESZTŐDÉS
- III. csoport:** ÖREGEDŐ TÁRSADALOM
- IV. csoport:** KÖZEGÉSZSÉG
- V. csoport:** ÉGHAJLATVÁLTOZÁS ÉS ENERGIA
- VI. csoport:** TERMELÉSI ÉS FOGYASZTÁSI SZOKÁSOK
- VII. csoport:** TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOKKAL VALÓ GAZDÁLKODÁS
- VIII. csoport:** SZÁLLÍTÁS
- IX. csoport:** JÓ KORMÁNYZÁS
- X. csoport:** GLOBÁLIS PARTNERSÉG

Bizonyos mutatók mind a fő pillérekhez, mind a politikai célokhoz kötődően megtalálhatók. Azok az Uniós tagországok, melyek már elkészítették fenntartható fejlődési stratégiájukat, különböző mutatókészleteket dolgoztak ki a fejlődés nyomon követésére. Mind a pillérekhez, mind a politikákhoz kapcsolódó mutatókészlettel találkozhatunk a stratégiákban. A kiválasztott mutatók is különbözőek, részben tartalmazzák az Unió által választott mutatókat, új indikátorok is megjelennek, valamint nemzetközi szinten elfogadott indexek is megtalálhatók, mint például a korrupciós index az osztrák stratégiában.

Az Eurostat 2001-ben közzétett jelentéséig nemzetközi szinten nem került elfogadásra közös mutatórendszer a fenntartható fejlődés mérésére (EUROSTAT, 2001). A 2002. évi Fenntartható Fejlődési Világtalálkozóra készített beszámolójában, Magyarország is az Unió által elfogadott indikátorok alkalmazásával értékelte a fenntartható fejlődés kapcsán történt változásokat, és a rendszert figyelembe véve elkészítette a fenntartható fejlődés indikátor készletét (lásd: 4. melléklet). A magyar indikátorrendszer megegyezik az uniós mutatókkal, az eltérés csak abból adódik, hogy bizonyos mutatókat összevontak, vagy a rendelkezésre álló adatok szerint módosították azokat, bizonyos mutatók pedig kimaradtak.

Magyarország helyzetét vizsgálva FARAGÓTÓL származik a következő idézet (in FARAGÓ ET AL., 2004:8) *„Az elmúlt 10-15 éves időszakban hazánkban is többen foglalkoztak a fenntartható fejlődés mérésének koncepcionális kérdéseivel. Elsősorban a környezetvédelmi szakterületen láttak napvilágot elemzések, adtak közre és értékelték indikátor-adatsorokat. (Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt az OECD keretében folyó együttműködést említi, kiemeli Szabó-Pomázi munkáit).”*

Magyarország még nem készítette el fenntartható fejlődési stratégiáját. Várható, hogy a stratégia megszületésével a jelenlegi, ENSZ által elindított folyamat eredményeként megszületett SDI készlet Magyarországon is ki fog egészülni a stratégiában megfogalmazott, főbb politikai célokhoz kötődő indikátorokkal.

Ezt az elgondolást erősíti a fenntartható fejlődési stratégia kidolgozásának tartalmi és szervezeti kereteiről szóló Kormányhatározathoz készült javaslat (Internet 6), melyben a következők szerepelnek az indikátorok kérdése kapcsán:

„Fenntartható fejlődési indikátorok, értékelések. *E feladatok ellátására szolgálhatnak a megfelelő mutatók, fenntartható fejlődési indikátorok, illetve az azok felhasználásával is rendszeresen készülő értékelések, felülvizsgálatok. Kulcskérdés a társadalmi életminőséget, a fenntartható és nem fenntartható folyamatokat hitelesen jelző mutatórendszer, az értékelési módszertan kiválasztása és helyes alkalmazása. Ugyanakkor a mutatóknak és az értékelési módszereknek lehetővé kell tenni az összehasonlíthatóságot mind időben, mind térben, azaz a hosszú távú tendenciák mérése, valamint a regionális, az országok közötti összevetés is fontos követelmény (hiszen önmagában egyetlen térség, ország, régió sem valósíthat meg fenntartható fejlődést).”*

A fenntarthatóság a mezőgazdaság kapcsán először a környezetvédelem oldaláról jelentkezett. Az Unió agrár-környezeti indikátor rendszere is ezt példázza, ahol a környezeti pillér játszik meghatározó szerepet, míg gazdasági, társadalmi pillérhez kötődő mutatók csak elvétve találhatóak (pl. biogazdálkodók jövedelme, érintettek képzettségi szintje). A fenntartható fejlődést szem előtt tartva a mezőgazdaság mutató készletét is ki kell egészíteni a gazdasági, szociális és intézményi dimenzióval. Ez a munka Magyarországon is folyik (FARKASNÉ et al., 2005).

3. A MEZŐGAZDASÁG SZEREPE A MAGYAR VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

Dolgozatom harmadik fejezetében a magyar gazdaságot, azon belül elsősorban a mezőgazdaságot vizsgálom. Bemutatom a Közös Agrárpolitika magyarországi alkalmazását, különös figyelmet szentelve a vidékfejlesztésnek. Úgy gondolom, hogy Magyarország természeti adottságaira tekintettel a termőföldnek, így a mezőgazdaságnak is fontos szerepe van a vidékfejlesztésben. FARKASNÉ és társainak (2005) kutatási munkájában is megjelenik, hogy *„a föld funkciói sokrétűek, közülük a legalapvetőbbek az élelmiszerellátás biztosítása, jövedelemforrás, élettér és, mint ilyennek kulturális funkciói is vannak. A fenntartható mezőgazdaság szolgáltatása ilyen módon két részre osztható:*

- *A hagyományos: élelmezési és nem élelmezési célú mezőgazdasági termékek előállítása, (magán javak kínálata);*
- *Közjavak kínálata, mint tájkép, tájvédelem, biológiai sokszínűség fenntartása, rekreáció, tiszta levegő, a CO₂ elnyelés stb.”*

A felelős gazdálkodás feltétele e szolgáltatások értékének, az externális költségeket és hozadékokat is figyelembe vevő, haszonelvű értékelése. A föld jelen és jövőbeni használatának milyenségéről a farmerek döntenek. A döntésüket befolyásolják a keresleti, a kínálati oldalon lévő hajtó erők és saját adaptációs képességük. A fenntarthatóság szociális dimenziója megköveteli, hogy felmérjük a régiók jövőbeni érzékenységet, sérülékenységet és alkalmazkodó képességét. A haszonelvű értékelés segíti a fenntartható fölhasználat helyi sajátosságokhoz igazodó ösztönző rendszerének kialakítását (szabályozás, adók, támogatások, finanszírozás).”

3.1. MAGYARORSZÁG GAZDASÁGA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MEZŐGAZDASÁGRA

3.1.1. A piacgazdaság kiépülése Magyarországon

A privatizációnak a kelet-európai térségben az 1990-es évek elején lezajlott rendszerváltások adták meg a lehetőségét. A privatizáció feltétele volt a piacgazdaság kialakításának. Magyarországon a privatizáció döntő mértékben készpénzes volt. Azt is látni kell, hogy a térségben nem csak a privatizációnak volt köszönhető az átalakulás. A politikai és gazdaságfilozófiai irányváltással együtt járó makrogazdasági reformok szerepe, a külföldi tőke beáramlása, a nemzeti valuta stabilizálása legalább annyira jelentős reformelemek. A privatizációs folyamat kezdeti szakaszában az a felismerés

született, hogy jelentős hazai tőke hiányában a külföldi tőke és technológia elengedhetetlen az ország privatizációjában és gazdasági újjászületési programjában (KOVÁCS, 1997).

1998-ban a külföldi tőke aránya a jegyzett tőkén belül az agráriumban 7,5%, a kitermelőiparban 34,4%, a feldolgozóiparban 59,7% volt, az élelmiszer-, a dohány- és a gépiparban meghaladta a 60%-ot (ARTNER, 2003). Az adatokból kitűnik, hogy a külföldi tőke szektorális jelenléte eltérő. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az élelmiszer-termékpálya mentén mekkora különbség van az egymás után következő mezőgazdasági (7,5% külföldi hányad) és az élelmiszeripari (51% külföldi hányad) lépcsőfokok tulajdon megoszlása között. A mezőgazdaságban a rendszerváltást követően viszonylag szerény mértékben növekedett a külföldi tőke szerepe, amiben feltehetően szerepet játszott, illetve játszik, egyrészt a külföldi magánszemély és jogi személy termőföld szerzésének korlátozása, másrészt a magyar mezőgazdaság viszonylag alacsony jövedelemtermelő-képessége. Ezzel ellentétben, a kilencvenes évtized első éveiben a külföldi tőkebefektetés egyik célpontja az élelmiszeripar volt. Az ágazat jegyzett tőkéjének növekedése teljes egészében a külföldi tulajdonú vállalkozások magyarországi befektetéseiből származott. A folyamat a szakágazatokat eltérően érintette. 2003-as adatok szerint a külföldi tőke aránya több mint 90% a növényi olaj, a cukor, és az üdítőitalok gyártásánál, 40% alatti a hús-, gyümölcs- és zöldségfeldolgozásnál, a malomiparban és a bortermelésben (RONTÓNÉ, 2005).

Sajnos az élelmiszer-kereskedelemre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre hasonló adatok, de a külföldi tulajdoni részesedés valószínűleg még az élelmiszeriparét is meghaladja.

2000-ben a közvetlen külföldi befektetések aránya Magyarország GDP termeléséhez viszonyítva több mint 40%-os volt, míg ugyan ez az átlag a közép-kelet-európai (KKE) országokban csak 19%-ot tett ki (ARTNER, 2003). 2003-ban 2,5 milliárd USD külföldi működő tőke áramlott be az országba, ezzel Kelet és Közép Európában a harmadik helyet foglalta el Magyarország a külföldi működő tőkebeáramlás TOP 10 államának listáján (RONTÓNÉ, 2005). Az 1990-es években egyre nőtt a multinacionális külföldi vállalatok súlya az ország termelésében, s a magyar GDP növekedése ma már alapvetően e vállalati szférán múlik. A magyar beszállítói kis- és középvállalati kör az idetelepült multik hálózatának részévé, mégpedig alárendelt, erősen kiszolgáltatott részévé vált. Az itt működő multik számára általában nem fontos a hazai beszállítói kör

bővítése és/vagy műszaki fejlesztése. A külföldi tőkével rendelkező vállalatok részaránya mind az exportban, mind az importban megközelíti a 80%-ot. Ezek a vállalatok rendszeresen többet importálnak, mint exportálnak, így a kereskedelmi mérleghiányhoz 50-90%-ban járulnak hozzá (ARTNER, 2003).

3.1.2. Regionális különbségek

Magyarországon a főváros-vidék kettősség, a nyugati-keleti regionális megosztottság mellett egyre jelentősebb a kisebb téregységek közötti regionális különbség. FEHÉR (2001:90) a folyamatot így jellemzi: *„Az európai gazdasági integráció folyamata azáltal, hogy a tagállami szintű regionális egyenlőtlenségek eddigi trendjeihez hozzáadja a gazdasági unió fejlett centrumainak még erősebb vonzóerejét, súlyosbítja a regionális egyenlőtlenségeket, polarizálódási folyamatokat indít, nemzetközivé teszi a regionális különbségeket.”* Az Unió törekszik ennek a folyamatnak a megállítására, jól mutatja ezt a strukturális politika növekvő szerepe a közösségi szabályozáson belül. A gazdasági térfolyamatok elemzésére támaszkodó becslés szerint a kilencvenes évek közepén a Magyarország népességének háromötöde élt olyan térségekben (ennek harmada a fővárosban), amelyekben a piacgazdasági átalakulásnak érezhetők már pozitív struktúrajavító elemei, míg kétötöde olyan régiókban, amelyek szerkezeti válsággal küszködnek, az átalakulási folyamatok vesztesei (NEMES NAGY, 1995). A régiók közötti megosztottságot jelzi, a Liszaboni Stratégia nyomon követésére kiválasztott indikátorok közül, a munkanélküliség regionális szórását vizsgáló mutató (országon belüli szórástényező, NUTS II szinten). A 25 tagországot vizsgálva 2003-ban Magyarország rendelkezik a harmadik legnagyobb szórást jelző mutatóval (Internet 4).

A külföldi tőke nemcsak szektorális, hanem regionális értelemben is egyenlőtlenül oszlik meg Magyarországon. A külföldi tőkeállomány 60%-át Budapesten és környékén fektették be, miközben vannak olyan megyék, ahová az állománynak kevesebb, mint egy százaléka jut. Ez a regionális egyenlőtlenség az 1990-es évek folyamán egyre nőtt. Az Észak-alföldi régió a külföldi érdekeltségű vállalkozások csupán 6%-ának volt székhelye 2001-ben. A régió külföldi érdekeltségű vállalkozásainak kiugróan nagy része, 70%-a a kereskedelemhez tartozik (KSH, 2003).

KULCSÁRNÉ és NAGY (2003:246) a regionális különbségeket Magyarországon az infrastruktúrához kötötten vizsgálják: *„A gazdaság és az infrastruktúra között a*

kapcsolat kétirányú: egyrészt a gazdaság fejlődése elősegíti az infrastrukturális fejlesztéseket, biztosítja hozzá a forrásokat. Másrészt a fejlettebb infrastruktúra is elősegíti a vállalkozások letelepedését, a tőke vonzását, ezáltal a gazdasági fejlődést gyorsítja”. Különböző infrastrukturális mutatók gazdasági mutatókhoz – egy lakosra jutó GDP, az ezer lakosra jutó működő vállalkozások száma, ezen belül a külföldi érdekeltségű vállalkozások száma, egy lakosra jutó befektetett tőke - történő viszonyítását is elvégezték. Arra hívják fel a figyelmet, hogy a gazdaság és az infrastruktúra között szoros az összefüggés, így a megfelelő infrastrukturális háttér megteremtését célzó ráfordítások elősegítik a gazdasági fejlődést.

A regionális kérdések vizsgálatánál meghatározó szerepet játszik a humán erőforrás kérdése. A humán erőforrás is fontos szerepet játszik a térségek gazdasági teljesítőképességében és forrásvonzó képességében. Az ENSZ különösen a 90-es évek eleje óta szorgalmazza az egyes országok humán fejlettségi szintjének mérését és összehasonlítását. A nemzetközi szervezetek (elsősorban az ENSZ) szóhasználatában meglehetősen elterjedt, magyarra nehezen fordítható *human development* kifejezés tág teret ölel fel – azon szociális kérdéseket, amelyekre a széles értelemben vett társadalompolitika hatóköre kiterjed. A koncepció elsődleges célja, hogy az emberek élete kiteljesedjen, életminőségük javuljon, s ily módon képességeik kibontakoztatására lehetőségük nyíljon. Az alapvető feltételt nem csak maga az egészséges és hosszú élet jelenti, hanem a tudás megszerzésének lehetősége, valamint az is, hogy az embereket méltányos életszínvonal illesse meg. A humán fejlettségi mutató (*human development index*, rövidítve HDI) három alapvető tényezőt, a születéskor várható átlagos élettartamot, az iskolázottsági szintet és az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) vásárlóerő paritáson mért értékét összesíti egy mérőszámban (FÓTI, 2003). A 2002. évi adatokat vizsgálva a humán fejlettségi mutató értéke (0 és 1 közötti értéket vehet fel) Magyarországon 0,848, mellyel a 38. helyet foglaljuk el az ENSZ által vizsgált 177 ország között (legmagasabb értéket Norvégia érte el HDI=0,99). Az EU-25 között ezzel az értékkel az utolsók között a 22. helyen állunk (Internet 5).

OBÁDOVICS és KULCSÁR (2003) a humán erőforrást vizsgálva, humán fejlettségi indexet számítanak Magyarországon kistérségeiben, mely indexet a képzettségi indexből, a jövedelmi indexből és a születéskori várható élettartam indexből képezik. Az index nullától egyig vehet fel értékeket. Magyarországra átlagosan 0,613 értéket számítottak. Az ország *kistérségei* között közel nyolcszoros különbséget tapasztaltak. A *megyék*

közül legmagasabb indexe Győr-Moson-Sopron megyének volt 0,793, míg a legalacsonyabb Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 0,262.

A gazdasági fejlődés vizsgálatánál szerepel a K+F tevékenységek finanszírozásának kérdése. Az EU célul tűzte ki, hogy a kutatásra, fejlesztésre szánt összegeket a GDP 3%-ára növeli. A Bizottság jelentésében (COMM, 2003b) szereplő adatok szerint Magyarországon, 2000-ben a K+F kiadások a GDP 0,8%-át adták. Célként szerepel azonban Magyarországon is, hogy a következő években ez az érték növekedjen. Az Eurostat (Internet 4) strukturális indikátorokat tartalmazó jelentése³⁹ szerint, 2003-ban a K+F kiadások GDP-hez viszonyított aránya az EU-25 átlagában közel 2%, míg Magyarországon közel 1%. A 2004-ben csatlakozott országok döntő többségében 1% alatti ez az arány, míg az EU-15 közül a legmagasabb, 3% feletti Svédországban és Finnországban.

A magyar mezőgazdaság jövőjét vizsgálva fontosnak tartom PATAKI és munkatársai kutatásában (2003) megjelenő gondolatot, mely szerint: *„A XXI. században az ökológiai korlátokat figyelembe vevő innovációs képesség a versenyképesség alapja.”* Ebben nagy szerepe van a K+F tevékenységnek. Az alapanyag termeléshez kötődő környezetkímélő technológiák, módszerek fejlesztésén túl, a környezetbarát agrártermelés a termékpálya lépcsőfokai mentén – ellátó ágazatok, feldolgozás, kereskedelem – is rengeteg innovatív lehetőséget kínál, fontos az ilyen irányú elmozdulás. Meg kell teremteni a lehetőséget az eredmények megfelelő szintű gyakorlati alkalmazására is. Olyan törekvések szükségesek a kutatásokban, melyek a környezetbarát, piacképes élelmiszertermelés irányába mutatnak. Jó példaként szolgálnak azok a kutatások, melyek HORN munkájában megjelentek, aki a környezeti tényezőkkel, piacképességgel összefüggésben vizsgálja a keresztezés hatására fellépő heterózis jellegét és mértékét a baromfifajokban és a sertésben (HORN, 2005). Szintén új lehetőséget teremtenek a K+F-hez kötődően a fosszilis energiahordozók megújuló energiahordozókkal történő felváltásával kapcsolatos kutatások. A kőolaj, a gáz helyett fokozatosan előtérbe kell helyezni a víz, a szél-, a napenergia felhasználását, illetve a bioenergia-hordozókat, azaz a növényi eredetű energiahordozókat: a bioolajat, az etanolt, az energiafűvet, az energiaerdőt, amelyek elégetésével az emisszió – vagyis a

³⁹ A jelentés a Bizottság által az Európai Tanács tavaszi ülésére készített, a 2005-ös Liszaboni folyamatokat értékelő anyag háttérül szolgál.

környezetkárosító gázok kibocsátása – minimálisra csökkenhet (GLATZ, 2005). BAI (2005) munkájában szerepel, hogy a hazai energiafelhasználásunk mindössze 3,6%-a származik megújuló energiaforrásokból, ugyanakkor az Unió célul tűzte ki, hogy 2010-re a megújulók arányának el kell érni átlagosan a 12%-ot.

A K+F kapcsán gond Magyarországon, hogy a kis- és középvállalkozások legnagyobb része nem vesz részt ebben a folyamatban. Fontos lenne, hogy ez a vállalkozói kör igényelje a K+F tevékenységet, áldozzon rá, és a kapott eredményekből profitáljon.

Figyelembe véve a strukturális politika 2007-2013 között Magyarország számára előírányzott Uniós forrásait fontos annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a vázolt tényezők közül (infrastruktúra, humán erőforrás, K+F, külföldi tőke) melyiknek mekkora szerep jusson.

3.1.3. Mezőgazdaság

Ebben a részben először röviden ismertetem a mezőgazdaság gazdasági-társadalmi szerkezetének főbb mutatóit, majd a következő fejezetben részletesen kitérek az uniós csatlakozás mezőgazdaságot érintő változásaira, a KAP magyar alkalmazására. A magyar mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepét a termőföld, az anyagi-, műszaki alapok ismertetésén, valamint a bruttó hazai termékhez, az agrár-külkereskedelemhez, a foglalkoztatáshoz való hozzájárulásán keresztül mutatom be. A KSH évkönyvek adatai mellett, KAPRONCAI et al. (2003) munkájára támaszkodom.

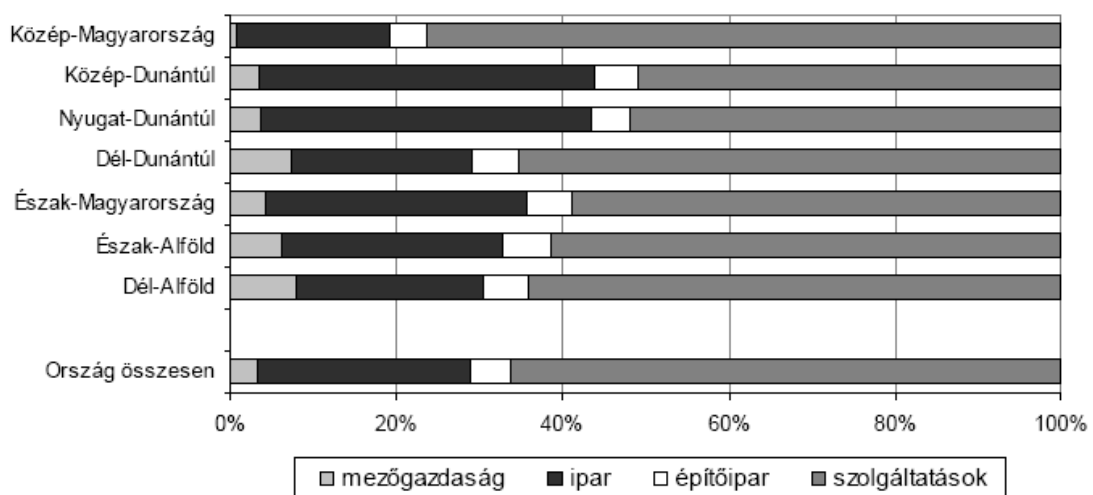
3.1.3.1. Termőföld

Magyarország legfontosabb természeti erőforrása a termőföld. A szántóterületek minősége, a talajtípusok, a fizikai adottságok, a domborzati és klimatikus viszonyok kedvezőek a mezőgazdasági termelés számára. A föld minőségét befolyásoló tényezők jelentős eltérést mutatnak az ország területén. A különbségek elsősorban a domborzat, a talajok fizikai tulajdonságai, természetes termőképességük és vízgazdálkodásuk tekintetében mutatkoznak. A statisztikai adatok szerint (KSH, 2004a:388) az ország 9,3 millió hektár összes területének közel 83%-a termőterület. Mezőgazdasági művelés alatt az összes területnek 63%-a áll. Az ország teljes területének közel a fele, 4.500 ezer hektár, szántóként hasznosul. Az ország területének 19%-át erdő borítja, 11,3 %-a gyeplő. A termőterület tulajdonosi szerkezetét vizsgálva meghatározó a magántulajdon. Az 1992. évi II. szövetkezeti törvény, valamint a kárpótlásról szóló 1991. évi XXV.

törvény lehetővé tette, hogy ma Magyarországon a mezőgazdasági terület több mint 90%-a magántulajdonba került. Ez a folyamat az ország termőterületének mintegy $\frac{3}{4}$ -ét érintette. A termőföld „privatizációja” eredményeként tehát több mint 5,5 millió hektár⁴⁰ termőföld került mintegy két és félmillió magánszemély birtokába (KAPRONCAI, 2003). A földhasználat kapcsán rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a termőföld 46%-át 484.239 fő természetes személy használja, ami 6 hektár átlagos területet jelent, míg 54%-ot 18.274 jogi személy, amely 179 hektáros átlagos birtokméretet jelent (FÜRJ-JÁVOR, 2005). A termőföld tulajdonjogának megszerzéséről és használatáról a többször módosított, 1994. évi LV. törvény rendelkezik, mely kimondja, hogy belföldi jogi személy és jogi személyiség nélküli más szervezet termőföld tulajdonjogát – bizonyos kivételektől eltekintve – nem szerezheti meg. Ebből adódóan a szövetkezetek és a gazdasági társaságok nem tulajdonosai, csak használói a területnek. A fenti adatok is mutatják, hogy Magyarországon a földtulajdon és a földhasználat elkülönül.

3.1.3.2. Bruttó Hazai Termék (GDP)

A nemzetgazdaság termelési szerkezetét a GDP-hez való hozzájárulás alapján vizsgálva hasonló adatokat kapunk, mint az uniós adatok. Magyarországon is a szolgáltatás játszik meghatározó szerepet (lásd: 13. ábra), 2001-ben a GDP 64,4%-a ebből a szektorból származott. Utána következik az ipar 31,3%-kal, majd végül a mezőgazdaság. A GDP termelésben a mezőgazdaság aránya 1990-ben 12,5 %, míg 2003-ban már csak 3,3 % (KSH, 2005b) volt.

13. ábra: A bruttó hozzáadott érték a gazdasági ágak főbb csoportjai szerint, 2003 (KSH, 2005a:22)

⁴⁰ Ebből a kárpótlási árverésen 2,2 millió hektár került természetes személyek tulajdonába.

Fontos megjegyezni az agrárgazdaság kapcsán, hogy bár a GDP-hez viszonyított aránycsökkenés megegyezik az uniós trendekkel, a bruttó hozzáadott érték volumen változása nagyban eltér attól. Míg az Unió nem egy tagállamában az agrárgazdaság termelésének üteme lépést tudott tartani a progresszív ágazatok adatait is magában foglaló nemzetgazdasági átlaggal, Magyarországon alul maradt (UDOVECZ, 2001).

3.1.3.3. Agrár-külkereskedelem

Az agrár-külkereskedelem fontosságát több szempontból is indokolt vizsgálni. A legfontosabb ezek közül az, hogy Magyarország nyitott gazdaság, amely igen magas arányban vesz részt a nemzetközi árucseré-forgalomban. Ezt jellemzi, hogy a 2001. évi GDP-nek 1,23-szorosa volt a teljes külkereskedelmi forgalom, azaz az export és import összesen. Másik szempont, hogy a külkereskedelmi forgalmon belül az agrárágazat mekkora arányban részesedik. A mezőgazdaság aránya a teljes külkereskedelmen belül csökkenő, ennek oka kisebb mértékben az agrárexport csökkenése, nagyobb részt viszont a teljes magyar kivitel dinamikus növekedése. A magyar külkereskedelmi mérleg egyensúlya szempontjából fontos szerepet játszik az ágazat több évtizede fennálló *pozitív külkereskedelmi mérlege*. Agrár-külkereskedelmünk célországai között, mind az export, mind az import tekintetében az uniós tagállamok játszanak meghatározó szerepet. 2003-ban a teljes agrárexport 51,5%-a az EU-15, valamint 12,9%-a az EU-10 tagországaiba irányult. Az agrárimport esetében pedig a teljes behozatal 52,2%-a az EU-15, valamint 15,2%-a az EU-10 tagországaiból érkezett (NÉMETH, 2005).

3.1.3.4. Foglalkoztatás

A főállásban foglalkoztatott mezőgazdasági munkaerő száma 1992-2001 között megfeleződött. Az agrárfoglalkoztatottság aránya 2004-ben 5% alatti volt, mely arány régióként eltérést mutat, legmagasabb Dél-Alföldön, ahol 10% felett volt 2004-ben a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya. A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás szerint az összes népesség 20,3%-a, a munkaképes népesség 23,7%-a végez valamilyen (hobby, kiegészítő, megélhetési vagy főfoglalkozás jellegű) mezőgazdasági tevékenységet. Az agrárágazat tehát túlnő, túlmutat a tevékenység elsődlegesen gazdasági keretein (FVM, 2004a).

A mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő iskolai végzettség szerinti összetételében pozitív változás következett be. A dolgozók képzettségi szerkezetét az ipar, illetve a

nemzetgazdaság átlagos értékeivel összevetve azonban a fejlődéssel korántsem lehetünk elégedettek.

A jövedelemdiszparitás 1990-2001 közötti országos adataiból kitűnik, hogy az 1990-es évtizedben a mezőgazdasági bruttó átlagkeresetek 20-34%-kal maradtak el az ipari, illetve a nemzetgazdasági átlagkeresetektől. A személyi jövedelemadó progresszivitása miatt a nettó keresetekben ennél kisebb, 15-30%-os lemaradás figyelhető meg. (SZABÓ, 2005; KAPRONCZAI 2003) A teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi átlagkeresete (2005. január és júniusa között) a teljes nemzetgazdaságot vizsgálva 157 ezer forint, míg a mezőgazdaság esetén 97 ezer forint volt, ami közel 40%-os eltérést mutat (KSH, 2005b).

3.1.3.5. Anyagi-műszaki alapok

3.1.3.5.1. Beruházás

A mezőgazdaságban a nyolcvanas évek elejétől kezdve megfigyelhető volt a beruházások volumenének visszaesése. (SZABÓ et al., 1989). A mezőgazdaság a 90-es évek viszontagságait erősen leromlott technikai és technológiai állapotban fogadta.

A stratégiai célok, valamint az EU-csatlakozás egyre sürgetőbbé tették volna az ágazat helyzetének stabilizálását, műszaki állapotának jelentős fejlesztését. A beruházások a hatékonyság javításának és a versenyképesség növelésének fontos eszközei, ugyanakkor az állami támogatásokon belül, az e célra fordítható források egészen az ezredfordulóig alárendelt szerepet játszottak. A mezőgazdasági beruházások volumenértékének az 1990 utáni alakulását csak becsülni lehet, mert statisztikai adatok csak az ún. gazdálkodó szervezetek vonatkozásában láttak napvilágot. Az elmúlt másfél évtizedben a beruházásokon belül a gépberuházások domináltak, paradox módon bizonyos mértékű túlgépesítést eredményezve a traktorok és betakarító gépek tekintetében. Ugyanakkor az állattenyésztés és melioráció stb. területén súlyos lemaradások tapasztalhatók.

A mezőgazdaságnak a nemzetgazdaság beruházásaiból való részesedése a 80-as évekhez képest csökkent, az akkori 10% feletti részesedésről 5% alá esett. A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján (KSH, 2005b) 2004-ben 177 milliárd forint volt a mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás, valamint a halászati beruházások együttes értéke, amely a nemzetgazdaság beruházásainak 4,3%-a. Sajnos szembetűnő a

beruházásokra fordítható saját források nagyságrendi csökkenése is. Míg a nyolcvanas években rendre 70%, sőt néhány évben 80% felett volt a saját forrás aránya, 1992-től kezdődően nem érte el az 50%-ot, ami **az ágazat eladósodottságát is jelzi** (KAPRONCZAI, 2003).

A későbbiekben látni fogjuk, hogy az előcsatlakozási alapok között szereplő SAPARD program kapcsán, valamint az AVOP intézkedései közül is a legnagyobb érdeklődés a mezőgazdasági beruházásokhoz kötődik, ahol problémát jelenthet a támogatások elnyeréséhez felvett hitelek kigazdálkodása.

3.1.3.5.2. Kemikáliák

Értekezésem témája szempontjából a kemikália-felhasználás alakulásának kiemelkedő jelentősége van. Az agrokemikáliák felhasználása a 90-es évek elején drámai módon visszaesett. Amíg a 70-es és 80-as években az egy hektár mezőgazdasági területre jutó műtrágya-felhasználás kb. 200 kg körüli volt – ami az akkori EU átlagnak felelt meg –, addig az utóbbi években mintegy egyharmadát (70-80kg/ha) használják csak a mezőgazdasági termelők. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a műtrágya hasznosulása napjainkban sokkal jobb, mint az 1970-1980 közötti évtizedekben, amikor az iparszerű termelési rendszerek keretében – a rendszerközpontok érdekeltiségének megfelelően – hatalmas mértékű pazarlás folyt. A növényvédőszer-felhasználás is jelentős mértékben visszaesett a 80-as évek végi szinthez képest. Ebben az esetben nehezebb megítélni a környezeti hatást, hiszen a növényvédőszeres esetében a felhasznált hatóanyag, valamint azok koncentrációja is szerepet játszik.

Összességében ma környezetkímélőbbnek tekinthető a magyar mezőgazdaság kemikália-felhasználása, mint korábban.

3.1.3.5.3. Állatállomány

Amíg a növénytermesztési főágazat bruttó termelési értéke – a többnyire igen kedvezőtlen időjárási viszonyok ellenére – ma már meghaladja a másfél évtizeddel korábbi szintet, addig az állattenyésztés területén egy hosszan elhúzódó mély válsággal kell szembesülnünk. A két főágazat 1970-1990 közötti kb. 50:50%-os megoszlása az

állatállomány igen jelentős mértékű csökkenésének következtében⁴¹ a növénytermesztés felé mozdult el, ami több szempontból is kedvezőtlennek tekinthető. Elsősorban az ágazat eltartó képességének a jelentős csökkenését említem meg, de a meglévő kapacitások, továbbá bizonyos exportlehetőségek kihasználatlansága is gondot okoz. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az állatállomány csökkenése a mezőgazdaság által okozott környezeti terhelést számottevő mértékben mérsékelte, elsősorban a hígtrágya-termelés csökkenése révén. Nem hagyható azonban szó nélkül, hogy a kérődző állomány drasztikus csökkenése tovább növelte a hazai gyepterületek kihasználatlanságát, ami mind gazdasági, mind pedig környezet- és természetvédelmi szempontból aggályosnak tekinthető.

3.2. A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG AZ EU INTEGRÁCIÓBAN

3.2.1. A csatlakozási folyamat

1998. márciusában kezdődtek a csatlakozási tárgyalások Magyarország és az Európai Unió között. Az érdemi tárgyalások megkezdéséhez három előfeltétel teljesülése volt szükséges. Első lépésben a közösségi joganyag átvilágításra került, majd a tagjelölt ország elkészítette tárgyalási álláspontját (pozíciópapír), végül az Unió álláspontjának elkészítése következett a benyújtott pozíciópapírról (Common Position). A csatlakozási tárgyalások miniszteri szintű Kormányközi Konferencia keretében zajlottak. A dán elnökség alatt, 2002. decemberében zárták le a csatlakozási tárgyalásokat. (BLAHÓ, 2003)

Magyarország a mezőgazdasági fejezet tárgyalásánál a következő négy fő álláspontot képviselte:

1. Átmeneti időszak nélküli csatlakozásra törekedtünk, csak néhány területen kértünk mentességet. Elmondhatjuk, hogy ez így is történt.
2. Az egyenrangú tagság elvét figyelembe véve⁴² igényt tartottunk az uniós gazdákat érintő minden támogatásra és vállaltuk a kötelezettségeket. Ez az alapelv sérült, hiszen előreláthatólag majd csak 2013-ban érjük el az EU-15 támogatási szintjét.

⁴¹ Ez a csökkenés még napjainkban is tart hiszen a szarvasmarha és a sertés állomány is tovább csökkent 2004 és 2005 között, áprilisi adatokat vizsgálva 21 ezer illetve 372 ezer darabbal. A juhászat esetén tapasztalhatunk pozitív irányú elmozdulást, ahol ugyan ebben az időszakban 100 ezer darabbal nőtt az állomány. (KSH2005a:64)

⁴² A piac egységessége a KAP alapelvei között szerepelt.

A támogatások éves leosztását vizsgálva a 2004-ben 227,8, 2005-ben 596,3, valamint 2006-ban 658,8 millió eurót irányoztak elő az EMOGA Garanciális Részlegéből, az Orientációs Részlegből pedig 320 millió eurót a 2004-2006-os időszakra. Az uniós kifizetési rendszer szerint, eltérően a korábbi magyar szabályozástól a gazdálkodók év végén, következő év elején jutnak a közvetlen támogatáshoz.

3. A mennyiségi korlátozásokat a magyar igényekhez igazodva határoztuk meg. Bár a megállapodásban véglegesen rögzített kvóták eltérnek a magyar igényektől, a tényleges termelési szinthez közel helyezkednek el, s nem jelentenek drasztikus termelésekorlátozást a magyar termelők számára (KISS, 2003b). A tárgyalási folyamatok lezárása után hozott döntések eredményeként, miszerint a közvetlen támogatások nem a standard rendszer szerint kerülnek kifizetésre, a kvótákat csak a nemzeti kiegészítésnél (Top Up) veszik figyelembe.

4. A csatlakozásig vállaltuk a szükséges intézményrendszer kiépítését. A KAP alkalmazásából adódó feladatok intézményi szempontból három csoportba sorolhatók:

1. a piaci intézkedések,
2. a közös vidékfejlesztési intézkedések és
3. a horizontális szabályok végrehajtása.

A későbbiekben a támogatások kapcsán jelzem, hogy az intézményrendszer kiépülése területén több probléma felmerült. Úgy gondolom, hogy hatékonyság, az idővel való gazdálkodás miatt a rendszert, a kezdeti nehézségek után, még tovább kell javítani.

3.2.2. A KAP alkalmazása Magyarországon

A KAP szabályozó mechanizmusán belül a legszigorúbb előírások az ár- és a támogatási rendszert érintik. Érdekes megállapítani, hogy a közgazdasági szabályozó eszközökön belül az agrárpolitikát is érintő adórendszerre nem vonatkozik ilyen szigorú szabályozás, az adó inkább mint az Unió költségvetésének bevételi forrása képezi vizsgálatok tárgyát. A fentiekből adódóan a KAP magyarországi alkalmazásának bemutatásánál, a támogatásokra helyeztem a hangsúlyt, és nagyban támaszkodtam az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet kiadványára (POPP et al., 2004).

A KAP támogatásait három nagy csoportba sorolhatjuk⁴³, melyek a következők:

- klasszikus piaci támogatások,

⁴³ Zárójelben szerepeltetem a KAP teljes keretének támogatásonkénti becsült megoszlását az EU-15 esetében.

- közvetlen, területalapú támogatások,
- vidékfejlesztési támogatások.

3.2.2.1. Klasszikus piaci támogatások

A piaci támogatások szempontjából – belpiaci, külpiaci, intervenciós intézkedések – nincs eltérés az újonnan belépők és az EU-15-ök között. Belpiaci intézkedések között különböző termékpályákhoz kötődő támogatásokkal találkozunk (pl. magántárolási támogatás, iskolatej támogatása). A külpiaci intézkedések a Közösség vámterületéről harmadik országba, illetve harmadik országból a Közösség területére irányuló áruforgalomnak exportengedélyezési és export-visszatérítési szabályozását jelentik adott termékekre vonatkozólag (MVH, 2005a).

3.2.2.2. Közvetlen támogatások

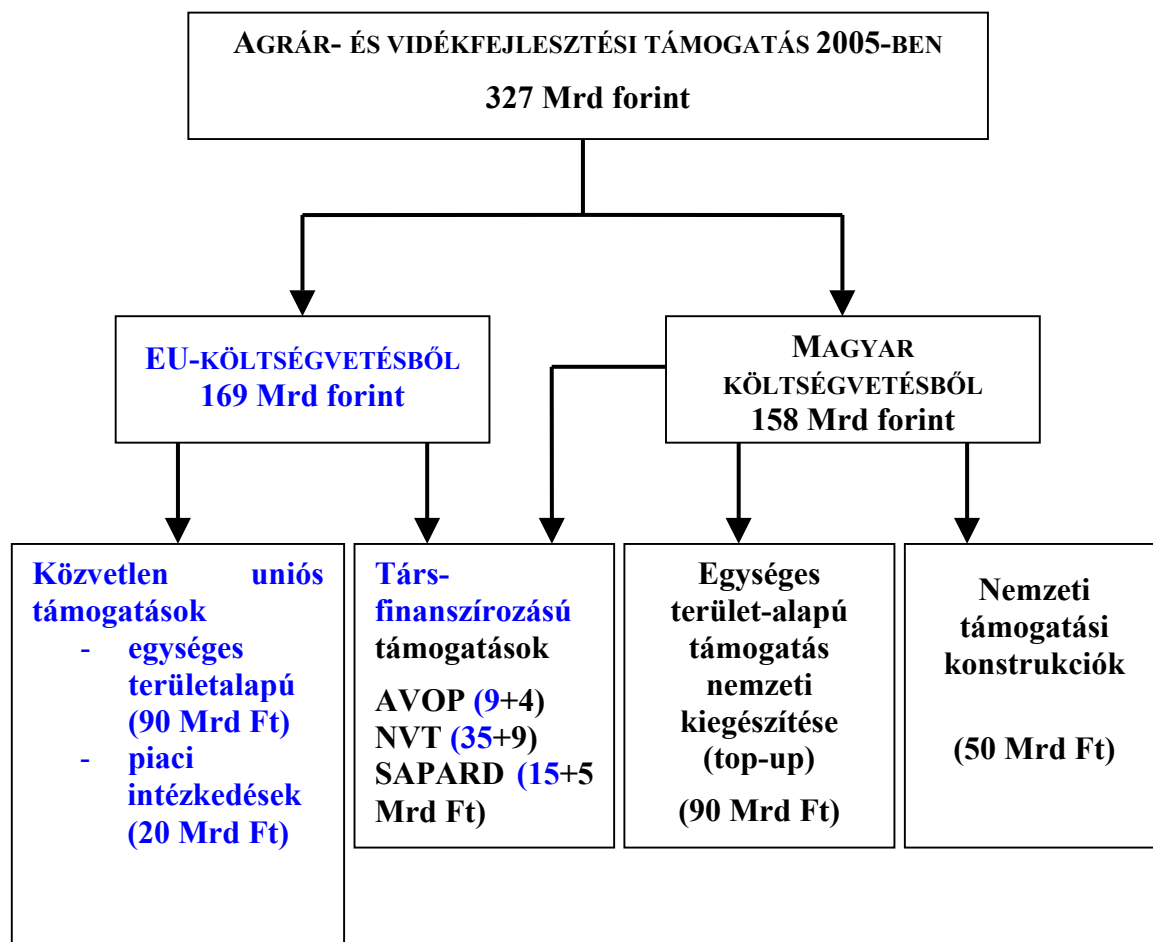
A közvetlen, területalapú támogatások tekintetében lényeges különbségek vannak az EU-15 és az EU-10 tagországai között. Ez adódik a Koppenhágai Megállapodásból, valamint a KAP reformfolyamatából. A 2003. évi reformmal párhuzamosan zajlott Magyarország EU-csatlakozási tárgyalás-sorozata is, amely 2002. december 13-án sikeresen lezárult Koppenhágában, de a tényleges tagságra csak 2004. május elsején került sor. Az agrárpolitika cél- és eszközrendszerét nehezen áttekinthetővé teszi az, hogy a csatlakozási megállapodás, a KAP reformja és a tényleges tagság elnyerése eltérő időpontban zajlottak.

A legtöbb egyeztetés a közvetlen támogatások terén adódott, mivel ezeknek több alkalmazási módja még jelenleg is egymás mellett működik, melyek a következők:

- Az eredeti standard rendszer (Agenda 2000).
- Az új tagállamoknak felkínált egyszerűsített területalapú támogatási rendszer (SAPS).
- A reform szerinti egységes gazdaságtámogatási rendszer (SPS), amelyet 2007-ig több változatban lehet alkalmazni.

A Koppenhágai Megállapodásban felkínált lehetőséget elfogadva Magyarország 2004. május elsejétől, legfeljebb hároméves – indokolt esetben kétszer egy évvel meghosszabbítható – átmeneti időszakra brüsszeli forrásból finanszírozott közvetlen agrártámogatások egyszerűsített kifizetése (SAPS), valamint ezek nemzeti költségvetésből történő kiegészítése (Top Up) mellett döntött. 2004-ben a

mezőgazdaság támogatására előirányzott 290,3 milliárd forintnak közel 47%-a származott uniós forrásból. 2005 az első év, amikor az uniós források meghaladják a magyar támogatást, hiszen a 2005. évre előirányzott 327 milliárd forintból 169 milliárd forint (közel 52%) uniós forrás (14. ábra).

14. ábra: A 2005. évi agrárköltségvetés (KOVÁCS, 2004a:18, 2005. évi adatokkal)

A dolgozat témája szempontjából fontos megjegyezni, hogy a csatlakozást követően a területalapú juttatásoknál változás figyelhető meg⁴⁴. A **környezeti szempontok figyelembe vétele a közvetlen jövedelemtámogatások kifizetésének feltételei között is megjelenik, a „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot” előírásainak betartásával.** A közvetlen támogatást igénybevevő gazdálkodót a Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot előírásai kötelezik a talajerózió elleni védekezésre, a megfelelő talajszerkezet és szervesanyag-tartalom megőrzésére, a tájkép, illetve az élőhelyek megővésére, valamint a minimális művelési szint fenntartására.

⁴⁴ Lásd később NVT ismertetésénél

Ezek a Közöségi szinten megállapított előírások a gazdálkodókat ésszerű gazdálkodási megoldások alkalmazására készítik, valamint tiltják a környezetkárosító, és ezáltal hosszú távon gazdaságilag is kedvezőtlen beavatkozásokat.

3.2.3. Vidékfejlesztési (környezetvédelmi) támogatások

Magyarországon vizsgálva a 2005. évi uniós agrártámogatások megoszlását a vidékfejlesztési támogatások aránya 35%, a piaci támogatásoké 12% és a közvetlen támogatásoké 53% körül mozog. Az EMOGA Részlegeiből érkező vidékfejlesztési támogatások fogadására Magyarországon három program készült eddig, a SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development), az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP) és a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT). A programok intézkedéseihez kapcsolódó támogatások elemzése előtt azért tartom fontosnak a Nemzeti Fejlesztési Terv ismertetését, mert alapját képezi az EMOGA Orientációs Részlegéből, mint strukturális alaptól származó vidékfejlesztési támogatásoknak 2004-2006 között Magyarországon.

3.2.3.1. Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT)

A Strukturális Alapok – ezekhez tartozik az EMOGA Orientációs Részlege – felhasználásának keretét a fejlesztési programok jelentik. A fejlesztési tervet az alapok támogatására jogosult régiók, vagy a tagállam megfelelő hatóságai készítik el. Bár a jogosultságot alapvetően regionális szinten határozzák meg, lehetőség van országos szintű nemzeti fejlesztési terv elkészítésére is⁴⁵. A fejlesztési terv kialakításában érvényesülnie kell a partnerség elvének. Az elkészült program az adott többéves periódusra tartalmazza a fejlesztés célkitűzéseit, prioritási területeit. A tagállam vagy a régió ezt tárgyalja meg az Európai Bizottsággal, és elfogadása után ebből születik meg a Közöségi Támogatási Keret (KTK). Ez a dokumentum már tartalmazza a többéves költségvetést is, vagyis azokat az összegeket, amelyekkel a tagállam és a Közöség finanszírozza a fejlesztési tervet. A Közöségi Támogatási Keret elfogadása után a KTK végrehajtásának leírását tartalmazó Operatív Programot (OP) szintén a Bizottságnak kell jóváhagynia, az illetékes nemzeti/regionális hatóságok ajánlása alapján. Ebben a dokumentumban intézkedésekig lebontva szerepel a végrehajtás többéves menete. Egy több régiót magába foglaló Közöségi Támogatási Kerethez több Operatív Program is

⁴⁵ Magyarország 2004-2006 időszakra vonatkozóan Nemzeti Fejlesztési Tervet készített.

tartozhat. Így például azok az országok, amelyek teljes területe jogosult volt a Strukturális Alapok támogatásaira⁴⁶, Községi Támogatási Keretükben az egész országra kiterjedő ágazati, horizontális Operatív Programokat és az egyes régiók fejlesztését célzó Regionális Operatív Programokat jelöltek meg. Magyarország az első NFT kapcsán a hét NUTS II régióra külön-külön regionális operatív programokat nem készített, míg a második NFT tervezet már tartalmaz ilyen programokat.

Az Európai Unióban a közös regionális politika kialakulásával egyértelműen megjelent az igény egy egységes területi felosztás létrejöttére is. Ez állt az úgynevezett NUTS-rendszer (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques, Statisztikai Területi Egységek Osztályozási Rendje) kialakításának háttérében. Az Európai Unió statisztikai hivatala, az EUROSTAT által kialakított rendszer öt szintet különböztet meg. Ezek közül a NUTS I-III regionális szinteket, a NUTS IV kistérségi, míg a NUTS V a települési szintet jelenti. A saját területükön a tagállamok maguk határozzák meg, hogy milyen területi egységet feleltetnek meg az egyes NUTS szinteknek, a saját közigazgatási-térségi berendezkedésük függvényében. Habár a szintek közötti sorrendiség minden országban fennáll, az azonos szintű régió mérete – akár a terület, akár a népesség vonatkozásában – jelentős eltéréseket mutat az egyes országokban. A legkisebb és legnagyobb NUTS I, NUTS II és NUTS III szint között a területi különbség sorrendben mintegy kétezerötszázszoros, ötezerszeres és nyolcezerszeres. A népesség tekintetében ugyanezek a különbségek hétszáz-, négyszázötven- és kétszázötvenszeresek. Emellett a sorrendiség kapcsán is vannak olyan sajátos esetek, mint például Luxemburg, amely méreténél fogva teljes területét tekintve egyetlen NUTS I, NUTS II és NUTS III régió egyszerre (NFH-SAKK, 2004).

Az uniós forrásból származó támogatásokra való felkészülés része volt hazánkban is az Unióban alkalmazott NUTS területi elhatárolás elkészítése. A NUTS rendszer egyes szintjeinek hazánkban az alábbi területi egységek felelnek meg:

- NUTS I. szint – az ország teljes területe,
- NUTS II. szint – régiók,
- NUTS III. szint – megyék,
- NUTS IV. szint – kistérségek,
- NUTS V. szint – települések.

⁴⁶ Magyarország is ezek közé tartozik.

A Strukturális Alapokhoz kapcsolódó első tervezési, programozási feladat⁴⁷ hazánkban 2003 végéig lezajlott. Ennek eredményeképpen jött létre az általános keretdokumentumként szolgáló első NFT, a magyar Közösségi Támogatási Keret alapja. Az első NFT hosszú távú célja: az EU gazdasági és társadalmi fejlettségi szintjéhez való konvergencia.

Az ezt alátámasztó és ennek elérését lehetővé tevő specifikus célok a következőképpen lettek meghatározva:

1. versenyképesebb gazdaság;
2. a humán erőforrások fejlesztése;
3. jobb minőségű környezet és alap-infrastruktúra; illetve
4. kiegyensúlyozottabb területi fejlődés elősegítése.

A specifikus célok elérésére az NFT égisze alatt folyó fejlesztési tevékenységek öt operatív program (lásd: 5. táblázat) keretében valósulnak meg. Ez az öt program az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP), a Gazdasági Versenyképesség Operatív Program (GVOP), a Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program (HEFOP), a Regionális Operatív Program (ROP) és a Környezetvédelmi és Infrastruktúra Operatív Program (KIOP).

5. táblázat: Forrás allokáció operatív programonként 2000-2006

Operatív programok	Strukturális alapok (SA) Milliárd Ft	SA %	Kohéziós alap (KA) Milliárd Ft	SA+KA Milliárd Ft	SA+KA %
GVOP	429,00	21,50	-	429,22	13,73
HEFOP	562,58	28,19	-	562,86	18,00
KIOP	327,17	16,40	1130,33	1457,66	46,62
AVOP	317,20	15,90	-	317,36	10,15
ROP	359,45	18,01	-	359,63	11,50
Összesen	1995,40	100,00	1130,33	3126,73	100,00

Forrás: BARÁTH (2005)

Ahogy az előzőekben szó volt róla, a fejlesztési terv kialakításában érvényesülnie kell a partnerség elvének. A kistérségi menedzserek jelentős szerepet játszanak a NUTS IV szintű régiók programjainak kialakításában. Mivel az Unió fontos szerepet tulajdonít a

⁴⁷ A 2000-2006 közötti időszakra készült SAPARD program egyfajta felkészülést jelentett erre a feladatra.

támogatások elnyerése kapcsán a technikai segítségnyújtásnak – melynek része az oktatás, a rendszerek megismerése – a Strukturális és Kohéziós Alapok Képzéskoordinációs Központ 2004 második felében kistérségi menedzsereknek tartott előadást a strukturális alapokról. Mindegyik régió képviseltette magát ezen a képzésen. Kérdőíves felmérés (5. melléklet) formájában próbáltam információt gyűjteni a régiók felkészültségéről, a strukturális alapokhoz kötődő alapelvek érvényesüléséről. A munkámat Berecz Mihály, az FVM Regionális Vidékfejlesztési Irodájának vezetője segítette. Az ő segítségével köszönhetően a képzésen résztvevők közül 114-en⁴⁸ adtak választ a kérdésekre. A strukturális alapokhoz kötődően a következő kérdést tettem fel: „*Osztályozza a pályázati felkészülés kapcsán a strukturális alapok főbb alapelveit az ön kistérségében, 1-től 5-ig terjedő skálán! (1: jelentős problémák vannak, 5: jól megoldott)*” A válaszok feldolgozásához SPSS programot használtam. A program segítségével kereszttáblákat készítettem, majd átlagot számítottam a különböző alapelvekre kapott osztályzatokból (6. táblázat). Az eredmények alapján elmondható, hogy a kistérségek képviselői a strukturális alapokhoz kötődő alapelvek magyarországi érvényesülését közepesnek ítélték, tehát ezen a téren még van tennivaló.

6. táblázat: Kistérségi menedzserek strukturális politika alapelveinek érvényesüléséről alkotott véleménye NUTS II szinten

Régió	Válaszadók száma	Kistérségek száma	Partnerség	Koncentráció	Társfinanszírozás	Programozottság	Átlag
Nyugat-Dunántúl	21	22	3,48	3,19	2,76	3,33	3,19
Közép-Dunántúl*	2*	26	2,00*	2,50*	2,50*	3,50*	2,63*
Dél-Dunántúl	19	24	3,32	3,00	2,84	3,11	3,07
Közép-Magyarország	8	16	3,13	2,75	2,63	2,63	2,79
Észak-Magyarország	30	28	3,00	3,21	2,62	3,45	3,07
Észak-Alföld	20	27	3,05	3,14	3,14	3,48	3,20
Dél-Alföld	14	25	3,14	3,00	2,57	3,21	2,98
Országos átlag	114**	168**	3,16	3,09	2,77	3,29	3,08

⁴⁸ A résztvevők több mint 60%-a.

Forrás: saját számítás, * nem értékelhető csak két válasz érkezett, ** országos összesen
A legnehezebben teljesíthető alapelvnek a társfinanszírozás bizonyult. A társfinanszírozás kapcsán kapott eredményeknél további kutatási munkát igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a köztudottan sok elmaradott térséget magában foglaló Észak-alföldi régiónál mivel magyarázható az elsőbbség ezen a területen. A folyamatok ismeretében az okok közé sorolnám a régió országos szinten is kiemelkedő pályázati intenzitását. Bár a kapott értékek sehol sem mutatnak nagy eltéréseket, két értékre szeretném még felhívni a figyelmet. Az egyik, a Nyugat-Dunántúl partnerség kapcsán adott válasza, mely minden érték közül a legmagasabb. Ez a viszonylag pozitívabb válasz visszaköszön egy másik, a Leader alapelvek kapcsán feltett kérdésnél is, mely a helyi akciócsoport alakítására vonatkozik. Az okok keresésénél kérdésként merült fel számomra, mely szintén további kutatást igényel, hogy a kapott válasz a kísérleti Leader Programok eredményének köszönhető-e, hiszen a Nyugat-dunántúli régió sikeres volt ebben a programban, vagy maga a kísérleti program is azért volt itt sikeresebb, mert esetleg a térségben az országos átlaghoz viszonyítva erősebb a társadalmi tőke.

A másik érdekes eredmény, hogy a Közép-magyarországi régió (az ország legfejlettebb területe) minden alapelv kapcsán alacsonyabb volt az eredménye az országos átlagnál. Az okok között itt is felmerül a társadalmi tőke kérdése, hiszen úgy gondolom, hogy ebben a régióban az egyéni érdekek erősebben jelen vannak a közösségi érdekekkel szemben. Az eredmények további munka elindításának lehetnek alapjai, de azt hiszem a társadalmi tőke vizsgálatának fontosságát mindenképpen alátámasztják.

3.2.3.2. A vidékfejlesztés tengelyei

A vidékfejlesztési programokhoz kapcsolódó intézkedéseket az új **2007-2013 vidékfejlesztési javaslatban elkülönített tengelyekhez kapcsolódóan elemzem. Először a versenyképesség, majd a diverzifikáció és végül a környezet, földhasználati tengely** mentén haladva ismertetem a magyarországi folyamatokat. A környezeti tengelyt azért helyeztem utoljára, mert a harmadik alfejezetben tárgyalt Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program elemzésének eredményei ehhez a tengelyhez kapcsolódnak. Azt is meg kell itt jegyeznem, hogy a vidékfejlesztési politika negyedik, új Leader tengelyének magyar vonatkozásait a negyedik fejezetben ismertetem.

3.2.3.2.1. Versenyképesség

A vidékfejlesztési programok és intézkedéseihez kötődő támogatások ismertetése előtt a 7. táblázattal szemléltetem, hogy a vidékfejlesztési támogatások aránya az Unió 15 tagországnál eltérően alakul.

7. táblázat: Az EMOGA kiadásainak megoszlása 2000-ben, területre vetítve

Ország	Mg.-i terület [millió ha]	EMOGA források		Vidékfejlesztés támogatása		Vidékfejlesztés támogatása/ EMOGA Források [%]
		[millió €]	[€/ha]	[millió€]	[€/ha]	
Dánia	2,67	1309,1	490,30	34,2	12,81	2,61
Belgium	1,39	957,3	688,71	25,4	18,27	2,65
Egyesült Királyság	15,72	4061,6	258,37	151,8	9,66	3,74
Hollandia	1,97	1441,9	731,93	59,6	30,25	4,13
Franciaország	29,86	9005,8	301,60	474,1	15,88	5,26
Görögország	3,9	2598,2	666,21	146,8	37,64	5,65
Spanyolország	25,42	5484,4	215,75	395,4	15,55	7,21
Németország	17,06	5674,9	332,64	681,6	39,95	12,01
Luxemburg	0,13	51,4	395,38	6,7	51,54	13,04
Olaszország	15,4	5042,7	327,45	757,3	49,18	15,02
Portugália	3,88	652,7	168,22	132,1	34,05	20,24
Írország	4,41	1681,3	381,25	344,4	78,1	20,48
Svédország	2,98	798,1	267,82	175,6	58,93	22,00
Ausztria	3,39	1018,7	300,50	459,0	135,4	45,06
Finnország	2,21	727,8	329,32	332,5	150,45	45,69
EU-15	130,39	40505,9	310,65	4176,5	32,02	10,31

Forrás: EURONATUR 2002:27,36

Magyarország 2005. évi támogatásait vizsgálva, az uniós forrás kb. 35%-át fordítjuk vidékfejlesztésre, míg a mezőgazdaságot érintő teljes támogatási forrás 23,55%-át⁴⁹. Az EU-15 átlagát (10,31%) meghaladó arány abból adódik, hogy a közvetlen támogatásokat nem 100%-ban kapjuk. A magyarországi vidékfejlesztési támogatásokat jelentő programokat – NAKP-NVT, SAPARD-AVOP – a továbbiakban az új vidékfejlesztési reform tengelyeihez igazítva vizsgálom.

Magyarországon a SAPARD és az azt követő AVOP program intézkedései között a legtöbb támogatást a versenyképességi tengely élvezi. Ebben a részben saját kutatásaim

⁴⁹ A konkrét kifizetések kapcsán ez az arány eltérő is lehet. A későbbiekben próbálok erre vonatkozólag számítást végezni, de a nyomkövethetőség nehézségei miatt a kapott eredmények csak becslési adatok.

mellett nagyban támaszkodom MÁRTHA (2005) munkájára, aki a SAPARD programot részletesen vizsgálta.

Az „Agenda 2000” című programcsomag a társulni kívánó országokban a már működő PHARE segélyprogram mellé újabb két segély (SAPARD, ISPA) bevezetését tűzte ki célul. A SAPARD Program célja kettős volt: segítséget nyújtani a jelölt országoknak a közösségi jogszabályok (Acquis Communautaire) átvételében, valamint hozzájárulni egy fenntartható és versenyképes agrárgazdaság kialakításához, valamint a vidék életképességének növeléséhez. Magyarország a meghatározott intézkedésekhez kapcsolódó támogatások felhasználására, kezelésére, működtetésére, valamint ellenőrzésére elkészítette a 2000-2006 időszakra szóló SAPARD tervét. A tervben megfogalmazott kilenc intézkedés közül csak hat került meghirdetésre (lásd. 8. táblázat), három intézkedést (szakképzés, agrár-környezetvédelem, termelői csoportok) nem írtak ki.

8. táblázat: SAPARD programra beérkezett és nyertesként kikerült pályázatok

INTÉZKEDÉSEK	Beérkezett pályázatok (db)	Nyertes pályázatok (db)	Igényelt támogatás (millió Ft)	Elnyert pályázati összeg (millió Ft)
111. Mezőgazdasági vállalkozások beruházásai	3640	1502	70.068	25.132
114. Mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozása és marketingje	775	342	42.522	19.617
1305. Falufejlesztés és megújítás, a vidék örökségének védelme és megőrzése	1784	232	57.498	5.707
1306. A tevékenységek diverzifikálása, alternatív jövedelemszerzést biztosító tevékenységek kialakítása	288	52	3.139	461
1308. Vidéki infrastruktúra fejlesztése	2326	611	44.180	14.631
41. Technikai segítségnyújtás	14	11	80	36
Összesen	8827	2750	217.487	65.843

Forrás: Beérkezett pályázatok MÁRTHA, 2005:35; nyertes adatok NÉMETH, 2005

A SAPARD pályázatok beadási határideje 2004. április 30-án lejárt, hiszen 2004. május 1-től Magyarország az Európai Unió tagjává vált, így az előcsatlakozási alapok megszűntek hazánk számára. A 2004-es esztendő tavaszi pályázat-beadási dömpingje miatt a SAPARD források annak ellenére is szűkösen bizonyultak, hogy az 54,4 milliárd forintos eredeti keretet sikerült bővíteni. Az FVM 5,1 milliárd forintot csoportosított át a NVT forrásaiból, míg az európai szokásoknak megfelelően a magyar

kormány is jóváhagyta a 10%-os kerettúllépést, és így a SAPARD Program forrásainak összege 65,45 milliárd forintra növekedett.

A nyertes pályázók a támogatást utófinanszírozás formájában kapják meg legkésőbb a 2006-os év végéig⁵⁰. Az MVH 2004. szeptember 10-ig csupán csak 7,391 milliárd forintot fizetett ki a több mint 65,35 milliárd forintnyi támogatási forrásból (MÁRTHA, 2005).

Azt gondolom, hogy a SAPARD 2004. évi kifizetései alapján azt mondhatjuk, hogy a versenyképességi tengely intézkedéseire kiosztott támogatás jelenleg túlsúlyban van. Ez a tengely 67,9%-ot képviselt a SAPARD programban, ami túllépi az uniós 2007-2013 (minimum 10%) és a nemzeti mozgástér adta lehetőséget (52,5%). Agrár-környezetgazdálkodás a SAPARD-ban nem került meghirdetésre, és a későbbiekben látni fogjuk, hogy 2004-ben az NAKP-ból már nem, az NVT-ből pedig még nem kaptak a gazdálkodók támogatást, így ez a tengely háttérbe került ebben az időszakban. A falufejlesztés és a diverzifikáció (3. tengely) aránya 30% körül alakult.

Problémát jelent az első tengely kapcsán a **támogatások hatékonyságának kérdése**. A **gépberuházási támogatásokat szerencsésebb lett volna gépkörök részére kiírni**, mert fennáll a veszélye annak, hogy a nyertes pályázók – főleg ha tevékenységükben meghatározó a mezőgazdasági nyersanyagtermelés – nem tudják kigazdálkodni a beruházás önrész igényét. Sokszor egy traktor árából egy falu főterének a felújítása is megoldható lett volna. A SAPARD kapcsán nyert tapasztalatok nem túl biztatóak a jövő szempontjából, ha az érdekérvényesítésről szólnunk. Magyarországnak már 2000-ben lehetősége volt arra, hogy ebből az alapból támogatást nyújtson. A későn felállított és akkreditált intézményrendszer (utolsók voltunk a csatlakozók közül) következtében csak 2002-ben tudták elkezdni a támogatások folyósítását. WILKINSON előadásából idézve: *„Magyarország a rendelkezésre álló keretnek (melyet később bővítettek) 2003. szeptemberében még csak a 25%-át használta fel, utolsóként a csatlakozók sorában.”* Úgy gondolom, hogy a késlekedés, a támogatások utolsó pillanatban történő dömpingszerű elbírálása miatt, a kifizetések hatékonysága megkérdőjelezhető.

2004-2006 között uniós forrásból társfinanszírozott vidékfejlesztési támogatásokra két program készült. Ezek az AVOP és az NVT. A támogatások nagyobbik részét

⁵⁰ Az n+2 év szabály érvényes az Orientációs Részleg támogatásaira.

(kb. 154 Mrd forint) az NVT nyújtja, melyet az EMOGA Garanciális Részlege finanszíroz. Az EMOGA Orientációs Részlegéből finanszírozott AVOP a pályázók részéről saját forrást is igényel. Az elnyert jogosultság az adott év + 2 évig lehívható utófinanszírozást jelent, hasonlóan a SAPARD programhoz. Az AVOP az NFT-ben megfogalmazott stratégiai célokhoz kapcsolódik. Továbbviszi és beépíti a hazai agrártámogatási rendszer egyes elemeit, számol az előcsatlakozási programok (Phare, SAPARD) adta lehetőségekkel, a programok keretében megvalósuló fejlesztésekkel. Feladata a mezőgazdasági termelés feltételeinek egyenlőtlenségéből adódó területi különbségek kiigazítása, csökkentése, valamint szerepet játszik a vidék szociális problémáinak megoldásában, az ökológiai, a természeti értékek fenntartásában, megőrzésében, a környezet védelmében. 2004-2006 között az AVOP megközelítőleg 105 milliárd forint forrást jelent, mely összeg 25%-a nemzeti forrásból finanszírozott.

A SAPARD programhoz hasonlóan az AVOP is elsősorban a versenyképesség, azon belül is a beruházások támogatására helyezi a hangsúlyt.

9. táblázat: Az AVOP intézkedések támogatására vonatkozó adatok, 2005. július

AVOP Intézkedés	Beérkezett pályázat (db)	Támogatott pályázat (db)	Támogatott pályázatok által elnyert összeg (eFt)
1.1.A mezőgazdasági beruházások támogatása	3 653	2 028	47 875 059
1.3.A halászati ágazat strukturális támogatása	18	8	234 523
1.4.Fiatalközpontok induló támogatása	284	38	269 534
1.5.Szakmai továbbképzés és átképzés támogatása	22	4	226 507
2.1.A mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének fejlesztése	239	76	7 034 036
3.1.Vidéki jövedelemszerzési lehetőségek bővítése	364	75	529 319
3.2.Mezőgazdasághoz kötődő infrastruktúra fejlesztése	430	164	6 316 161
3.4.Falufejlesztés, -megújítás a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése	466	205	4 779 538
3.5.Leader+	0	0	0
4.1.Technikai segítségnyújtás	25	13	1 164 988
ÖSSZESEN	5 501	2 611	68 429 665

Forrás: MVH 2005b

A 9. táblázat adatait elemezve, úgy gondolom, hogy az AVOP nem ad megoldást a SAPARD kapcsán jelzett problémákra. Tanulásként megfogalmazható, hogy a 2007-

2013 időszakra készülő vidékfejlesztési programban az uniós tervezet négy tengelyének jobb egyensúlyát kell megteremteni.

A SAPARD program csúszása kihat az AVOP-ra is. Ezt mutatja az az MVH (2005b) által közölt adat, hogy 2005. júniusáig 363 millió forint került kifizetésre (2005b) a programra rendelkezésre álló 68 milliárd forintból.

Végezetül meg kell említeni az NVT-t, mely intézkedései között bár nem meghatározó elemként szintén találunk a versenyképességi tengelyhez kötődő intézkedéseket a „C”⁵¹ prioritás alatt (FVM, 2004b). Ez a prioritás az NVT-hez kapcsolódó uniós források 10%-át élvezi.

3.2.3.2.2. Diverzifikáció, életminőség

Ehhez a tengelyhez mindegyik vidékfejlesztési programban találunk intézkedéseket. A lezárt SAPARD program esetén a falufejlesztést, a tevékenységek diverzifikációját és a vidéki infrastruktúra fejlesztés intézkedéseit sorolnám ehhez a tengelyhez, amely megközelítőleg 30%-át teszi ki a támogatási összegnek. Itt meg kell jegyezni, hogy az intézkedésekre (1305,1306,1308) beérkezett támogatási igény közel azonos volt (8. táblázat) a versenyképességi tengellyel (111, 114), azonban a támogatásoknak jóval kisebb százaléka került a nyertesek közé. Ahogy a korábbiakban szó volt róla, ezek az intézkedések később is kerültek meghirdetésre.

Az AVOP pénzügyi kerettervében (FVM, 2004a) kb. 26% jut erre a tengelyre, az eddigi adatokat vizsgálva azonban (9. táblázat) az 1. tengely több, mint 80%-át teszi ki az AVOP támogatásainak.

Az NVT intézkedései között, amint a későbbiekben látni fogjuk, elsősorban a második tengely – környezet, földhasználat – kap meghatározó szerepet, és csak közvetetten járul hozzá a harmadik tengelyhez.

3.2.3.2.3. Környezet, földhasználat

Magyarországon a második tengelyhez kapcsolódó uniós támogatások a Nemzeti Vidékfejlesztési Tervhez kapcsolódnak. Az NVT hatóköre elsősorban az 1257/99 EK tanácsi rendeletben rögzített, az EMOGA Garancia Részlegéből támogatott kísérő intézkedésekre terjed ki, melyek között jelentős szerepet játszik az agrár-

⁵¹ A termelők gazdasági életképességének, pénzügyi helyzetének és piaci pozíciójának javítása.

környezetvédelem. Fontos hangsúlyozni, hogy az NVT, illetve az AVOP vidékfejlesztési támogatások igénybevételét a közvetlen kifizetéshez hasonlóan feltételekhez kötik. E támogatások környezeti szempontból szigorúbb alapfeltételt követelnek a közvetlen támogatás feltételeinél ismertetett „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapotnál” A 4/2004. (I. 13.) FVM rendelet⁵², tartalmazza a "Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot" (HMKÁ), illetve a "Helyes Gazdálkodási Gyakorlat" (HGGY) feltételrendszerének meghatározását. Az agrár-környezetvédelmi támogatások kapcsán az előírások két csoportba különíthetők el. Az egyik csoport az alapfeltételekre vonatkozó szabályozások, a másik az agrár-környezetvédelmet ösztönző, önkéntesen választott támogatásokhoz kötődő előírások

Így a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó környezetvédelmi szabályozások, **részben rendeleti előírások mentén, részben ösztönző támogatások feltételeként jelennek meg:**

1. A "Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot" betartása az egyszerűsített területalapú támogatások előfeltétele.
2. A vidékfejlesztési támogatások előfeltétele a "Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot" betartásán túl, a "Helyes Gazdálkodási Gyakorlat". Ez az előírás speciális rendelkezéseket tartalmaz a talajvédelemre, a művelés minimális szintjére, a szántóföldi növénytermesztésre, gyepgazdálkodásra, tápanyag-gazdálkodásra, növényvédelemre, a természet- és tájvédelemre, valamint a kötelező nyilvántartások alkalmazására vonatkozóan.
3. A legszigorúbb agrár-környezetvédelmi előírások azon gazdálkodókra vonatkoznak, akik önkéntesen agrár-környezetgazdálkodást és tájfenntartást szolgáló környezet- és természetkímélő mezőgazdasági módszerek és tevékenységek alkalmazását vállalják. Az előírások ezen tevékenységek folytatását ösztönző támogatásokhoz kötődnek.

Az NVT intézkedései elsősorban a környezeti kihívások kezelését célozzák meg (agrár-környezetgazdálkodás, kedvezőtlen adottságú területek támogatása, az Európai Unió

⁵² Módosításra került: A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 156/2004. (X. 27.) FVM rendelete az egyszerűsített területalapú támogatások és a vidékfejlesztési támogatások igényléséhez teljesítendő „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot”, illetve a „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” feltételrendszerének meghatározásáról szóló 4/2004. (I. 13.) FVM rendelet módosításáról. 156.sz. 12470-1248

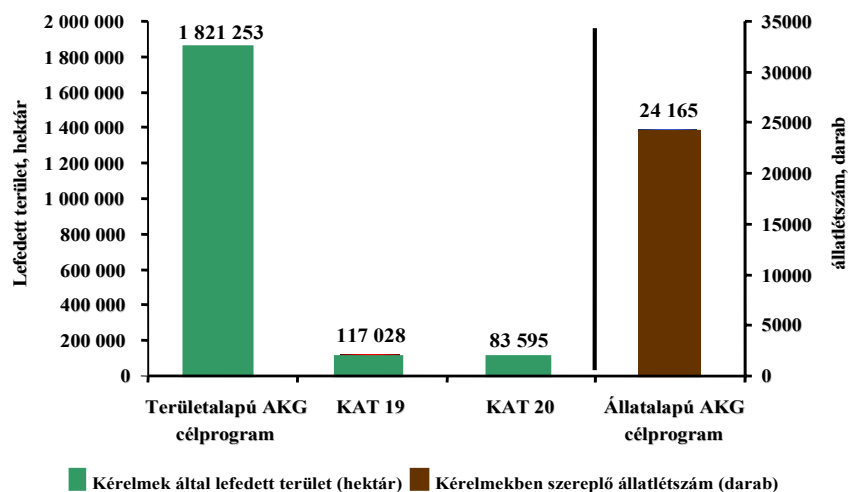
környezetvédelmi, állatjóléti és higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése, mezőgazdasági területek erdősítése), valamint segítséget nyújtanak a szerkezeti átalakulás okozta gazdasági és társadalmi nehézségek enyhítéséhez⁵³ (termelői csoportok létrehozásának támogatása, félig önellátó gazdaságok támogatása, korai nyugdíjazás) (FVM, 2004b).

A dokumentum nagy hangsúlyt fektet a környezeti szempontból fenntartható mezőgazdasági termelés kialakítására a környezetbarát, környezetkímélő termelési eljárások ösztönzésével, valamint a kedvezőtlen adottságú területeken a termelés fenntartásának, illetve a termelés átalakításának támogatásával. Ezekhez kapcsolódnak az AVOP keretében megvalósítandó beruházások, melyek követelménye az EU előírásainak megfelelő környezeti, élelmiszer-biztonsági, higiénés és állatjóléti feltételek megléte.

Az NVT nyolc intézkedése közül az első négy intézkedés (Agrár-környezetgazdálkodás; Kedvezőtlen adottságú vagy környezetvédelmi korlátozások alá eső területek támogatása; Az Unió környezetvédelmi, állategészségügyi, állatjóléti és élelmiszer higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése, Mezőgazdasági területek erdősítése) alapcélja a környezetbarát mezőgazdaság ösztönzése. Az NVT indikatív pénzügyi terve alapján (FVM, 2004b) ezek az intézkedések a program három évi forrásának több mint 80%-át adják.

A SAPARD programhoz hasonlóan az NVT-nél is problémát jelentett, hogy a Bizottság többszöri módosítás után fogadta csak el a programot, így az késéssel indult. 2004 őszén kezdődhetett meg a pályáztatás. A későbbiekben ismertetésre kerülő NAKP-nak köszönhetően is nagy volt az érdeklődés a programok iránt (15. ábra).

⁵³ 2.pillér

15. ábra: Agrár-környezetgazdálkodási (AKG) és Kedvezőtlen Adottságú Területek (KAT) támogatására benyújtott kérelmek által lefedett terület és állatlétszám, 2004 (NÉMETH, 2005)

Az intézményrendszer nem megfelelő felkészültségét jelzi, hogy a legtöbb pályázatot érintő agrár-környezetgazdálkodási támogatás esetében a pályázók, 2005 első félévében sem kaptak értesítést, a támogatásról szóló határozatokat a gazdálkodók csak 2005. augusztusa után kapták kézhez.

Összefoglalásként az új vidékfejlesztési politika tengelyei szerint vizsgálva a magyarországi támogatásokat (SAPARD, AVOP, NVT), a következőket szeretném megjegyezni. A SAPARD program forráselosztás tervezete 56%-ot csoportosított az első, 37%-ot a harmadik és 4%-ot a második tengelyre. A program kapcsán nem indítottak el minden intézkedést, így amint ismertettem, a nyertes pályázatok adatai azt mutatják, hogy a versenyképesség, azon belül is a beruházások domináltak.

A 2004-2006 időszakra az AVOP és az NVT indikatív terveiben feltüntetett uniós forrásokat tengelyek szerint csoportosítva, hasonlóan a SAPARD-hoz, a tervezetben kedvezőbb elosztást tapasztalunk, mint a tényleges kifizetések eddigi eredményei. A 10. táblázatban az indikatív tervek teljes keretét próbáltam tengelyekre elosztva csoportosítani.

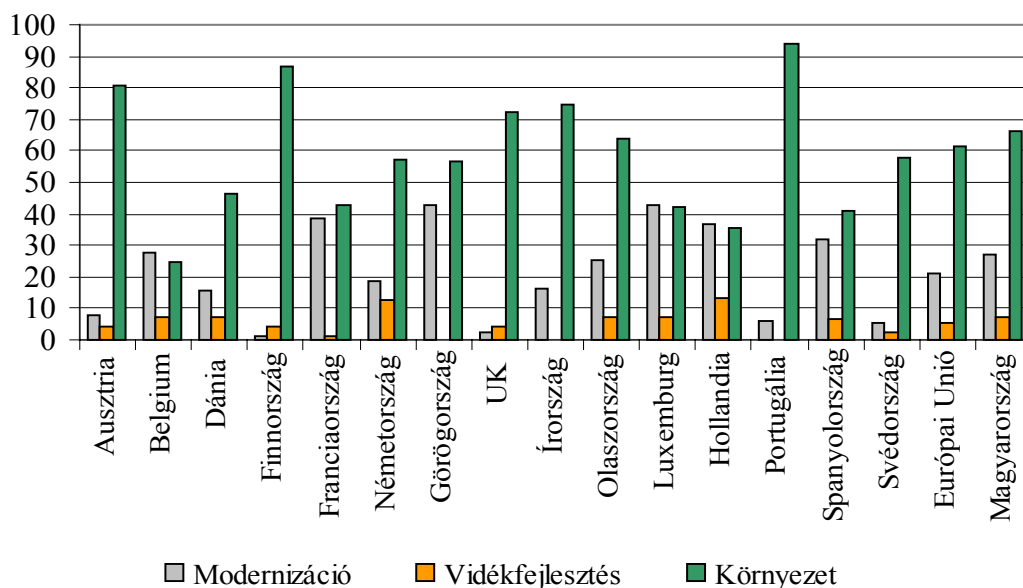
10. táblázat: Az AVOP és az NVT intézkedéseinek megoszlása, az új vidékfejlesztési politika tengelyeit figyelembe véve, 2004-2006 között, a programok indikatív pénzügyi táblázata alapján

INTÉZKEDÉS TENGELYENKÉNT	Összeg (millió euró)	Megoszlás
I. VERSENYKÉPESSÉG	445	27%
AVOP		
Versenyképes alapanyagtermelés	247	
Élelmiszer-feldolgozás, marketing	59	
NVT		
A termelők gazdasági életképességének, pénzügyi helyzetének, piaci pozíciójának javítása	139	
II. KÖRNYEZET	1 104	66%
NVT		
Környezeti állapot megőrzése és javítása	825	
Mezőgazdasági területek erdősítése	132	
Kedvezőtlen adottságú területek	147	
III. DIVERZIFIKÁCIÓ	112	7%
AVOP		
Vidéki térségek fejlesztése	112	
ÖSSZESEN	1 661	100%

*Felhasznált adatok forrása FVM, 2004a, 2004b

Láthatjuk, hogy az AVOP és az NVT a források legnagyobb részét a második, környezeti tengelyhez köti. Ez az eloszlási arány megfelel a STORTI és társai (2004) által bemutatott (6. melléklet) az uniós átlagnak. STORTIÉK munkájából a kedvezőtlen adottságú területek támogatását a környezeti tengelyhez soroltam, és kihagytam az egyéb támogatásokat. Az EU-15 esetében csak egy-két ország az, ahol a versenyképességet nem előzi meg a környezet támogatottsága (16. ábra). Magyarországon azonban az eddigi kifizetések kapcsán az tapasztalható⁵⁴, hogy továbbra is a versenyképesség, beruházás támogatása dominál és sajnos **a második tengely kapcsán, bár az igény jelentős, egyre nagyobb a bizalomvesztés.**

⁵⁴ 2004-ben nem történt kifizetés ehhez a tengelyhez kapcsolódva, annak ellenére, hogy itt nem él az n+2 év, mint az AVOP esetében.

16. ábra: EU-15 és Magyarország vidékfejlesztési támogatásainak megoszlása prioritásonként (STORTI et al. 2004:12; a magyar adatok esetében az AVOP, és az NVT indikatív pénzügyi táblája FVM 2004a, 2004b)

A jövőre vonatkozóan azt is látni kell, hogy a harmadik diverzifikációs tengely jelenleg nem éri el a megkívánt 10%-ot, ami nem csak Magyarországon, hanem más tagországban is tapasztalható. A későbbiekben ismertetésre kerülő 4. tengely, a Leader program magyarországi ismertetése előtt, itt jegyzem meg, hogy szomorú tény, hogy ez a vidékfejlesztési támogatás is késve indult. Kifizetés a program kapcsán először 2006-ban fog történni.

3.3. A NEMZETI AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELMI PROGRAM EREDMÉNYEI

3.3.1. Bevezetés

3.3.1.1. Magyarország agro-ökológiai helyzetképe

Magyarország agro-ökológiai potenciálját vizsgálva elmondhatjuk, hogy az ország területének 83%-a termőterület, 63% mezőgazdasági terület és közel 50%-a szántó. Magyarország területének több mint 40%-át veszélyeztetik különböző mértékű *talajpusztulások* (STEFANOVITS – VÁRALLYAY 1992).

Magyarország talajainak több mint fele *savanyú kémhatású*. A talajok savanyodása az elmúlt két évtized során fokozódott, de területi kiterjedése nem nőtt számottevően.

Környezetbarát tápanyag-gazdálkodás alkalmazásával, a talaj szervesanyag tartalmának növelésével, a savanyító műtrágyák mellőzésével, valamint rendszeres meszezéssel a talajsavanyodási folyamatok jelentős mértékben visszaszoríthatók. *Szikesedés* a mezőgazdasági hasznosítású területek 15%-án korlátozza a talajok termőképességét. A szikesedés veszélyét fokozza az ideiglenes belvíz megjelenése, amely további sófölösleget szállít a termőrétegbe a mélyebb talajrétegekből. A jelenlegi állapot javítása érdekében fontos a megfelelő művelési ág megválasztása, speciális talajmunkák és vízgazdálkodási szabályok alkalmazása (DORGAI 2004).

Árvíz és belvíz veszélyezteti az ország területének 52%-át, a mezőgazdasági földterület kétharmadát. Az aszály kártétele és területi kiterjedése az árvízhez és belvízhez hasonló méreteket ölt. A károk nagymértékben csökkenthetők a környezeti adottságokhoz illeszkedő extenzívebb hasznosítás kialakításával, megfelelő vízgazdálkodással, illetve bizonyos helyeken az erőltetett szántó művelési ág elhagyásával.

A tájképre erős befolyást gyakorol a mezőgazdasági tevékenység. A táj degradálódását okozza a vetésszerkezet egyszerűsödése, a specializált gazdálkodási formák, monokultúrák elterjedése, az intenzifikáció (vizes élőhelyek lecsapolása, gyepék feltörése), a parcellaméret növekedése éppúgy, mint egyes helyeken a művelés felhagyása (nem kívánt cserjésedés, spontán erdősülés), a tájképi elemek pusztítása, illetőleg karbantartásuk felhagyása.

Magyarország természeti értékeinek jelentős része az extenzív mezőgazdasági termeléshez, területekhez kötött. A biodiverzitás szempontjából kedvező extenzív gazdálkodás leginkább a gyenge termőképességű, hátrányos helyzetű területeken maradt fenn. Magyarország területének 9,2%-a *egyedi jogszabállyal védett* természeti terület. Az ex lege védett természeti területek felmérése még nem fejeződött be teljes körűen, de a becsült adatok szerint ezekkel a védett természeti területek aránya jelenleg körülbelül 9,9% (MK, 2003). A biodiverzitás sokszínűségében igen fontos szerepet játszik az eltérő környezeti adottságokhoz alkalmazkodó változatos tájhasználat. Hazánkban még több helyen ma is megtalálhatók extenzív gazdálkodási rendszerek, szinte mindegyik nagy földrajzi tájunk rendelkezik valamilyen hagyományos gazdálkodási formával. Ilyen például az alföldi szikes gyepeken folytatott juhászat, az őrségi gyümölcstermesztés és gyepgazdálkodás, a dunántúli fás legelők szarvasmarhával

történő legeltetése, a kiskunsági tanyarendszer, vagy az aggteleki karsztfelszín extenzív használata.

A Natura 2000 az Európai Unió hálózata, amelyet kiemelten értékes vagy veszélyeztetett fajok élőhelyei alkotnak, és hosszú távú megőrzésükhöz további intézkedések szükségesek (ilyenek például: tűzok, parlagi sas, pannon molyhos tölgyesek). A Natura 2000 területeket két meglévő európai uniós irányelv alapján jelölték ki: ezek az Élőhelyvédelmi (1992) és a Madarak védelméről szóló (1979) Irányelvek. Magyarország néhány hónappal a csatlakozást követően jelentette meg a Natura 2000 bevezetését és a területek kijelölését előíró jogszabályt. Az ország 20,6 százaléka – 1,91 millió hektár - tartozik a hálózatba, ebből 40 százalék gye, 20-20-20 százalék erdő, vizes élőhely és szántó. A cél az, hogy **a meglévő gazdálkodási formák mellett** lehessen megőrizni a területen fennmaradt – uniós szinten kiemelkedő – társulásokat, illetve fajokat. **A tervek szerint 2007-től a földhasználók támogatást is igénybe vehetnek a Natura 2000 területek után**

Az erdők, mint a legösszetettebb életközösségek, a biológiai sokféleség megőrzésének legfontosabb színterei. Az ország erdősültsége európai összehasonlításban alacsony, mintegy 19%-os, a terület 86,4%-át lombos fafajok foglalják el. Az erdőterület 57%-át honos fafajok, 43%-át idegenföldi, meghonosodott fafajok (akác, vörös tölgy, fenyők) vagy klónozott fajták (nemes nyárok) alkotják. Hazánk erdőterületének 18,9%-a természetvédelem alatt áll (KÖM, 2002.), a védett területek 47%-a erdő.

Magyarországon a természeti értékek jelentős része természet-közi élőhelyeket és ahhoz kötődő növény- és állatfajokat jelent, melyek kialakulása és fennmaradása főként a hagyományos mezőgazdasági módszerek alkalmazására vezethető vissza. Ebből következik, hogy a hagyományos gazdálkodási tevékenységek visszaszorulása, illetve megszűnése veszélyezteti e természeti értékek fennmaradását. **Mind a művelés, hasznosítás felhagyása, mind a túlzott intenzitású gazdálkodás egyformán veszélyforrást jelent.** Tájaink és a természeti értékeink, európai szinten is kimagasló gazdagságának megőrzése érdekében, a jobb mezőgazdasági adottságú területeken is szükséges a jelenleg alkalmazott intenzívebb gazdálkodási módszerek közé minél több környezeti elemet beilleszteni.

3.3.1.2. Környezetvédelmi alapidokumentumok

Magyarországon a környezet- és természetvédelmi szakterület 1988-óta áll minisztériumi szintű irányítás alatt. A továbbiakban a témakörben legfontosabb dokumentumok kerülnek ismertetésre.

Magyarországon az 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályaival teremt megfelelő keretet az egészséges környezethez való alkotmányos jogok érvényesítésére és elősegítésére. A törvény célja az ember és környezete harmonikus kapcsolatának kialakítása, a környezet egészének, valamint elemeinek és folyamatainak magas szintű, összehangolt védelme, a fenntartható fejlődés biztosítása. A törvény 6. § (1) bekezdésében rendelkezik arról, hogy a környezethasználatot úgy kell megszervezni és végezni, hogy:

- a) a legkisebb mértékű környezetterhelést és igénybevételt idézze elő,
- b) megelőzze a környezetszennyezést,
- c) kizárja a környezetkárosítást.

A 9. § a felelősségről szól. A környezethasználó az e törvényben meghatározott és az e törvényben és más jogszabályokban szabályozott módon felelőséggel tartozik tevékenységének a környezetre gyakorolt hatásaiért. SZABÓTÓL (2001c:18) idézve: „*a törvény „valóságos áttörést” jelentett a magyarországi környezetvédelmi jogalkotás területén*”.

1996-ban megszületett a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény. A törvény célja, a természeti értékek és területek, tájak, valamint azok természeti rendszereinek, biológiai sokféleségének általános védelme, megismerésének és fenntartható használatának elősegítése, továbbá a társadalom egészséges, esztétikus természet iránti igényének kielégítése. Célként szerepel még a természetvédelem hagyományainak megóvása, eredményeinek továbbfejlesztése, a természeti értékek és területek kiemelt oltalma, megőrzése, fenntartása és fejlesztése. (MK, 1996:3305) A törvényben felsorolásra kerülnek a védett természeti területek fajtái, melyek a következők:

- nemzeti park,
- tájvédelmi körzet,
- természetvédelmi terület,
- természeti emlék.

Dolgozatom szempontjából fontos a nemzeti park meghatározása, melyet a következőképpen definiál a törvény. „*A nemzeti park az ország jellegzetes, természeti adottságaiban lényegesen meg nem változtatott, olyan nagyobb kiterjedésű területe, melynek elsődleges rendeltetése a különleges jelentőségű, természetes növény- és állattani, földtani, víztani, tájképi és kultúrtörténeti értékek védelme, a biológiai sokféleség és természeti rendszerek zavartalan működésének fenntartása, az oktatás, a tudományos kutatás és a felüdülés elősegítése*” (MK, 1996:3312).

Felismerve a társadalmi-gazdasági feladatok végrehajtása mellett a környezetvédelmi problémák megoldásának szükségességét az Országgyűlés az átfogó környezeti tervezés megvalósítása érdekében Nemzeti Környezetvédelmi Program kialakítását rendelte el. Az 1997-ben bevezetett Nemzeti Környezetvédelmi Program elkészítését és végrehajtását a 1995. évi LIII. törvény 40. §-a írja elő. A Program kiindulási alapja a megoldandó környezeti problémák azonosítása. Egy-egy szakterületre együtt kell látni azt a folyamatot, mely *az okok, hatótényezők → a környezet állapota → probléma → cél → megoldások → feladat* területeit foglalja magában. A Program kitér a környezet állapotának részletes bemutatására, felsorolja az elérendő célokat, célállapotokat, valamint a megvalósítás kulcsterületeit ismerteti. Így a környezetvédelem összehangolását a területfejlesztéssel, a kiemelt ágazatokat - köztük a mezőgazdaságot és erdőgazdálkodást - érintő programokat, beavatkozásokat, illetve a megvalósításhoz szükséges eszközöket. A Programban megfogalmazódik a magyar mezőgazdaság fejlődésének iránya, miszerint a cél egy **„olyan modernizációs pálya kialakítása, amely a környezetkímélő technológiák alkalmazására, és az ország speciális adottságait és szaktudását kihasználó, magas élvezeti értékű termékek előállítására irányul**” (MK, 1997:5834).

A 2003-2008 közötti időszakra elkészült második Nemzeti Környezetvédelmi Program (NKP-II) kidolgozásának egyik alappillére az NKP-I végrehajtása során felhalmozott tapasztalatok alkották, míg a másik alappillére az Európai Unió 2010-ig szóló, a tagországok számára iránymutatásul szolgáló 6. Környezetvédelmi Akcióprogramja képezte. Az Akcióprogram olyan hosszú- és középtávú minőségi, illetve mennyiségi célokat tartalmaz, amelyeket tovább kell bontani országos és regionális szintre. A megvalósítás fontos elemei a különleges kezelést igénylő területekre vonatkozó tematikus akcióprogramok, amelyek a környezet- és természetvédelem, valamint a

vízügy több ágazatot átfogó komplex területein azonosítják a specifikus és operatív célokat, forrásokat és felelősöket. A mezőgazdasági vonatkozásokat legkifejezettebben a *vidéki környezetminőség, terület- és földhasználat akcióprogram* tartalmazza. Külön fejezet foglalkozik a környezetpolitika ágazati és regionális integrációjának erősítésével, az NKP-II előrehaladásának mérésével, ellenőrzésével, valamint a végrehajtás szervezési kérdéseivel.

3.3.1.3. Környezetvédelmi szabályozás általában és a mezőgazdaságban

Az előzőekből is kitűnik, hogy Magyarországon a környezettudatos gazdálkodás elősegítése, az ország összetett adottságai és a fennálló problémák széles köre miatt számos területre kell, hogy kiterjedjen. Az állam szerepvállalása ebben a folyamatban szabályok, ösztönzők bevezetésén és a **társadalom környezettudatos nevelésén**, keresztül elengedhetetlen. Az állami szerepvállalás sokrétű az Európai Unió tagországainak mezőgazdaságában. Az agrárpolitika különféle cselekvési területeket ölel fel. Az állami jelenlétnek két fő összetevője van. Az első, a mezőgazdaság hatékonyságának javítására összpontosít, a piaci kudarcok korrigálásával, a közjóságok előállításával és fenntartásával, illetve a gazdálkodás kereteinek kijelölésével és folyamatos alakításával. Az állami jelenlét második összetevője a nemzetgazdasági jövedelmeknek a mezőgazdaságból élők részére előnyös újraelosztását foglalja magába. Az eddigi agrárpolitika alapján az államnak a jövedelmek átcsoportosításában betöltött szerepe hangsúlyosabb. Az Európai Unióban közösségi szinten az állami szerepvállalást a KAP jeleníti meg. A KAP szerteágazó szabályozási keretet teremt az agrárium szereplői számára (FERTŐ-MOHÁCSI, 2001:64).

Bár az 1987. júliusában jogerőre emelkedett Egységes Európai Okmány kimondja, hogy „preventív lépéseket kell tenni arra irányulóan, hogy a környezeti károkat már forrásuknál orvosolják, és a szennyezés okozója viselje a költségeket, a „szennyező fizet” elvnek a mezőgazdaságra való alkalmazása nehéznek bizonyult (TRACY, 1994). A hagyományos piacgazdasági eszközökön belül – árrendszer, adórendszer, támogatási rendszer – gyakorlati tapasztalatok szerint, környezetvédelem aspektusából a mezőgazdaságban, mind az Unióban, mind hazánkban, a **támogatásoknak van meghatározó szerepe**. Ezt az 1992-ben készült agrár-környezetvédelmi rendelet (2078/92 EKG), majd a további agrárreformok (1257/1999/EK, 1782/2003/EK rendelet) is megerősítik, melyek alapján **a termelőknek fizetnek a környezetvédelmi**

szempontból kedvező termelési gyakorlat folytatásáért. Magyarországon is elmondható, hogy a mezőgazdaságban a „szennyező fizet” elv nem igazán működik. Sajnos a támogatások mértéke messze nem éri el az Európai Unió értékeit.

Az EU-csatlakozást megelőzően a szabályozási és támogatási rendszerben is megfigyelhetők voltak „agrár-környezetvédelmi” elemek. Ezen időszak gyakorlatának fő problémáját az jelentette, hogy az agrár és természetvédelmi érdekek többnyire nem harmonizáltak, sokszor egymástól elkülönülve jelentek meg. A védett természeti területeken a természetvédelmi érdekek élveznek előnyt a gazdasági hasznosítással szemben, mely területek hasznosítását a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény szabályozza. A jogszabály a természetvédelem érdekeinek érvényesítése céljából egyes esetekben mező- és erdőgazdálkodási korlátozást, termelési tilalmat ír elő. A törvény ugyan kimondja, hogy a korlátozások, tilalmak okozta károkat meg kell téríteni a földtulajdonosok számára, ez azonban a részletes szabályozás hiányából kifolyólag a gyakorlatban kevésbé tudott megvalósulni. A természetvédelem sokszor állami kisajátításokkal kívánta érdekeit érvényesíteni, ezek megvalósulása azonban hosszadalmas folyamat, mivel forrásigénye rendkívüli terheket ró az államkasszára. (Az elmúlt időszakban bekövetkező földár emelkedés növekvő forrásigénye miatt le is lassultak az állami földvásárlások.) Még ha e kisajátított területek jogilag biztosítottak is a természetvédelem számára, hosszú távú hasznosításuk ezzel még koránt sem megoldott. Sajnálatos módon az előbb felsoroltak sok esetben figyelmen kívül hagyták a gazdálkodók érdekeit, mely érdekellentét a természetvédelem és gazdálkodók között komoly feszültséget eredményezett, és a túl magas forrásigény miatt hosszú távon nem fenntartható. *A természeti értékek megőrzése az EU gyakorlatnak megfelelően a természetvédelmi szempontú gazdálkodás ösztönzésével valósítható csak meg.* Ezen elvek fokozatosan kezdték átíratni az agrár-támogatási rendszert, azonban jelentős szemléletbeli áttörést az 1999-ben megalkotott NAKP és ennek támogatási rendszerben való 2002-es első megjelenése jelentette.

A biogazdálkodásra való áttérés támogatását hazánkban először 1997-ben igényelhettk a gazdálkodók (SZABÓ, 2002). 1997 és 2001 között 509 millió Ft támogatást igényeltek ökológiai gazdálkodásra való áttéréshez (SOLTI, 2002:30). 2002-től 2003-ig a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program nyújtott, valamint a 2004-től az NVT nyújt a jövőben támogatást a környezetvédelmi szempontból kedvező gazdálkodásért.

A szabályozás szempontjából fontos az **ökoadó kérdésének vizsgálata**. Az adórendszer átalakításának jelentősége azzal magyarázható, hogy a jelenleg ingyenes természeti erőforrások a szabad préda állapotából – éppen korlátozottságuknál fogva – értékkel bíró tényezővé váljanak, és ezáltal túlzott felhasználásuk s az ezzel járó környezeti ártalmak, az ökoszisztéma pusztulása mérséklődjön. KISS KÁROLLYAL folytatott konzultáció alkalmával elgondolkoztató volt számomra, annak a ténynek a mérlegelése, hogy jelenleg Magyarországon, de a fejlett világ más országaiban is az államháztartásba befolyó pénzek megközelítőleg 50%-a a munkaerő megadóztatásából származik. A munkaerő, mint pótolható erőforrás, ilyen mértékű megadóztatása mellett, a természeti erőforrásokra – mint kimeríthető és leginkább károsodó erőforrások – kivetett adók **nem megfelelőek** (1%-os bérnövekedés, Európában közel 0,5%-os adó emelkedést eredményez). A hagyományos adórendszer irracionális. Az ökoadó vizsgálatánál fontos annak a hangsúlyozása, hogy míg az adók a költségvetésbe kerülnek, tehát azt is mondhatjuk, hogy „eltűnnek”, addig a **díjak, illetékek, járulékok visszaszolgáltatással terhesek**. A konzultáción elhangzott egyik jövőbeni lehetőség egy bevétel semleges módszer, mely a behajtott adók szerkezetén változtatna. Például a személyi jövedelemadó csökkenne egy bizonyos százalékkal, és ilyen arányban vetnének ki környezetvédelmi adókat. Hagyományos adókról térnének át környezetvédelmi adókra. „Double divided”, kettős osztalék azt jelenti, hogy nemcsak a környezetvédelem területén jelentene előnyöket, hanem hagyományos gazdasági előnyt is jelentene azáltal, hogy olcsóbb lenne a munkaerő, így növekedne iránta a kereslet, azaz csökkenne a munkanélküliség. Az OECD közleménye szerint a környezetvédelmi adókat ma elsősorban az energiahordozókon lehet realizálni. 1995-ben, Magyarországon a környezetvédelmi adók a GDP 2,8%-át, valamint az összes adó 7,1%-át tették ki (SZABÓ-POMÁZI, 1999:231).

Az adó kérdése kapcsán az Európai Környezetvédelmi Hivatal számára készült holland szakértői tanulmány a biotermékek általános forgalmi adójának eltörlését javasolja. Számításuk szerint a bio-élelmiszerek iránti kereslet 10 százalékos növekedését idézné elő az áfa-mentesség, valamint növelné a biogazdálkodásba vont területet. Az áfa-mentességen felül a holland szakértők a következőket javasolják még a bioágazat fejlesztése, a környezetvédelem érdekében:

- a növényvédő szerek és egyéb kemikáliák után beszedett adók és bírságok, vagy azok egy részének felhasználása a biogazdálkodás ösztönzésére,
- csak azok a farmerek kaphassanak agrártámogatást, akik eleget tesznek a környezetvédelmi követelményeknek⁵⁵. A környezetszennyezés miatt megvont agrártámogatások átcsoportosítása a biotermelésbe (TÓTH, 2002:11).

A vásárlók megfelelő tájékoztatása egy adott termék környezeti jellemzőiről szintén szabályozó eszköznek tekinthető, hiszen befolyásolhatja a fogyasztói döntést. Az öko-címkék számos európai országban használatosak, melyet a kormányzat által meghatározott kritériumok alapján ítélnének oda egy adott terméknek. A fogyasztók tájékoztatásának egységesítése érdekében az EU létrehozta saját öko-címke rendszerét, amely azonban eddig nem túl sikeres a véget nem érő egyeztetések és a hatékony reklámozás hiánya miatt.

3.3.2. Az NAKP 2002-2003 évi adatainak elemzése

Az EU-harmonizációs feladatainak sorában megszülető NAKP bevezetéséről a 2253/1999 (X.7.) számú kormányhatározat rendelkezik. A kormányhatározat elfogadását követően már 2000-ben megfogalmazták, hogy melyek azok a feltételek, amelyek csatlakozást megelőző bevezetéshez szükségesek. A kormány feladatai között már ekkor szerepelt az NAKP működéséhez szükséges intézményi (személyi és technikai) feltételek lépcsőzetes megteremtése. Megfogalmazódott, hogy az intézményi feladatok megvalósítása *több szervezet koordinált, összehangolt működését feltételezi*.

Az NAKP nem csak az indulásánál ütközött nehézségekbe, amikor is két év késéssel, valamint 6 milliárd Ft helyett 2,2 milliárd Ft⁵⁶ összeggel került bevezetésre, hanem a lezárásánál is. A problémát utóbbi esetben az jelentette, hogy a nyertes pályázókkal öt évre szóló szerződést kötöttek, ami 2004-ben felbontásra került. Így az NAKP-ot kétéves futamidő után lezártnak tekinthetjük, a program kapcsán rendelkezésre álló adatok véglegesek.

A támogatások elnyerése mind 2002-ben, mind 2003-ban pályázati úton történt. A 2002-ben bevezetett célprogramokhoz 2,5 Mrd forint támogatási forrás állt

⁵⁵ Ez a keresztmegfelelés intézkedésével bizonyos mértékig megvalósul.

⁵⁶ FVM 102/2001. (XII.16.) „Az agrárgazdasági célok 2002. évi költségvetési támogatásáról” szóló rendelet (135.§-143.§) (MK, 2001)

rendelkezésre, míg 2003-ban ez az összeg 4,5 Mrd forint volt. Az NAKP támogatásainak meghatározó része terület alapú támogatás, de a támogatások pályáztatása után – többek között az agrár-környezetgazdálkodási célprogramok előírásainak végrehajtásához – kiegészítő támogatásra is adott lehetőséget a meghirdetett program. Az elemzéshez a 2003. évi adatbázist használtam, így a kétéves programban résztvevő összes pályázó adatát elemeztem. Az FVM Agrár-környezetgazdálkodási Főosztályától a programra pályázatot benyújtott és nyertesként kikerülő teljes anonim adatbázist felhasználva, az országos, a regionális, valamint a kistérségi adatok kiértékelését végeztem el. Vizsgáltam a nyertes pályázók szervezeti formáit, a különböző régiók részvételének intenzitását, valamint azt, hogy az egyes régiókban mely célprogramok játszanak meghatározó szerepet. Végezetül célom volt a program környezeti, természeti adottságok szempontjából történő vizsgálata.

3.3.2.1. Az NAKP NUTS I szintű vizsgálata

Az országos adatokat vizsgálva, az indulási évhez hasonlóan a pályázók 2003-ban is nagy érdeklődést mutattak az NAKP iránt. Míg 2002-ben a pályázatok száma több mint 5000 volt, a pályázott terület pedig kb. 270 ezer hektár, 2003-ban 7000-nél is több pályázat érkezett. A terület alapú támogatásokra 2002-ben egy, 2003-ban két pályázati felhívás jelent meg. 2003-ban első körben azokra a célprogramokra lehetett pályázni, melyeket már 2002-ben elindítottak, valamint az integrált növénytermesztési célprogramnál a szántóföldi növény, az ökológiai gazdálkodásnál a vetőmagtermesztés⁵⁷ új célprogramként szerepelt. A célprogramonkénti támogatási összeg általában nem változott, bizonyos esetekben, így a talajvédő gazdálkodásnál, ökológiai gazdálkodásnál a már átállt területeken emelkedett. 2003-ban a 2. pályázati felhívásban az agrár-környezetgazdálkodási alapprogramon és a zonális programon belül lehetett új prioritásokra pályázni. A két pályázati kör után nyertesén kikerült pályázatok körülbelül fele-fele arányban oszlottak meg a programban már 2002-ben résztvevők és a 2003-ban bekapcsolódók között. Területi megoszlás alapján a 2002. évi sorrend továbbra is megmaradt a célprogramok között, annak ellenére, hogy 2002-höz képest a legnagyobb területi növekedést – több, mint ötszörös – az integrált növénytermesztési célprogram érte el. (2002-ben erre a célprogramra pályázóknál volt a legkevesebb a nyertesek

⁵⁷ 2004. január 1.-től csak ökológiai termelésből származó szaporítóanyag használható fel ökológiai termeléshez (BIOKONTROLL, 1999:9)

aránya.) 2003-ban a pályázatok számát tekintve meghatározó volt ez a program, de, mivel itt a legkisebb az egy pályázatra jutó terület nagysága – az átlag alig nagyobb 10 hektárnál – az összes nyertes területből csak 5%-kal részesedett. Továbbra is a gyepgazdálkodási célprogram tette ki a nyertes területek legnagyobb, körülbelül 38%-át, második az ökológiai gazdálkodás 25%-kal, majd az ÉTT területek 18%-kal és ezután 8%, 6% és 5%-os aránnyal a vizes élőhely, az alapprogram és legvégül az integrált növénytermesztési célprogram. Bár az NAKP támogatási összege körülbelül kétszeresére nőtt, a nyertes terület 2003-ban csak másfélszerese volt a 2002. évnek, hiszen a területi növekedés a magasabb hektáronkénti támogatást élvező célprogramoknál volt nagyobb (integrált növénytermesztés, ÉTT). Az integrált növénytermesztési célprogramon belül az almatermésűek adták a terület legnagyobb, körülbelül 40%-át. Itt a hektáronkénti támogatás 50.000 Ft volt.

A pályázati kiírás a 217/1998. (XII. 30.) Kormányrendelethez igazodva természetes személynek tekintette a magánszemélyeket, valamint a maximum 250 E Ft éves nettó árbevétellel rendelkező mezőgazdasági őstermelőket. A 11. táblázat az NAKP nyertes pályázatainak szervezeti formák szerinti megoszlását mutatja. A pályázatok számát tekintve, a természetes személyek jelentős arányban vesznek részt a programban. A támogatásból való részesedésük aránya azonban jóval kisebb.

11. táblázat: Az NAKP nyertes pályázatainak szervezeti formák szerinti eloszlása

	Természetes személy	Mikro-vállalkozás	Kis-vállalkozás	Közép-vállalkozás	Nonprofit szervezet
Pályázatok száma	40%	50%	4%	4%	2%
Támogatási összeg	18%	42%	18%	18%	4%

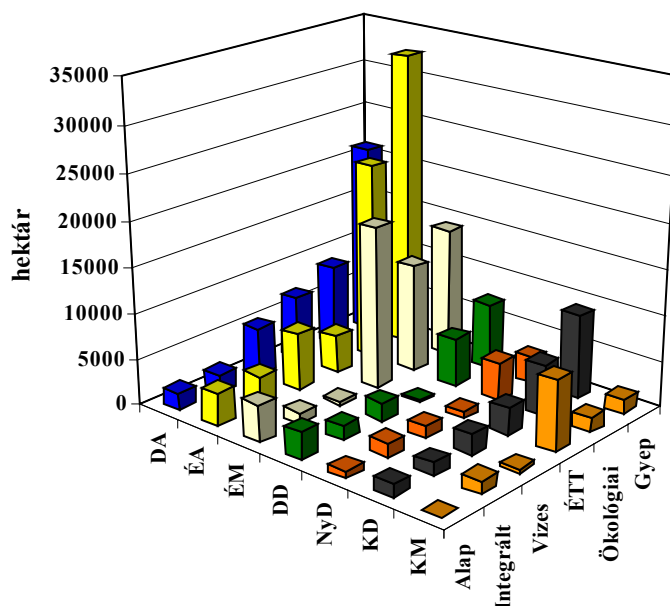
Forrás: saját számítás

Míg az összes pályázatot vizsgálva az egy pályázatra eső átlag terület 47 hektár körül mozog, ugyanez az adat a természetes személyek esetében 19,5 hektár.

3.3.2.2. Az NAKP NUTS II szintű vizsgálata

A NUTS II-es régiókban a különböző célprogramok (lásd: 7. melléklet, 17. ábra) szerepét területi adatokkal mérve az alábbi következtetések vonhatók le. Közép-Magyarországon az Érzékeny Természeti Területek (ÉTT) szerepe kiemelkedő, míg az ökológiai gazdálkodás és a gyepgazdálkodás közel azonos területtel részesedik. Közép-Dunántúlon a gyepgazdálkodás mellett az ökológiai gazdálkodás dominál. Nyugat-Dunántúlon az ökológiai gazdálkodás áll az élen, messze megelőzve a

gyepgazdálkodást. Dél-Dunántúlon a gyepgazdálkodás, az ökológiai gazdálkodás és alapprogram a sorrend. Észak-Magyarország gazdálkodói az Érzékeny Természeti Területeket sorolták az első helyre, a gyepgazdálkodást az és ökológiai gazdálkodást megelőzve.

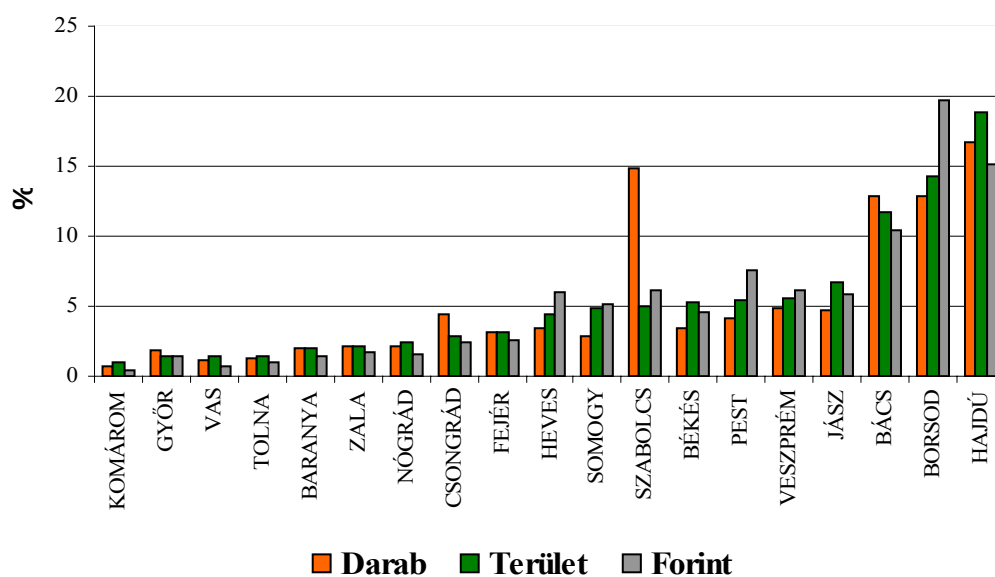
17. ábra: Az NAKP célprogramok területi megoszlása NUTS II szinten, 2003 (saját számítás)

Észak-Alföldön a gyepgazdálkodás iránti érdeklődés mellett, elsősorban az ökológiai gazdálkodás kapott figyelmet. Végül a Dél-Alföldön a gyepgazdálkodás dominanciája mellett az ökológiai gazdálkodás és az ÉTT célprogram játszik szerepet. A pályázati intenzitást tekintve, az Észak-alföldi régió játszik vezető szerepet, négy célprogramban is vezető helyen áll a régiók között. Második és harmadik helyen Észak-Magyarország és a Dél-Alföld áll. Ezekben a régiókban az NAKP-ban résztvevő területek aránya a mezőgazdasági terület 3,6-6,6%-a körül mozog. Az országos szélsőértékek 1,8% (Nyugat-dunántúli régió) és 6,6% (Észak-magyarországi régió) között alakulnak, jelenleg a **hazai mezőgazdasági terület 4%-a van valamelyik célprogramba bevonva.**

A támogatásokat vizsgálva mind összértékben, mind mezőgazdasági területre vetítve Észak-Magyarország és Észak-Alföld kapta a legnagyobb összeget. Érdekes azonban megemlíteni Közép-Magyarországot, mely a többi régióval szemben egyetlen megyét, valamint Budapestet foglalja magában. Mezőgazdasági területre vetítve a támogatások összegét Közép-Magyarország a harmadik helyen áll.

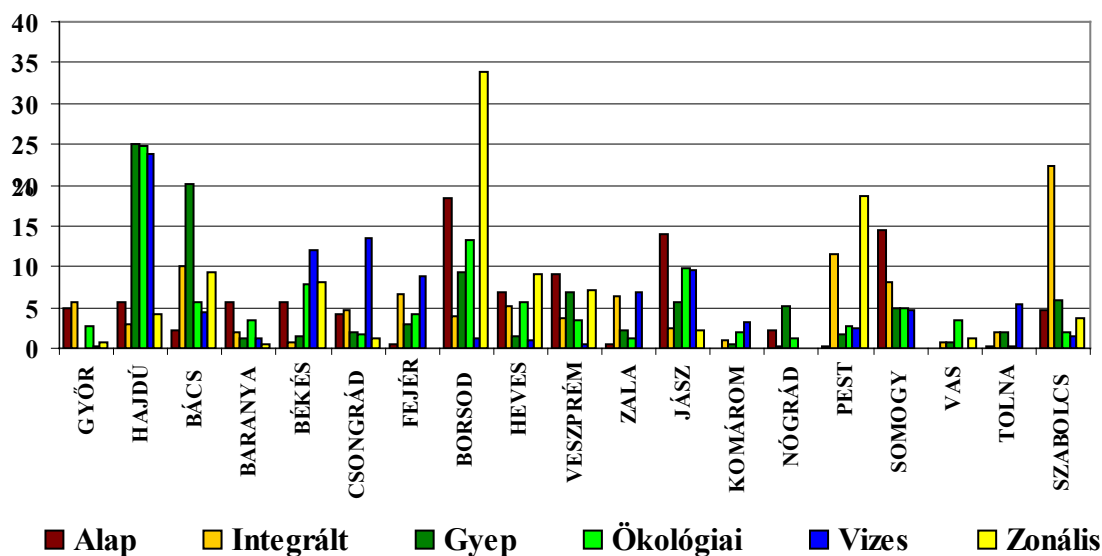
3.3.2.3. Az NAKP NUTS III szintű vizsgálata

A nyertes pályázatok megyénkénti vizsgálatánál, első helyen Hajdú-Bihar megye szerepel, több mint 40.000 hektárral, míg leghátul Komárom megye áll valamivel több, mint 2.200 hektárral. Érdekes megyénként megvizsgálni a pályázatok darabszámát, az általuk lefedett nyertes területet és az elnyert támogatási összeget (18. ábra). A kapott eredményekből visszatükröződnek a megyék mezőgazdaságának jellemzői. Erre példa Szabolcs, ahol kiugróan magas a pályázatok darabszáma a nyertes területi arányhoz képest, ami jól mutatja a megye elaprózódott birtokstruktúráját, az ültetvények szerepét. Az ültetvények meghatározó jelenlétét az is mutatja, hogy a támogatottság aránya Szabolcsban magasabb, mint a területi részesedés. Ez az arányeltolódás azokban a megyékben figyelhető meg, ahol azok a programok meghatározóak, melyeknek nagyobb a területre jutó támogatási összege. Erre másik példa Borsod, ahol az ÉTT program jelentős szerepet játszik.

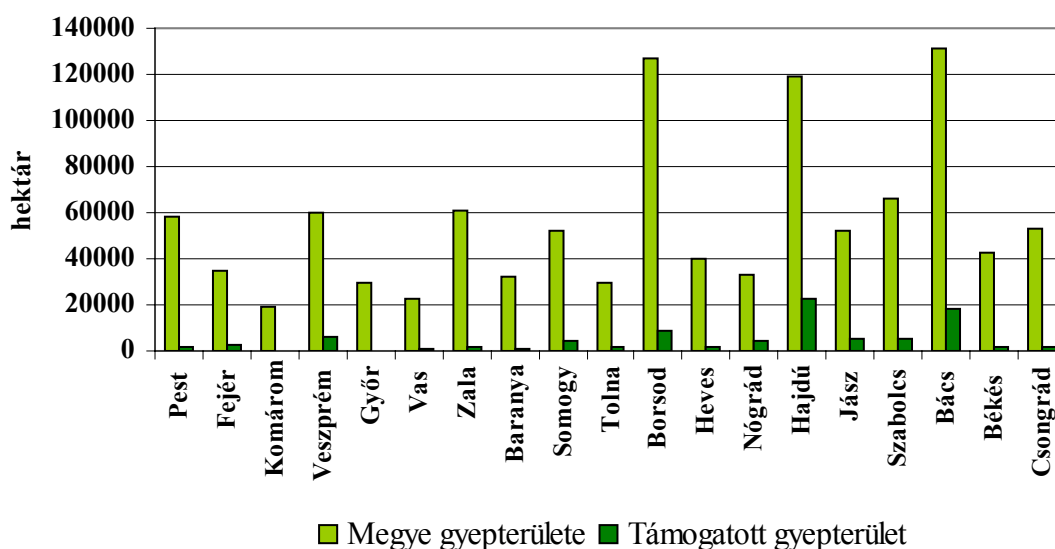
18. ábra: A NAKP nyertes pályázatainak megyénkénti eloszlása a pályázatok darabszáma, a lefedett terület és az elnyert támogatás szerint (saját számítás)

Bács-Kiskun megyében (19. ábra), ezzel ellentétben, a gyepgazdálkodási célprogram meghatározó – mely programnak a legalacsonyabb a területre vetített támogatási összege – így itt pont fordított a helyzet, a megye területi részesedése magasabb a támogatási aránynál.

19. ábra: A megyék részvételének megoszlása az NAKP egyes célprogramjaiból (saját számítás)

Mint az országos adatoknál már említettem a gyepgazdálkodási célprogram 2002-ben és 2003-ban is meghatározó szerepet játszott az NAKP-ban. Ebben szerepet játszott az a tény, hogy Magyarország területének 11%-a gyep terület, valamint az is hogy a támogatás a gyep esetében 8000 Ft/ha volt, míg más programoknál ötször nagyobb hektáronkénti támogatási összeggel is találkozunk. A gyepgazdálkodási célprogram kapcsán végzett számításokat a 20. ábra mutatja be.

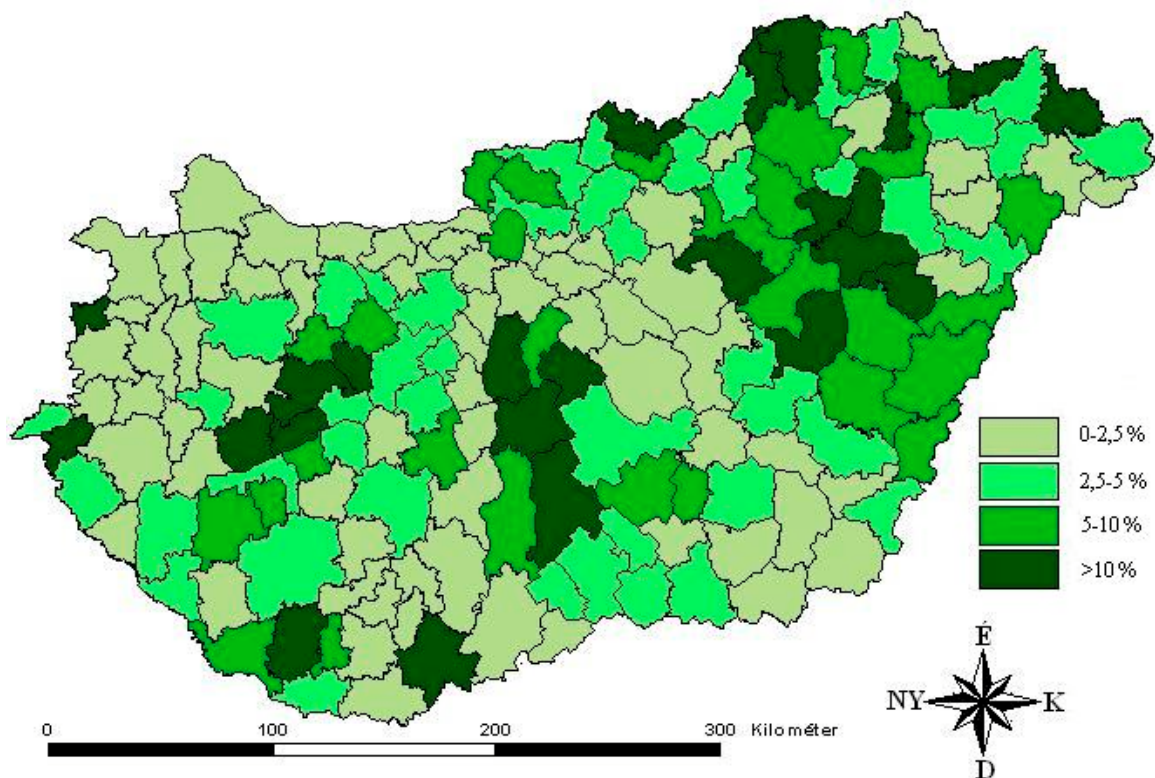

20. ábra. A megyék teljes gyepterülete és az NAKP-ban résztvevő gyepterületek nagysága megyénként, 2003 (KSH 2004b:211, KATONÁNÉ KOVÁCS J.2004:878)

Az ábra jól mutatja, hogy minél nagyobb a megyékben a gyepterület, annál jelentősebb a megye programban való részvétele. A szoros összefüggést jelzi, hogy a korrelációs együttható (r) értéke 0,85.

3.3.2.4. Az NAKP NUTS IV szintű vizsgálata

A térségi adatok elemzésénél utolsó lépésben a programot kistérségi szinten vizsgáltam. A dolgozatomban második fejezetében bemutattam az IRENA agrár-környezeti indikátor rendszert, azon belül a hatótényezőkhez kötődő indikátorokat. Ebben a részben a környezeti kérdések agrárpolitikába történő integrálásának megvalósulását választva vizsgálom, az IRENA rendszerben megtalálható, agrár-környezeti támogatást élvező terület nagyságát jelző mutató segítségével. Magyarországon NUTS IV szintre határoztam meg ezt az indikátort (21. ábra), a kistérségek mezőgazdasági területéhez viszonyítva a programban résztvevő területek nagyságát.

21. ábra: Az NAKP-ban résztvevő területek aránya a kistérségek mezőgazdasági területéhez viszonyítva, 2003 (TAKÁCS, KATONÁNÉ saját számítás)

3.3.2.5. AZ NAKP elhelyezése a földhasználati zónarendszerben

Az NAKP adatainak elemzésénél célom volt a program környezeti, természeti adottságok szempontjából történő vizsgálata. „A gazdasági élet minden mozzanatának van területi, földhasználati aspektusa, ezért a gazdálkodás összefüggései egyszersmind térbeli kapcsolatokat is jelentenek.” ÁNGYÁN és munkatársai munkájában (2003) megfogalmazódik, hogy Magyarország agroökológiai potenciáljának felmérésével sok kutatás foglalkozott, és foglalkozik napjainkban is.

Hazánkban a termőföld értékelésében még ma is a jövedelem alapú aranykorona-rendszer a jellemző. Az aranykorona-rendszer kiváltására kutatásokat végeztek, több tanulmány, elképzelés készült. Elfogadásra került az 1-100 pontig terjedő termőhelyi értékszám alapú talajminősítés, mely a talajok genetikai osztályozására, azok fizikai-kémiai módszerekkel mérhető tulajdonságaira épül, melyet korrigáltak a domborzati, hidrológiai, valamint az éghajlati viszonyok módosító hatásával, így a földek értékének országos összehasonlítását is lehetővé teszi. A talajosztályozásra épülő talajminősítés az ország mezőgazdasági területének mintegy 60%-ára már elkészült, sürgető feladat a fennmaradt 40% kidolgozása (VARGA, 2005⁵⁸).

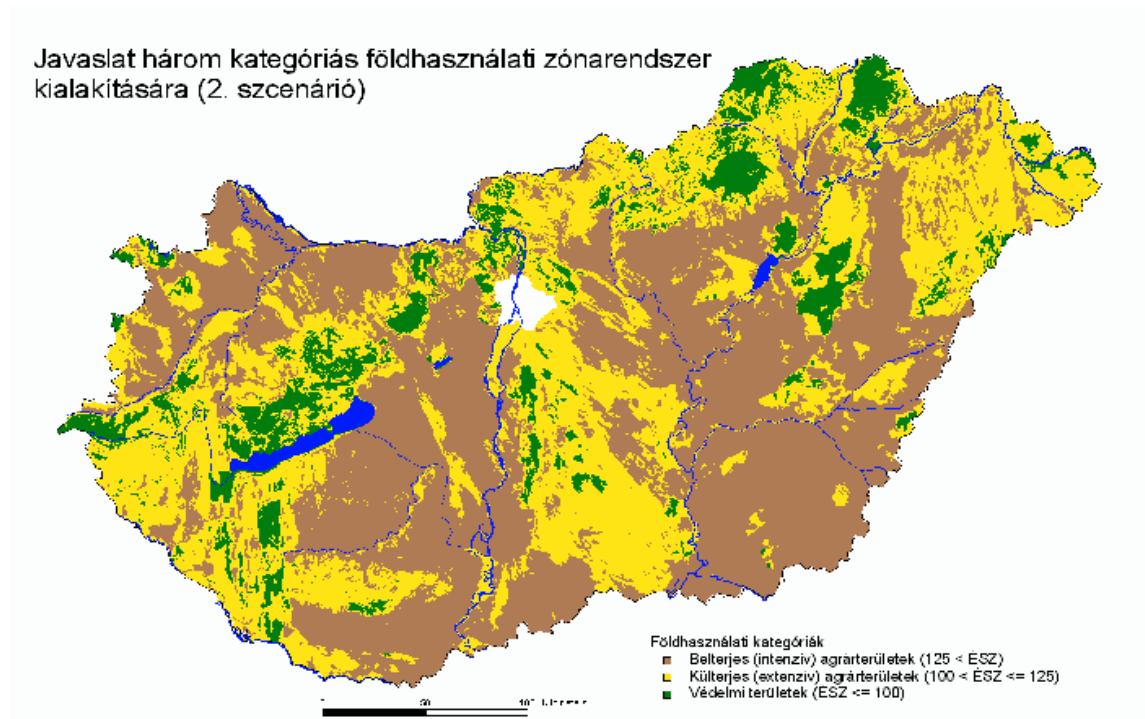
Az eddig zajló kutatások szerves folyamataként dolgozták ki Ángyán és munkatársai „Magyarország földhasználati zónarendszerét”. Munkámhoz az AK rendszer vitatott használata, és a 100 pontos rendszer hiányossága miatt, az Ángyánék által elkészített zónarendszert használtam elemzésemhez, melyet összefoglalva ismertetek.

A környezeti és természeti adottságaink figyelembevételével három típusú földhasználat kialakítását különítik el:

- védelmi célú (vízminőség-, talaj-, természet- és tájvédelem) földhasználat.
- extenzív termelési célú földhasznosítás (mezőgazdasági termelésre kedvezőtlen természeti adottságú területeken) és
- intenzív termelési célú földhasználat (a kedvező agroökológiai potenciál és tájgazdálkodás szempontjait figyelembe véve).

⁵⁸ Biró Szabolcs, Katonáné Kovács Judit, Varga Péter (2005): A környezetbarát termelés alakításának teendői. Budapest, 2005. április Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport, Agrár- és Vidékfejlesztési Témacsoportja keretében készült tanulmányban

A 15 mezőgazdasági alkalmassági, valamint a 13 környezetérzékenységi értékszámot (8. melléklet) használták a lehatároláshoz. A kapott értékeket szintézistérképen ábrázolták. E szintetikus (agrár és környezeti) értékskálatérkép (22. ábra) segítségével három scenáriót is előállítottak a földhasználati zónarendszer kialakítására.

22. ábra: Földhasználati zónarendszer, 2. scenárió (ÁNGYÁN et al., 2001:183)

Munkámhoz a második scenárió adatait kaptuk meg Gödöllőről, ahol a 100 alatti értékű területeket védelmi zónába, a 100-125 közötti értékű területeket külterjes (extenzív) agrárzónába, míg a 125-ös érték fölötti területeket belterjes (intenzív) agrárzónába sorolták. A jelenlegi mezőgazdasági területeket is elhatárolták a rendszerhez igazodva (12. táblázat).

Kutatásom során, a földhasználati zónarendszerhez kapcsolódva, arra kerestem a választ, hogy az NAKP intézkedései a zónarendszer melyik területén helyezkednek el, hány százalékát adják ezeknek a területeknek. Első lépésben az NAKP nyertes területeinek adatait település sorosan kellett csoportosítani, majd a nyertes területek eloszlásának aránya a különböző földhasználati zónák szerint a következő módon került kiszámításra. A térbeli statisztikai elemzés⁵⁹ ArcView 3.3/ArcMap 8.3 programmal készült. Az Ángyán-féle földhasználati statisztikai térképet átfedtük egy másik adatbázissal, mely az összes olyan település földrajzi elhelyezkedését tartalmazta,

⁵⁹ A térinformatikai vizsgálatoknál Takács Pétertől kaptam segítséget.

melyek sikeres NAKP pályázatot nyújtottak be. A térbeli hiba az elemzés során 5 és 10 százalék között van. Ez részint abból adódik, hogy az Ángyán-féle adatbázis 1:100000, míg a települési adatbázis 1:10000-s méretarányú, így mind a két adatbázist 1:20000-s méretarányra kellett generalizálni. Egy másik hibaforrás, az a tény, hogy nincs információ arra vonatkozóan, hogy az adott település belterületén belül pontosan hol helyezkednek el azok a földek, amelyekre benyújtották a pályázatot, mert a pályázaton csak a pályázó neve, és a település szerepel. **A számítás azt az eredményt hozta (lásd: 12 táblázat), hogy az NAKP-ban részt vett területek 8,8%-a védelmi, 49,1%-a extenzív és 42,1 %-a intenzív zónába esik. Ami azt mutatja, hogy az agrár-környezetgazdálkodási intézkedések kettős célja Magyarországon is teljesül, bármelyik zónarendszer gazdálkodásához illeszthető megfelelő intézkedés.**

12. táblázat: Ángyán és munkatársainak javaslata földhasználati zónarendszer kialakítására, kiegészítve a NAKP nyertes pályázatainak a zónarendszerben elhelyezett térbeli statisztikai elemzésével

Földhasználati zónarendszer	Összes (ha)	Mezőgazdasági terület (ha)	NAKP* (ha)	NAKP/ mg.i terület %-ban*	Összes terület megoszlása %	Mezőgazdasági terület megoszlása %	NAKP területi megoszlása %*
Védelmi zóna	966095	229257	20634	9	10,4	3,74	8,8
Extenzív agrártermelési zóna	3827954	2196834	115129	5	41,1	45,62	49,1
Intenzív agrártermelési zóna	4508952	3695909	98715	3	48,5	50,64	42,1
Összesen:	9303000	6122000	234478	4	100	100	100

Forrás: ÁNGYÁN et al., 2001:113, *saját számítás

A másik eredmény azt mutatja, hogy a mezőgazdasági területekből a védett területek 9, az extenzív területek 5 és az intenzív területek 3 százalékát vonták be a programba, ami azt jelzi, hogy a program a környezeti szempontból érzékenyebb területeken nagyobb szerepet játszik. A mezőgazdasági területek esetén, a három zónarendszeren belül, *a védelmi területeket vonták be legnagyobb arányban a programba.*

Az állítás alátámasztására NUTS III szinten arra kerestem a választ, hogy milyen összefüggés mutatható ki a megyék Programban résztvevő és védett területeinek teljes területükhöz viszonyított arányai között. A 13. táblázat tartalmazza a számításhoz felhasznált adatokat.

13. táblázat: A megyék összes, védett, valamint az NAKP-ban résztvevő területeinek adatai

MEGYE	Megye területe (ha)	Védett terület (ha)	NAKP-ban résztvevő terület (ha)*
Pest	737800	79175	12928
Fejér	464900	25077	7533
Komárom-Esztergom	221500	20821	2259
Veszprém	416700	42799	13072
Győr-Moson-Sopron	420900	44771	3359
Vas	326400	46936	3286
Zala	374000	23566	4577
Baranya	443000	24561	4745
Somogy	566400	39066	11278
Tolna	342500	16289	3285
Borsod-Abaúj-Zemplén	692500	110351	33346
Heves	380600	47158	11192
Nógrád	254000	23498	5730
Hajdú-Bihar	593600	94388	44065
Jász-Nagykun-Szolnok	598400	25631	15802
Szabolcs-Szatmár-Bereg	622500	26213	11775
Bács-Kiskun	864000	63065	27326
Békés	540500	28876	12339
Csongrád	443200	38396	6947
ÖSSZESEN	9303400	820637	234844

Forrás: KSH, 2005c:147, * saját számítás

A kapott korrelációs együttható (r) értéke 0,55 volt, mely gyenge közepes, pozitív összefüggést mutat a vizsgált adatok között. Ez magyarázható azzal, hogy a célprogramok közül a gyepgazdálkodás jelentős arányt képviselt és ez a művelési ág a védett területeken is meghatározó (PETŐ, 2003) szerepet játszik.

Az irodalmi áttekintés és az adatfeldolgozás alapján megállapítható, hogy Magyarország teljes mezőgazdasági területén van létjogosultsága a programnak, de nagyobb szerepet kap az extenzív és a természetvédelem alatt álló területeken. Az NAKP kapcsán végzett korrelációs számítások alátámasztják azt az uniós iránymutatást, hogy a jövőben a vidékfejlesztés tervezésénél több tengelyre kell építeni a támogatásokat. Önmagában az agrár-környezeti intézkedés nem nyújt megoldást a fenntartható vidékfejlesztés problémáira, hiszen elsősorban a környezeti pillért erősíti, míg a társadalmi, gazdasági oldal más támogatásokat is igényel.

4. A LEADER PROGRAM ÉS JELENTŐSÉGE A HORTOBÁGYI TÉRSÉGBEN

4.1. A TÁRSADALMI TŐKE MEGHATÁROZÁSA

Tanszékünk Szabó Gábor tanszékvezető irányításával egy EU K+F kutatás⁶⁰ keretében harmadik éve foglalkozik a marginalizáció mezőgazdasági vonatkozásaival (SZABÓ – FEHÉR, 2004), a vidékfejlesztés területén potenciálisan adódó új lehetőségekkel. A közös munka során figyeltünk fel a társadalmi tőkével kapcsolatos fontos összefüggésekre, melyek kutatását a vidékfejlesztés, és ezen belül a mezőgazdaság területén is rendkívül fontosnak tartjuk. A társadalmi tőke fogalmának bemutatásakor nagyban támaszkodtam WOLZ és munkatársainak (IAMO) 2004-es publikációjára.

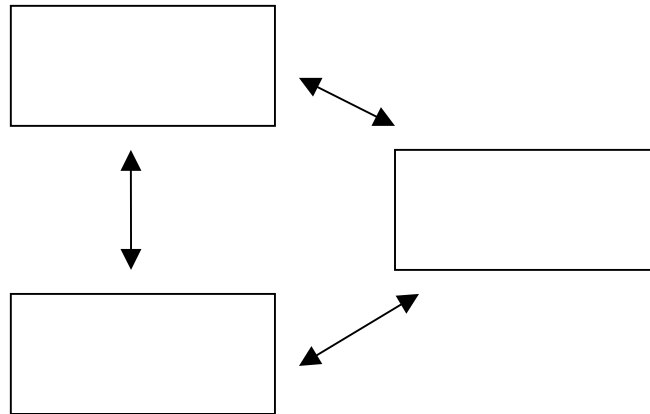
1989-1990 között találkozhattunk egy mondással, mely szerint **egy politikai rendszer változáshoz öt hónap elegendő, a gazdasági rendszer átalakulásához öt év, míg a társadalmi alkalmazkodáshoz ötven év szükséges** (KOVÁCS, 2004b). LAKATOS (2004) munkájában is megjelenik, hogy a posztkommunista országok kísérletet tesznek a demokratikus átalakulásra, a szerves és mélyreható átalakulásnak azonban nagy az időszükséglete, kitartó türelmet, következetességet igényel. *„Napjainkban a látszólagos demokratizmus felszíne alatt tovább működnek a letűnt korszakok uralkodó szokásai, kapcsolati rendszerei, a demokratikus berendezkedés esetén nem megengedhető módszerek alkalmazása, valamint a mélyreható és kiirthatatlannak tűnő korrupció jelenségei.”* (LAKATOS, 2004:57)

WOLZ és társai megállapítják, hogy a társadalmi tőke biztosítása, pénzt nem mindig igényel, időt és erőfeszítést azonban igen. Talán ennél is fontosabb, hogy ennek a tőkének a **felépítése sok időt vesz igénybe, de viszonylag gyorsan lerombolható.**

A társadalmi tőke eltérő értelmezéseinek okát WOLZÉK azzal magyarázzák, hogy különböző szerzők más szemszögből vizsgálják a területet. Négy fő megközelítést különítenek el (WOLZ ET AL, 2004): a lefedett terület, a megnyilvánulás, a szerzett előnyök és a kapcsolat szerintit.

⁶⁰ EUROLAN QLK5-CT-2002-02346

Több szerző is a megnyilvánulás szerinti megközelítést próbálja definiálni. ŠTULHOFER (2000) munkájában a következő módon ábrázolja (23. ábra) a társadalmi tőke szerkezetét:

23. ábra: A társadalmi tőke szerkezete (ŠTULHOFER, 2000:2)

PUTNAM (1993) értelmezése szerint a társadalmi tőke *hálózatokat, normákat és bizalmat* jelent, amelyek elősegítik a közös haszon érdekében végzett koordinációt és együttműködést. PUTNAM 1996-os publikációjában különböző ok-okozati összefüggéseket (oktatás, mobilitás, pénz és idő tényező nyomása, a nők megváltozott szerepe, házasság-család, emberi jogok, generációs hatások, televízió) keres az amerikai társadalom esetén is fennálló, társadalmi tőke hiány kapcsán. A társadalmi tőkevesztés meghatározó okozójaként a televíziózást jelöli meg. Visszauntil Poolra, aki már 1991-ben megírta, hogy a kommunikációs technológiában végbement forradalom az első technológiai fejlődés, amely decentralizálja és részekre osztja a társadalmat és a kultúrát. Ez megjelenik FUKUYAMA (2000) munkájában is, aki szintén a társadalmi tőke hiányának okai közé sorolja az információs társadalom társadalmi értékekre kifejtett negatív hatását.

A társadalmi tőkéhez, kommunikációhoz kapcsolódóan fontosnak tartom, hogy a **gazdasági etikát** is érintsem. ZSOLNAY és KINDLER (1993:10) által szerkesztett könyv felhívja a figyelmet az etikus cselekvés szerepére a gazdaságban, jelzik, hogy ezzel nagymértékben csökkenthetők a társadalmi költségeket. Szerintük „*a hagyományos közgazdaságtan elszakad a valós világtól, mikor azt feltételezi, hogy a gazdasági szereplők soha, semmikor, semmilyen helyzetben, semmilyen etikai megfontolással nem élnek. Nem alakulhat ki jól működő piactgazdaság kulturált – tehát értelmileg és morálisan egyaránt csiszolt – gazdasági szereplők nélkül. Nem csak olyan területekről*

van szó, mint a szerződések betartása, a megfelelő adómorál, a fogyasztók informálása vagy a tisztességes verseny. A multinacionális vállalatok szinte kezükben tartják a társadalom nagyobbik részét. Hatalmas károkat okozhatnak az általuk érintett emberi közösségnek, más szervezeteknek és a természeti környezetnek egyaránt. A jog és a politika eszközei végesek velük szemben, a modern vállalatok döntéshozatalának etizálását kellene elősegítenünk és támogatnunk. Ez társadalmi részvétel, sőt nyomás nélkül, azonban nem megy” (KINDLER-ZSOLNAY, 1993:10).”

KOSLOWSKI (in KINDLER-ZSOLNAY, 1993) a gazdasági etika, a gazdaságban viselt etikai felelősség iránti érdeklődés fokozódását három tényezővel magyarázza:

- „az emberi tevékenység hatókörének bővülésével nőnek a gazdasági cselekvés, a műszaki létesítmények nem szándékolt mellékhatásai (externális hatások),
- a hangsúly az anyagi javak termeléséről egyre inkább a szolgáltatások minőségére helyeződik,
- a modern társadalmak növekvő differenciálódása.”

FROMM (in KINDLER-ZSOLNAY, 1993) szerint a fejlett országok elérték egy szintet, ahol a termelés problémáját gyakorlatilag megoldották, és ma **a társadalmi élet szerkezeti problémáinak megoldása lett az emberiség legjelentősebb feladata.**

Végezetül ETZIONIT (in Kindler-Zsolnay, 1993) azt írja, **„nem az a hatékony politika, amelyik a kormányzatot akarja erősíteni, hanem az, amelyik a közösséget akarja morálisan és társadalmilag újjáépíteni, megerősíteni.** A közösség döntő szerepet játszik abban is, hogy moderálja a konfliktusokat, és kijelölje a piaci verseny korlátait. **A társadalmi közeg nem csupán korlátokat állít a piac elé, de a piac működésének alapfeltételeit is jelenti.** Három fontos tényező foglalja magában és tartja fenn a piaci versenyt.

1. *Normatív tényezők. Úgymint a verseny tisztasága iránti elkötelezettség és a mások tisztességébe vetett bizalom.*
2. *Társadalmi kötelék. A verseny akkor virágzik, ha a társadalmi kötelek elég erősek ahhoz, hogy meglegyen a bizalom és alacsonyak legyenek a tranzakciós költségek, de azért nem nyomják el az emberek csere-orientációját.*
3. *Kormányzati mechanizmusok, amelyek konfliktuskezelési eszközök arra az esetre, ha az előző két tényező nem bizonyul kielégítőnek.*

Ha megadjuk bizonyos jogok (például környezetszennyezés) piaci adásvételét, akkor ezzel ledöntjük a tabukat, és a normasértő társadalmi cselekvést normálissá, olcsóvá és elfogadottá tesszük. Többre van szükség, minthogy egyszerűen dokumentáljuk a

*morális értékek és a közösségek szerepét a társadalom életében. **Be kell foglalnunk ezeket a tényezőket az oktatásba, a praxisba és a politikai filozófiába.** Nem akarunk egységesített értékvilágot rákényszeríteni az emberekre, de erősíteni akarjuk azokat a személyeket, akik elkötelezettek bizonyos morális értékek iránt. Olyan társadalompolitikára van szükség, amely ezeket az értékeket segíti-támogatja.”*

A társadalmi tőke a vidékfejlesztésben is fontos szerepet játszik, ezért lényeges, hogy megtaláljuk azokat az utakat, melyek segítenek erősíteni ezt a tőketényezőt.

4.2. A LEADER PROGRAM

1990 óta az Unió a vidékfejlesztés változásainak új kihívásaira a több szektort is érintő, integrált közelítést helyezi előtérbe azáltal, hogy a hagyományos mezőgazdasági támogatások mellett rugalmasabb lehetőségeket biztosít. Az egyik ilyen támogatás a Községi Kezdeményezések között szereplő Leader+ Program, melynek sikerét az is jelzi, hogy az Unió 2000-ben harmadjára hirdette meg ezt a fajta támogatást, és a 2007-2013 időszakra vonatkozó legújabb reform kapcsán, ahogy a vidékfejlesztési politika ismertetésénél már erről szóltam, még jelentősebb szerepet szán ennek az intézkedésnek, a Leader beépül a vidékfejlesztési alapba (COMM, 2004). Úgy gondolom, hogy a vidékfejlesztés szempontjából ez a program **a társadalmi tőke erősítésében játszhat legnagyobb szerepet.**

A Leader Program közösségi kezdeményezésként indult, vagyis teszt-rendszer volt, a létező fejlesztéspolitika hagyományos szabályaitól eltérő lehetőségek kipróbálásának adott teret. Továbbélése biztosított, hiszen a korai indulás óta felhalmozott gyakorlati ismereteket 2007-től a vidékfejlesztési tevékenységben általánosan alkalmazni kell (TÓTH, 2005a).

A Leader Program alapelveit figyelembe véve – **terület alapú megközelítés, alulról építkező fejlesztés, helyi munkacsoport kialakítása, helyi partnerség, innováció, szektorok közötti együttműködés, területek közötti együttműködés, hálózati rendszer, helyi finanszírozás és menedzsment** – látható, hogy több olyan elv is szerepel közöttük, amely a társadalmi tőkéhez, azon belül elsősorban a társulási készséghez kötődik.

A Leader intézkedés társadalmi tőke erősítő szerepét több tanulmány is megerősíti. A LEADER II. értékelése Finnországban azt mutatja, hogy az akciócsoportok (Local Action Groups, LAGs) jelentős szerepet játszottak a *társadalmi tőke előmozdításában* a vidéki térségekben (PYLKKÄNEN-HYYRYLÄINEN, 2004). Fontos megjegyezni, hogy a Leader Program sikerét az életképes, működő, vidéki, civil társadalmi alapoknak tulajdonítják. **Itt a programmal a társadalmi tőke tovább erősödött.**

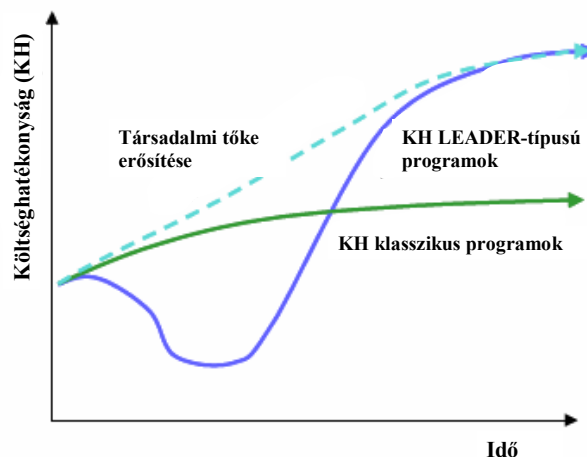
Fontos gondolatot vet fel THANASIS⁶¹ aki a humán és a társadalmi tőke közötti kapcsolatot vizsgálja. Azt a kérdést teszi fel, hogy vajon a Leader Program – mely mint a későbbiekben látható lesz, erősíti a társadalmi tőkét – erősíti-e a humán tőkét, vagy másik oldalról közelítve a problémát, szükséges-e a megfelelő humán tőke a program sikeres megvalósításához. A kérdés megválaszolása további kutatásokat igényel.

A program társadalmi tőkére gyakorolt hatásával foglalkozik egy osztrák intézet által készített tanulmány is (ÖIR⁶², 2004), melynek célja a Leader mint újfajta módszer, vizsgálata. A klasszikus értelemben vett vidékfejlesztési támogatásokkal veti össze ezt a programot. Az ÖIR kutatás során kapott eredményeket szemlélteti a 24. ábra. Látható, hogy költséghatékonyság szempontjából a Leader, a klasszikus vidékfejlesztési támogatásokhoz képest az időszak elején nagyobb ráfordítást igényel⁶³, a Leader intézkedés hosszú távon költséghatékony. A társadalmi tőke oldaláról vizsgálva már a kezdeti időszakban erősödést figyeltek meg, mely az idő függvényében tovább nőtt.

⁶¹ Kizos Thanasis-szal a kapcsolatot e-mailen keresztül vettem fel egy LEADER témához kötődő kutatáshoz kapcsolódóan.

⁶² ÖIR=Österreichisches Institut für Raumplanung, Osztrák Térségtervezési Intézet

⁶³ A tanulmány ezt a jelenséget „csúzli” effektusnak nevezi.

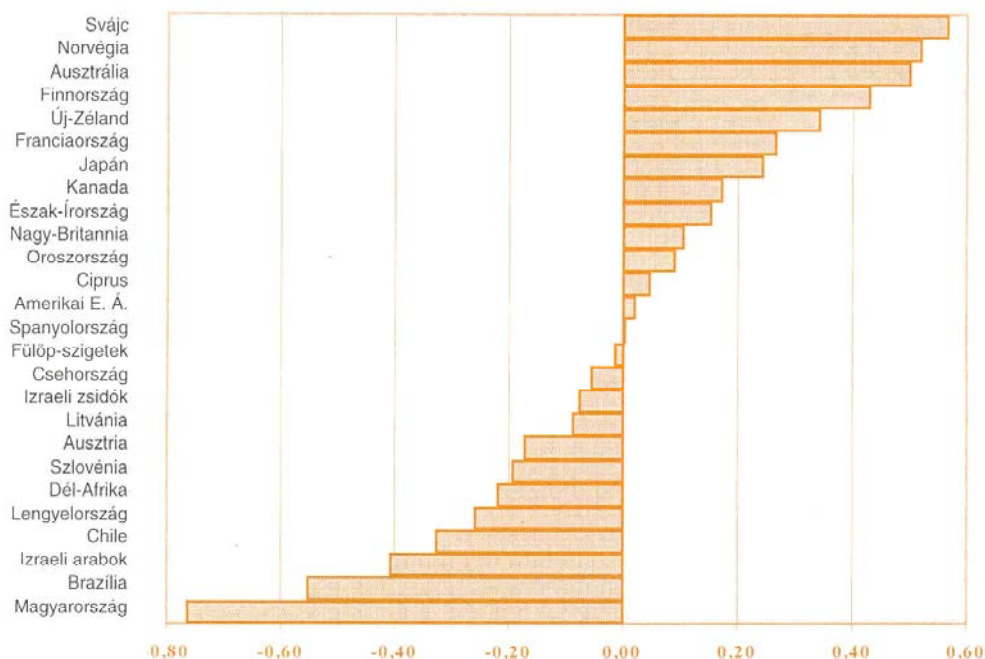
24. ábra: A Leader típusú programok költséghatékonysága a klasszikus programokkal összehasonlítva (ÖIR, 2004:57)
 Egy másik tanulmány, melyet az EU-15 között végeztek⁶⁴, azt az eredményt hozta, hogy **a közösségi kezdeményezések közül egyedül a Leader intézkedés az, mely minden tényező esetén (humán, természeti, dologi, társadalmi) pozitívan járul hozzá a fenntartható fejlődéshez** (COMM, 2002).

4.3. A LEADER PROGRAM MAGYARORSZÁGON

4.3.1. A társadalmi tőke Magyarországon

A rendszerváltozással bekövetkezett társadalmi-gazdasági folyamatok – remélhetőleg átmeneti – következménye a társadalmi kapcsolatok alapját képező egymás iránti bizalom megrendülése, a társadalmi kohézió meggyengülése. Ezt CSATH (2002) tanulmánya is megerősíti, mely szerint a rendszerváltó országokban a piaci viszonyokba való átmenet folyamatában nagy mértékben sérült a társadalmi tőke. **Súlyos bizalmi deficit terheli ma társadalmunkat, ami jóval veszélyesebb és mélyrehatóbb dolog, mint a fizetési mérleg deficitjével kapcsolatos gondok.**

⁶⁴ Azt vizsgálták, hogy a strukturális alapok hogyan járulnak hozzá a fenntartható fejlődéshez.

25. ábra: A közbizalom nemzetközi összehasonlításban ISSP 2001 Nemzetközi Társadalmi Adatfelvételi Program (VARGA, 2005)

Egy nemzetközi társadalmi adatfelvételi program eredményeit bemutató ábra (25. ábra) is azt jelzi, hogy Magyarország a közbizalom mértékét tekintve utolsó helyre került (VARGA, 2005).

A piacgazdaság kialakulásával együtt járó "eredeti tőkefelhalmozás" folyamata a korábbinál jóval nagyobb, évtizedek óta ismeretlen vagyoni és jövedelmi különbségeket eredményezett. Lássuk be: a kárpótlás és a privatizáció kapcsán a közösségi tulajdonban lévő állami és termelőszövetkezeti vagyon felosztására került sor, melynek során keveseknek sok jutott, a többségnek pedig kevés vagy semmi (SZABÓ et al., 2005). A magyarországi GINI index alátámasztja ezt a megállapítást, ugyanis az 1982-ben számított 21%-os érték 2000-re 33%-ra romlott (FARAGÓ et al., 2004:51).

Úgy gondolom, hogy a társadalmi tőke kapcsán fennálló problémák megoldásának egyik eszköze lehet Magyarországon az Unióban Közösségi Kezdeményezésként indult Leader Program.

4.3.2. A Leader Kísérleti Program

Magyarországon 2001-ben az FVM kezdeményezésére jött létre a Kísérleti Program, amely az Uniós Leader+ programjának elveire épült, de magyar forrásból – vidékfejlesztési célúirányzatból – került finanszírozásra. Az FVM Vidékfejlesztési Célúirányzat 2001-2002. évi forrásának terhére, a 104/2001. (VI. 21.) Kormányrendelet 17. § (2) bekezdésének d.) pontja szerinti szűkített (meghívásos) Kísérleti Program keretében - 2003. évben - 14 vidékfejlesztési munkacsoportnak nyílt lehetősége arra, hogy helyi szinten meghirdethesse pályázati felhívását. Valamennyi helyi vidékfejlesztési munkacsoport 25 millió forint összegű támogatási kerettel gazdálkodhatott.

A magyarországi kísérleti program célja az volt, hogy a kiválasztott kistérségek készüljenek fel a Leader támogatások fogadására, és tapasztalataik átadásával segítsék a további térségek felkészülését. A programban való részvételre a kistérségeknek pályáznia kellett. A Tárcaközi Bizottság választotta ki azokat a kistérségeket, amelyek a program megvalósításában résztvehettek. (Sajnos az Észak-alföldi régióból nem érkezett pályázat a felhívásra.) A kiválasztott kistérségek között szerepelt a ZaLA-KAR Térségi Innovációs Társulás. A Társulás egyik tagja (GUITPRECHTNÉ MOLNÁR, 2005) a nehézségeket, eredményeket és tanulságokat a következőkben foglalta össze.

Nehézségek:

- a Leader típusú gondolkodás elsajátítása, gyakorlatban való alkalmazása, az „együtt a tervezéstől a megvalósításig” elv érvényesítése nem megfelelő,
- a pályázók bátortalansága, tapasztalatlansága,
- a bürokrácia, mind a gesztor szervezet, mind a pályázók esetén,
- sokszor gondot jelentett a forráshiány.

Ehhez kapcsolódik MAGÓCS (2004) észrevétele is a Programmal kapcsolatban felmerült **nehézségekről:**

- elégtelen emberi erőforrások valamennyi szinten,
- tapasztalatlanság helyi szinten a közpénzek adminisztrációjával kapcsolatban,
- szkepticizmus, alacsony motiváltság,
- a projektek nem minden esetben Leader típusúak (kiegészítő, innovatív, közösségi).

Eredmények, tanulságok:

- széles partnerségben megvalósuló program jött létre, mely az értékelést és a megvalósítást is magában foglalta,
- a „szubszidiaritás alapelve” a gyakorlatban került megismerésre,
- a csekély támogatási összegek ellenére, jelentős fejlesztések valósulhattak meg, amely olyan forrásokat biztosított, amely más pályázatokkal nem volt elérhető,
- lehetővé vált a fejlesztések nyomonkövetése,
- megalapozták a „helyi érték” fogalmat, és rendszert,
- **sikerült lerakni a „leaderes” gondolkodás alapjait, amelyre már lehet építeni.**

A vidékfejlesztési támogatások, azon belül a Leader Programra való felkészülés érdekében a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Vidékfejlesztési Programok Főosztálya 2000. szeptemberében létrehozta a Regionális Vidékfejlesztési Irodákat (REVI-eket). Az irodák 7 régióban, kihelyezett munkahelyeken, 3-3 fővel végezték munkájukat. Az irodák fő feladatai a következők voltak:

- a vidékfejlesztési stratégia megalkotásában való részvétel,
- a Vidékfejlesztési Célelőirányzatból (VFC) nyújtott támogatások pályázati rendszerének kidolgozása, a pályázatok befogadása, bírálata, döntéshozatalra való előkészítése,
- a Leader típusú kísérleti vidékfejlesztési program koordinálása,
- kapcsolattartás a vidékfejlesztés szereplőivel a régióban és ismeretterjesztés,
- kistérségi menedzserekkel való együttműködés, munkájuk segítése és koordinálása,
- EU-csatlakozás után az AVOP Leader+ intézkedésének koordinációja.

2005-ben a REVI-eket felszámolták. Azért gondolom hogy ez hibás döntés volt (erre a későbbiekben is utalok), mert a Leader Programot megismerő szakemberek tudása, az általuk kialakított kapcsolatok jelentős része a semmibe veszett. Ez a lépés is jelzi azt az állandó változást, amely az FVM intézményrendszerén belül zajlik. Ezek az állandó változások nem segítik, inkább akadályozzák a folyamatok átláthatóságát, a programok megvalósítását. A Kísérlet Program kapcsán szerzett tapasztalatok sem jutottak el megfelelően azokba a régiókba, amelyek nem vettek részt ebben a kezdeményezésben.

4.3.3. A Leader+ 2004-2006

A 2004-2006-os időszakra az AVOP keretén belül került elfogadásra az Unió Leader Programjának szabályrendszere. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium

Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program Irányító Hatósága által 2004. december 30-án, a Magyarország AVOP-Leader+ intézkedés képzésének megszervezése és lebonyolítása tárgyában kiírt nyílt közbeszerzési eljárást a PROMEI Kht. által vezetett konzorcium 2005. március 21-én megnyerte (közel három hónap kellett a képző szervezet kiválasztására). A PROMEI Kht. április közepén egy, a lebonyolításban érintett szakértők, és a média részére szervezett szakmai nappal elindította az első tevékenységi területet, a „Készségek elsajátítása” szakaszt (TÓTH, 2005a). A megvalósítást végző konzorcium április 22-23-án kétnapos tréninget tartott a projektet végrehajtó Leader képzők számára, akik a később megszerveződő akciócsoportok munkájának, kezdeti működésének közvetlen tájékoztatását végzik. A képzésen összesen 86 leendő tréner vett részt. Az ország mind a 19 megyéjéből érkeztek szakemberek, akik előzőleg személyes beszélgetést is magában foglaló szűréseken estek át.

Ezután került meghirdetésre egy minden érdeklődő számára nyitott országos információs nap, 2005. május 26-án (a képző szervezet kiválasztása óta újabb két hónap telt el), amikor valamennyi megyében, egyidőben, helyi tájékoztató napot tartottak. A résztvevők az Unió vidékfejlesztési politikájáról és a Leader Programról kaptak általános tájékoztatást. **A nagy érdeklődés, több mint 1600 résztvevő, igazolta, hogy a kistérségek önkormányzatai, civil szervezetei és vállalkozói értik, várják és támogatják a Leader Program újdonságát, és élni akarnak vele.** A nap végén regisztrációs lapok kerültek kiosztásra, melyen az érintettek a Megyei Földművelésügyi Hivatal Leader koordinátora felé jelezheték, hogy tervezik-e Helyi Akciócsoport megalakítását, mely településeket kívánják bevonni és kik azok, akik a későbbiekben egy regionális szintű képzésen részt szeretnének venni az alakuló akciócsoportból. A nyílt nap után az FVM az eredeti elképzelést megváltoztatva, 2005. június 8-ig kiterjesztette a kétnapos oktatásra való regisztrációs lap leadási határidejét.

Hajdú-Bihar megyében az adatlapok alapján 8 akciócsoport kialakítása körvonalazódott. Az akció csoportok kialakulásában szerepet játszott a megye kistérségek⁶⁵ szerinti elkülönülése. A területi megközelítést azért erősítik, hogy az erőforrások kihasználása ne elszigetelt legyen, minél eredményesebben aknázzák ki a lehetőségeket, több

⁶⁵ A megye 7 kistérségre oszlik.

embernek nyújtson megélhetést, ne maradjanak hasznosítatlan lehetőségek, valamint a különböző tevékenységeket együttesen fejlesszenek. A területi megközelítés nem mai találmány. Pár évtizeddel ezelőtt egy-egy falu gazdasági és társadalmi egységként működött, megtermelte az élelmiszer jelentős részét, a helyi szükségleteknek megfelelő iparcikkeket állított elő, megszervezte társadalmi életét, mintákat nyújtott a felnövekvő generációknak (TÓTH, 2005b).

A Megyei Földművelésügyi Hivatal a regionális szintű képzés előtt egyeztetett az érintettekkel, hogy a csoportokban résztvevő települések között ne legyen átfedés. Erre azért volt szükség, mert a Leader pályázat feltételei közé tartozik, hogy egy település csak egy csoportban vehet részt. Végül a megye minden települését besorolták valamelyik Akciócsoportba. Véleményem szerint az a lépése a Hivatalnak, hogy kiszűrte az átfedéseket helyes volt. Másrészről úgy gondolom, hogy elhagyható lett volna, hogy minden település egy-egy akciócsoportba bekerüljön. Szerintem ezzel az intézkedéssel bizonyos mértékben sérült a Leader programból az alulról történő építkezés elve. Így jöhetett létre olyan csoport is, amely 27 települést foglal magába. A pályázati kiírás szerint pályázni jogosult minden település:

- amelynek népsűrűsége nem haladja meg a 120 fő/km²-t vagy lakosainak száma a 10 000 főt,
- valamint a pályázatban meghatározott helyi akciócsoport területén élő állandó népesség száma (bizonyos kivételektől eltekintve) nem lehet kevesebb, mint 10.000 fő és nem haladhatja meg a 100.000 főt a 2005. január 1-i állapot szerint.

Az AVOP Leader+ intézkedés „készségek fejlesztése” tevékenységének keretében meghirdetésre került regionális képzés 1. fordulóján már azok a személyek vettek részt, akik egy-egy várhatóan Leader+ támogatásra pályázó Akciócsoportot képviseltek. A képzésnek az volt a célja, hogy felkészítse az érintetteket az első pályázati fordulóra. A képzésen résztvevők előadásokon és csoportos foglalkozásokon vehettek részt, ahol konkrét gyakorlati kérdések is előtérbe kerültek. **Azt hiszem a legnehezebb feladat a pályázók számára az idővel való gazdálkodás megtervezése volt.** Kicsit komikusnak tűnik számomra, hogy a pályázókat próbálták arra felkészíteni, hogyan gazdálkodjanak az idővel, amikor a másik oldalon nem látom ennek megvalósítását. Úgy gondolom hibás volt az a döntés, amikor csak egy hónapot adtak a pályázóknak – mind az első, mind a második pályázati fordulónál – a legfontosabb feladatok elvégzéséhez. Ha az

nem okozott problémát, hogy a csatlakozás óta több mint egy év telt el a pályázati kiírás megszületéséhez, miért nem lehetett az akciócsoportok megalakítására és a helyi vidékfejlesztési terv elkészítésére több időt adni? Azt hiszem az a döntés, hogy ez az egy hónap ráadásul pont a július, valamint a későbbiekben jelzett december azt mutatja, hogy **a SAPARD-hoz, az NVT-hez hasonlóan a Leader esetében is gondok vannak az intézményi oldalon.** Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a program beindulása előtt felszámolták a REVI-ket, azokat az irodákat, ahol kialakult az a felkészült szakértői csapat – tőkét is fektetett bele a Minisztérium – amely megfelelő tudással rendelkezett a program sikeréhez.

Az AVOP Irányító Hatósága 2005. júniusában tette közzé az AVOP 3.4. Leader+ intézkedés, 1. tevékenysége keretében a Helyi Akciócsoportok kiválasztása első pályázati fordulóját (előszelekció). Az első-pályázati forduló célja azon helyi akciócsoportok kiválasztása volt, amelyek a pályázatban bemutatott terület, partnerség és vázlatos helyi vidékfejlesztési terv alapján lehetőséget kapnak a második pályázati fordulóban való részvételre, azaz a helyi vidékfejlesztési terv részletes kidolgozására és a második pályázati fordulóban történő benyújtására. Az első pályázati fordulóban kiválasztott helyi akciócsoportok pénzügyi támogatásban nem részesültek. A Leader első pályázati fordulójában, 2005 nyarán, 186 akciócsoport nyújtott be pályázatot. Ez összesen 2332 települést ölel fel (az ország településeinek 75%-át), ahol az ország lakosságának 34%-a él (PASZTERNÁK, 2005). Az első pályázati fordulóban tovább jutott, a második pályázati fordulóban történő részvételre jogot szerző pályázatok száma országosan 108 db volt. A második pályázati forduló előtt, novemberben, a pályázók meghívást kaptak további képzésen való részvételre. A második pályázati fordulónál, hasonlóan az elsőhöz, szűk egy hónap állt a pályázók rendelkezésére, december 24-ei határidővel. A második pályázati fordulóban eredményesen pályázó helyi akciócsoportok vissza nem térítendő, európai uniós és nemzeti forrásból származó támogatást, illetve az elnyert támogatás feletti rendelkezési jogosultságot kapnak. A 2004-2006 között rendelkezésre álló keretösszeg, mely a második pályázati fordulót követően áll a pályázók rendelkezésére, országos szinten összesen mintegy 4 500 millió Ft (akciócsoportonként maximum 90-100 millió Ft). A második pályázati fordulót követően pénzügyi támogatásban részesíthető helyi akciócsoportok várható száma országosan, mintegy 40-50. A nyertes pályázatok 2006 első felében kerülnek kihirdetésre.

4.4. A LEADER LEHETŐSÉGEI A TÉRSÉGBEN

4.4.1. A Hortobágy

Hortobágyon, mint földrajzi kistájon azt a Tiszalöktől Dévaványaig terjedő területet értjük, melyet nyugaton a Tisza hordalékkúpja, keleten a Nyírség és a Hajdúság határol, észak-dél irányban a Hortobágy folyó oszt ketté. E terület 2300 km², ebből a Hortobágyi Nemzeti Park (HNP) által felügyelt táj 800 km². (VERES et al., 2000)

Magyarország első Nemzeti Parkja, a HNP 1973-ban a Hortobágyi Állami Gazdaság területén, 52 ezer hektáron alakult meg. A ma 82 ezer hektáros Park célja az egyedülálló természeti, néprajzi és épített értékek megóvása. Az UNESCO 1999-ben a „Világörökség része”-nek nyilvánította. Növény- és állatvilága Európa-szerte egyedülálló. A hazai növényvilágnak csaknem fele, kb. 850 faj fordul itt elő. Az állatvilágában sok csak itt előforduló, vagy rendkívül ritka, fokozottan védett faj található (pl. sziki bagoly, lápi póc, magyar futrinka stb.) (GAZDAG, 2004).

A HNP területe több megyét és kistérséget is érint. A HNP által érintett öt kistérség⁶⁶ területfejlesztési szempontból⁶⁷ kedvezményezett térség, ami azt jelenti, hogy:

- a terület népességének kevesebb, mint 50%-a él 120 fő/km²-nél magasabb népsűrűségű településen,
- az 1990. évi népszámláláskor az országos vidéki átlagot meghaladó volt a mezőgazdasági foglalkoztatottság aránya,
- az országos átlag alatt van az egy főre jutó személyi jövedelemadó alap,
- a munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta.

BARANYI (2004) munkájában a térség mint belső periféria jelenik meg, vagyis olyan jelentékenyebb kiterjedésű térség, amely az ország belső területén elhelyezkedve az átlagosnál koncentráltabban viseli magán a hátrányos helyzet következményeit.

Dolgozatomban a Hortobágy területén belül elsősorban a Balmazújvárosi és a Polgári kistérségre szerepeltetek adatokat. Azért ezt a két kistérséget választottam, mert a kutatásomhoz tartozó Leader Programra a két térség együtt nyújtott be pályázatot. Emellett úgy gondolom, hogy a kistájak tervezés szempontjából megfontolandó lenne egységes területként kezelni. Több Leader csoport is pályázott a térségből, így a

⁶⁶ Balmazújvárosi, Hajdúszoboszlói, Karcagi, Polgári, Püspökladányi

jövőben lehetőség teremthető arra, hogy a Nemzeti Park területén alakuló csoportok a **későbbiekben hálózatot** alakítsanak ki, így erősítve közös érdekeiket. A régióknak, így Hortobágy térségének is, kulcsszerepe van az Európai Unió fenntartható fejlődésének megvalósításában. A Hortobágy az a területe Magyarországnak, ahol adottak a feltételek egy európai vidékfejlesztési mintaprojekt megvalósításához. A régióra kidolgozott programok megvalósítását, elindítását sürgeti azon felismerés, hogy a mezőgazdaság és a természetvédelem egymásra van utalva. A meglévő természeti tőke mellett, fontos tényező a térségben a cselekvő ember és környezete. A lakosság helyben tartása, nekik és gyermekeiknek biztos megélhetés nyújtása nélkül a természeti értékeket sem lehet megőrizni. BARANYI (2004) is a munkanélküliség és a foglalkoztatási viszonyok javításában látja a megmaradás, a felzárkózás esélyét. Azt írja, hogy (2004:43): *„gondot jelent a különféle értékek értéként való tudatosulásának és a hasznosításban használható innovációk terjedésének hiánya. Kérdés, hogy ezek a hiányok milyen mélyek, kívülről hogyan lehet a folyamatokat kedvezően befolyásolni?”*

A Hortobágy Európában is felbecsülhetetlen egyedülálló terület, ahol a gazdálkodás a természetvédelmet szolgálja. A térség gazdálkodásában két tényező ad prioritást a természetvédelemnek: a legelőgazdálkodás és a vizes élőhely. Az eddigi természetvédelmi intézkedések csak részben érték el céljukat, mert a térségben élő gazdálkodók általában csak az intézkedések korlátjaival találkoztak, amelyek plusz költségeket jelentettek számukra, ellentételezés nélkül. A térség lakosságának véleményét vizsgálta BAINÉ (2003) kérdőíves felmérése. BAINÉ felmérésének eredményeként azt kapta, hogy bár településenként jelentős eltéréseket tapasztalt, Hortobágyon a válaszadók fele gondolja, hogy a HNP hatása inkább negatív. Szerintük a település – lehetőségeit tekintve – a HNP alá van rendelve, és szigorú korlátok jellemzik ezt a kapcsolatot. (BAINÉ, 2003). Ennek oka az is, hogy a térségre kidolgozott programok, az érintettekhez nem mindig jutnak el, ezért a térség szereplői saját tevékenységüket nem tudják hozzáigazítani, és a támogatások segítségével fejleszteni. *„Azt mondják a hatalom a közös javakért való együttműködés hiányának eredménye – amit a bizalom, a felelősségtudat hiánya okoz – és nem a források, vagy lehetőségek hiányából adódik.”* (DIRLAU, 2005). Igen fontos, hogy az érintettek egy asztalhoz üljenek, a közös és világos célok megfogalmazása és elfogadása érdekében.

⁶⁷ 64/2004. (IV. 15.) Kormányrendelet a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről.

A csatlakozás óta az NVT kapcsán rendelkezésre állnak azok a jogszabályok, melyek lehetővé teszik a természetvédelem és a mezőgazdasági termelés összehangolását. Fontos azt is megjegyezni, hogy bizonyos szabályokon változtatni kell, hiszen jelenleg a gazdálkodókra vonatkozó korlátozások természetvédelmi oldalról kötelezően rögzítettek. Ez ellentmond azzal, hogy az Unió az NVT kapcsán megfogalmazott, nagyobb részben uniós forrásból származó, agrár-környezetgazdálkodási támogatásokat azok számára nyújtja, akik önként vállalják ezen előírások betartását és nem kötelezően teszik ezt.

Az NAKP adatait figyelembe véve elmondható, hogy a térségben fontos szerepe van az agrár-környezetgazdálkodási támogatásoknak. Míg az ország területének 4%-a vett részt a programban a **Balmazújvárosi kistérség területének 26%-a, a Polgári kistérség 16%-a**, ami a kistérségek rangsorában a második és a harmadik helyet jelenti a területi részvétel szempontjából. A **Balmazújvárosi kistérség esetén a teljes mezőgazdasági terület 54%-a, a Polgári kistérség mezőgazdasági területének 36%-a vesz részt a programban.**

2004. május 1-től a piaci nyitás új lehetőségeket és ezzel egyidejűleg egy élesedő versenyt is teremtett, amelyből azok kerülnek ki előnyösen, akik elsőként tudnak élni az új helyzet adta lehetőségekkel. A térség céljai között szerepelnie kell:

- a természetvédelemnek és az ökológiai gazdálkodásnak,
- az uniós támogatások hatékony lehívásának,
- a térségben élő emberek boldogulásának.

A Hortobágy térségének jövője szempontjából fontos, hogy a természeti és környezeti megfontolások ne zárják ki a jövedelempolitikai elemeket. A fenntarthatóságot mind természeti, mind társadalmi, mind gazdasági szinten biztosítani kell. Ehhez nagyon fontos a monitoring, az Unió által elfogadott, valamint a térség adottságait figyelembe vevő indikátorok segítségével. BAINÉ (2003:5) is hangsúlyozza munkájában, hogy *„a fejlettség, illetve elmaradottság megállapításának teljes körűvé és megalapozottabbá válásához, jóval több mutató figyelembe vételére, és a mutatók differenciálására van szükség, gazdasági, ökológiai és társadalmi szempontból egyaránt”*. A Központi Statisztikai Hivatal 19 mutatóból álló, komplex mérőszám

tartalmát gazdasági, ökológiai és társadalmi helyzetet jellemző mutatókra bontotta⁶⁸. A 19 mutató vizsgálatán túl további indikátorokat vont be az elemzésbe, így összesen 47 gazdasági, 36 környezeti és 33 társadalmi mutatót vizsgált. Megállapításai közül fontosnak tartom kiemelni, hogy a hármas tagolás után a Balmazújvárosi kistérség településeit környezeti szempontból vizsgálva az országos helyzethez képest jobb eredményeket kap, míg gazdaságilag és társadalmilag elmaradott településekről van szó (BAINÉ, 2003:63). BAINÉ eredménye is alátámasztja számomra azt, hogy a térségben **erős a természeti pillér, míg a gazdasági és társadalmi pillér gyenge**, így a térség harmonikus fejlődéséhez ezek erősítésére van szükség.

Egyetértek azzal, hogy a változások értékelésénél, a mutatók kiválasztásánál fontos mind a három oldal – környezeti, társadalmi, gazdasági⁶⁹ – együttes vizsgálata. BAINÉ (2003) és OLÁH (2003) munkájában végzett differenciálást összehasonlítottam a fenntartható fejlődés vizsgálatához kialakított uniós mutató rendszerrel (4. melléklet). A munkanélküliségi és migrációs mutatók az uniós csoportosításban a gazdasággal szemben a szociális dimenzióknál találhatók, míg a csatornázottság az ökológiaival (itt környezeti elhatárolásként szerepel) szemben szintén szociális dimenzióként került besorolásra. BAINÉ (2003) munkájában jelzi, hogy a felbontásnál nem mindig volt egyértelmű, melyik mutató melyik csoportba sorolható. Úgy gondolom, hogy uniós tagországgként a jövőben érdemes a tagországok által elfogadott besorolást és mutatókat használni, hiszen az így kapott értékek más országok eredményeivel is jobban összehasonlíthatókká válnak. A társadalmi csoporton belül egyik legfontosabb mutatónak tartom a GINI⁷⁰ vizsgálatát, egészen település szintre vetítve. Végezetül az intézményi dimenzió, mint negyedik csoport adatait is megfontolandó külön szerepeltetni. SARUDI (2003) munkájában szerepel, hogy az EU támogatási programok kapcsán Magyarországon a rendszeres és szervezett monitoring a kezdeteinél tart, és ma még inkább célkitűzés, mintsem napi gyakorlat. Így nehéz a programokkal – támogatások hatékonyságával – kapcsolatos problémákat időben észrevenni és korrigálni. **A megfelelő mutatók fontos szerepet játszanak a monitoring folyamatokban.**

⁶⁸ Oláh (2003) munkájában szintén fontosnak tartja a komplex mutató differenciálását, és a KSH 19 mutatója mellé további 21 mutatót javasol a vidék komplex fejlettségi állapotának megítélésére.

⁶⁹ Fontosnak tartom a környezeti, társadalmi és gazdasági a sorrendet.

⁷⁰ A szegénységi szint alatt élők arányát mutatja meg az összlakosság százalékában kifejezve.

A Hortobágy vonatkozásában több program látott már napvilágot, olyan elképzelések, melyek javítanák a térség helyzetét, eddig azonban a megvalósításig kevés jutott el. Minden program a HNP jelenlétére épít, ezért a Park tevékenysége, stratégiája meghatározó a térségben élők szempontjából. A HNP vagyoni helyzetét alapul véve meg kell határozni a non-profit és profit termelő területeket. Mivel a mezőgazdaságban dolgozók a területen a jövőben elsősorban, mint szolgáltatók jönnek számításba, a termék piaci pályájának meghatározása, illetve felhasználása terén igen nagy felelősség hárul a Park vezetésére. Nagy előny, hogy a Közhasznú Társaság, valamint a Halgazdaság az ökológiai gazdálkodásban országosan, de talán nemzetközi szinten is követhető gazdálkodást folytat. Sürgős intézkedés szükséges azonban a feldolgozás, valamint piac bővítés területén. Az állami vagyon a térségben meghatározó, azonban a fejlesztéseket a privát tőke bevonásával együtt kell megvalósítani. Fejlesztési területek lehetnek: a vágóhídi fejlesztések (Hortobágy), a halfeldolgozó (Elep), a malomipar (Balmazújváros), a herbária, a nádfeldolgozás stb. Központi döntésekkel célirányos pályázatok kiírásával és elnyerésével mindezek meggyorsíthatóak. A HNP területén az állami tulajdon meghatározó szerepét, valamint művelési ágak megoszlását mutatja a 14. táblázat. BAINÉ munkájában is megjelenik, hogy a terület 50%-át érintő állami tulajdon⁷¹ oka, hogy a HNP Igazgatóságának célja a védett területek védettségi szintjének növelése.

14. táblázat: A HNP területének megoszlása művelési ágak és tulajdonviszonyok szerint (ha)

	Szántó	Gyep	Nádas	Halastó	Erdő	Egyéb	Összesen
HNP	1801	10594	250	224	45	546	13460
Egyéb állami tulajdon	1444	17383	505	1134	1823	13004	35293
Szövetkezeti tulajdon	2564	17847	164	-	441	1222	22238
Önkormányzati tulajdon	31	8	-	-	2	191	232
Magántulajdon	3345	5	10	20	6	573	3959
ÖSSZESEN	9185	45837	929	1378	2317	15536	75182

Forrás: KORALLIK (1999), in: BAINÉ, (2003:79)

A gazdálkodás meghatározó tényezője maga a területi adottság, mellyel a jövőben is elsődlegesen kell számolni. A tájgazdálkodásnak meg kell felelnie a fenntarthatóság

⁷¹ Az hogy a térség egyes szereplői úgy gondolják, hogy a HNP negatív hatással van rájuk, abból is

követelményeinek. A termelő tevékenységet úgy kell folytatni, a környezeti és természeti értékekkel úgy kell gazdálkodni, hogy azokat óvni kell. **A gazdálkodás két fő ágazata a legeltetési állattartás, valamint a halászat.** Az egész gazdálkodás rendszerében az ökológiai és tájtermelést kell megvalósítani. Ennek elkészítése egységes termelési technológia betartásával, egységes minőségbiztosítással, termékjelöléssel, szervezett piacra jutás mellett, társulási formában valósítható meg. A hosszú távú térségi program, és annak megfelelő ismerete lehetőséget teremt az alulról induló kezdeményezésekhez. Jelenleg a térségben zajló fejlesztési kezdeményezések egymástól elszigeteltek, ezért a belső erőforrások felhasználása alacsony szinten valósul meg. A vidéki térségek hátrányát, így a Hortobágyét is erősíti a közösségeinek eróziója, a helyi közigazgatás, a vállalkozói szféra és a társadalmi szervezetek közötti együttműködések és a partnerség hiánya. A Leader+ intézkedés megoldás lehet ennek a problémának az orvoslására.

4.4.2. A „Hortobágy és mellyéke” akciócsoport

A hortobágyi kistáj bemutatásánál ismertetésre került, hogy a térség természeti tőke szempontjából erős, de társadalmi, gazdasági oldalról gyenge. A térségben jelenleg legfontosabb lépésnek a társadalmi tőke megerősítését tartom, e nélkül nem látok esélyt a gazdasági elmaradottságból való kilábaláshoz.

Unió tagországgá válásunk után 2004. augusztusában a FARMER EXPO keretén belül „A mi jövőnk, a mi választásunk, Hortobágy és térsége” címmel fórumot szerveztem, hogy még a pályázat kiírása előtt megismerkedjenek a térség szereplői a programmal, esetleg elkezdődhessen egy Akciócsoport kialakulása. Mivel a kísérleti programban a régió nem vett részt, de a célok között szerepelt más térségekben szerzett tapasztalatok átadása a további térségek felkészülésének segítése végett, olyan előadókat⁷² kértem fel, akik ezekben a kísérleti programokban részt vettek. A HNP és a helyi REVI támogatta a fórum megvalósítását. Közel 200 meghívót küldtem ki, a Leader elveket figyelembe véve, önkormányzatok, gazdasági és civil szereplők kaptak meghívást. A fórumon közel 50 fő vett részt. Sajnos a fórum csak azt az eredményt hozta, hogy a résztvevők ismertetőt kaptak a programról. Két tapasztalatot vontam le a fórum után. Az egyik,

adódik, hogy több korábbi földtulajdonosnak került a földje állami tulajdonba.

⁷² Magócs Krisztina VÁTI Kht.

Nagy Gabriella FVM Vidékfejlesztési Főosztály Dél-dunántúli Regionális Vidékfejlesztési Iroda

hogy hiába volt köztudott, hogy a program „hamarosan” elindul Magyarországon, konkrét pályázati felhívás nélkül nem lehetett megmozdítani a térség szereplőit. A másik, ami szerintem akadályt jelentett, hogy nem sikerült a térség szereplői és a HNP között a kapcsolatot erősíteni.

A júniusban közzétett Leader+ első fordulójára a térség „Hortobágy és mellyéke” néven nyújtott be pályázatot. Hajdú Bálint, a Polgári Kistérség Többcélú Társulás Szervezetének tagja lett a kiválasztott tervező csoport vezetője. Az ő segítségével betekintést kaptam a benyújtott pályázat részleteibe, valamint a tervező csoport tagjai beleegyezésével részt vettem azon az ülésen, ahol a tervezett intézkedések kerültek megvitatásra. A térségben a balmazújvárosi és a polgári kistérség összefogva úgy határozott, hogy közös akciócsoportot szervez. A pályázó települések lakossága, 46 443 fő, 100%-ban a 64/2004. Kormányrendeletben (MK, 2004b) megjelölt kedvezményezett településeinek lakója. A létrehozott akciócsoport 34 tagja közé az önkormányzati, a civil, és a vállalkozói szféra meghatározó szereplőit sikerült bevonni. A „Hortobágy és mellyéke” akciócsoportban részt vesznek mezőgazdasággal, turisztikával, vidékfejlesztéssel, informatikával, természet- és környezetvédelemmel, kereskedelemmel, ökogazdálkodással, kulturális örökség megővésével foglalkozó szakemberek.

Itt szeretném megjegyezni, hogy a kezdeti elképzelések szerint az akciócsoport tagjainak a számát 5-25 fő között tervezték meghatározni. A pályázati felhívásban végül az jelent meg, hogy az akciócsoportot legalább 10 fővel kell megalapítani. A helyi akciócsoport tagjainak számát a kiírás nem korlátozta. Azt azonban hangsúlyozta, hogy az akciócsoport megalakításánál törekedni kell a közszféra, és a vállalkozói, valamint a civil szféra képviselőinek kiegyensúlyozott arányára. Úgy gondolom, hogy a hatékony működés szempontjából (pl. sokszor csak úgy hozhat érvényes határozatot a csoport, ha a tagok 75%-a jelen van) fontos egy felső létszámhatár meghúzása. A 34 tag túl sok egy Akciócsoporton belül, a működés hatékonyságát veszélyezteti. A kezdeti időszakban fontos, hogy legyen egy-két személy, aki felvállalja azt a nehéz tervező és adminisztratív munkát, mely az elinduláshoz nélkülözhetetlen.

A térség pályázata az első fordulóban pozitív elbírálást kapott, így jogosultságot nyert a második pályázati fordulóban való részvételre. Ahogy korábban említettem a második pályázati forduló előtt a pályázók képzésen vehettek részt, valamint a pályázat kidolgozásához igénybe vehették a mentorok segítségét. Ezen támogatások ellenére a pályázat készítésénél az Akciócsoportok, így a „Hortobágy mellyéke” is (továbbiakban: Csoport), komoly nehézségekkel találta szemben magát, amit részben a december 24-ei beadási határidő okozott. A Csoport felkérésére lehetőségem volt személyesen részt venni az intézkedések tervezésére összehívott üléseken, valamint a pályázathoz kapcsolódó Helyi Vidékfejlesztési Terv elkészítésében külső szakértőként közreműködtem. A Csoportüléseken magam is tapasztaltam, amit a kísérleti Leader Programoknál a dunántúliak jeleztek, hogy a Leader típusú gondolkodás elsajátítása, gyakorlatban való alkalmazása, az „együtt a tervezéstől a megvalósításig” elv érvényesítése nem volt megfelelő. Ennek oka, hogy az Észak-alföldi régióban korábban nem indult ilyen Program, és a kísérleti Program eredményei nem jutottak el megfelelően a térségbe. A Programra felkészítő oktatásoknak sem sikerült a gyakorlati megvalósításhoz elég instrukciót adni, valamint a Csoportból csak egy-két szereplő vett részt rajtuk. Azt is mondhatjuk, hogy a térségben most zajlik a kísérleti Program.

A továbbiakban a legfontosabb kérdés, hogy a pályázat a nyertesek között fog-e szerepelni? Fontos lenne a résztvevőket olyan irányba elmozdítani, hogy ha esetleg nem nyernek a pályázaton, az elindult szerveződést, összefogást folytassák, hiszen **sok olyan más pályázati lehetőség van a vidék számára, melyek összefogással jobban elérhetőek lennének.**

Megvizsgálva a térséget érintő NUTS I, NUTS II, NUTS III és NUTS IV szintű programokat⁷³, a HNP stratégiáját⁷⁴, valamint a „Hortobágy és mellyéke” akciócsoport által elkészített Helyi Vidékfejlesztési Tervet elmondható, hogy a tervek egymással harmonizálnak.

Az Észak-alföldi régió terve az alábbi három fő terület támogatásának előnyben részesítését javasolja (a három fő terület megnevezésén túl, a dokumentumból

⁷³ Nemzeti Fejlesztési Terv (2004-2006), az Észak-alföldi régió Regionális Akcióterve 2004-2006⁷³ Hajdú-Bihar megye vidékfejlesztési stratégiai terve (2000-2007) (NAGY szerk., 1999) a Balmazújvárosi térségre kidolgozott AVOP

⁷⁴ A HNP Igazgatóság hatéves fejlesztési terve (2003-2008) (ARADI et al., 2003), a HNP Igazgatósága és a Hortobágyi Kht. Stratégiája (2004).

kiemeltem azokat a gondolatokat, melyek megjelennek a Hortobágyi térségre kidolgozott tervben):

1. A Régió versenyképes gazdaságának megteremtéséhez szükséges a gazdaság diverzifikációjának elősegítése, valamint az agrárgazdaság versenyképességének növelése.

A mezőgazdaság területén megfigyelhető tendencia a tájjellegű, minőségi, jelentős hozzáadott értéket tartalmazó egyedi termékek iránti fogyasztói igény növekedése, illetve a biotermékek, ökogazdálkodás egyre népszerűbbé válása, amely a Régió mezőgazdaságának versenyképessé tételében kihasználható lehetőséget jelenthet. A turisztikai fejlesztése érdekében minőségi kínálat megteremtésére van szükség. A népesség életminősége szempontjából meghatározó a környezet- és természetvédelem és a vízgazdálkodás helyzete.

2. A térségi különbségek mérsékléséhez szükséges a régióban az elmaradott kistérségek gazdasági teljesítményének javítása.

A vidéken élők életminőségének javítása, azaz a vidéki területek népességmegtartó erejének növelése érdekében végrehajtott intézkedések ellensúlyozhatják a negatív tendenciák erősödését

3. Az uniós tagságból származó potenciális előnyök kihasználása.

Mind gazdasági, mind társadalmi szempontból erősítendő az Észak-alföldi régió belső kohéziós ereje, a regionális identitás és az egységes arculat. Törekedni kell a régióban való gondolkodás elterjesztésére, amelynek eszköze a régiómarketing tevékenység megvalósítása.

Hajdú-Bihar megye vidékfejlesztési stratégiájában is az erősségek között megjelennek a természeti erőforrások, a kedvező idegenforgalmi adottságok. Gyengeségek között szerepel, hogy a megye országos megítélése kedvezőtlen – „a *periféria perifériája*” –, valamint az, hogy a megye két részének, a centrumnak és a peremterületeknek eltérő a fejlettsége. Lehetőségként jelenik meg a K+F és a határmenti kapcsolatok fellendülése esetén, a termékek és szolgáltatások exportja. A veszélyek listája tartalmazza, hogy az agrártérségek helyzete tovább romolhat és a helyi termelők kiszorulhatnak a hazai piacokról is.

A HNP 2003-2008 közötti időszakra szóló terve ismerteti, hogy a Park 82 ezer hektáros területe mellett, 4 tájvédelmi körzet és 19 természetvédelmi terület is a kezelésébe tartozik, melyek kiterjedése összesen mintegy 150 ezer hektár. Az elmúlt tíz évben lehetővé vált, hogy az Igazgatóság a hatósági jogkörök gyakorlásán túl – a természet védelméről szóló 1996. LIII. törvény szolgál alapul – a védett területek vagyongazdálkodójaként, a tulajdonosi jogosítványokkal élve, érvényesítse a természetvédelem érdekeit. E folyamat eredménye, hogy a 150 ezer hektárnyi terület közel 50%-a már állami tulajdonban és az Igazgatóság vagyongazdálkodásában van. Ezek az adatok jól mutatják a Park meghatározó szerepét a térségben. A Park tervében megjelenik, hogy a vagyongazdálkodási tevékenységben erősíteni kell a természetvédelmi célú kezelést a gazdálkodási célú kezelésekkal szemben, valamint az is hogy a hatósági munka a HNP Igazgatósága és a helyi lakosság érintkezésének egyik legfontosabb területe. Úgy gondolom, hogy a Park céljainak elérését úgy is meg tudná valósítani, ha a természetvédelmet szolgáló gazdálkodás tervezésénél a piaci oldal, a logisztika nagyobb szerepet kapna. A térség fenntartható fejlődéséhez fontos, hogy a természeti, a társadalmi és a gazdasági pillér között megfelelő egyensúly legyen. Az a tény, hogy a Hortobágy térségben legelő jószágállomány – elsősorban szarvasmarha – nagysága még nem éri el a kívánatos mértéket, nem csak a természetvédelmi kezelést nehezíti meg. Az állatállomány növekedése több munkahelyet, a térségben keletkező piaci terméket is jelenthet.

A HNP és a Hortobágyi Kht. közös stratégiai tervében szereplő prioritások a következők:

- A hortobágyi gyepek természetvédelmi szempontú hasznosítása.
- Természetvédelmi legeltetési rendszer kialakítása, fejlesztése, a pusztán gazdálkodók (bérlők) szakmai ellenőrzése, oktatása és integrációja mellett.
- Egy egységes, a Nemzeti Park névvel fémjelzett turisztikai termékcsoporthoz kialakítása, mely fejlesztések a térség turisztikai központjának számító Hortobágy településre, és közvetlen környékére vonatkoznak.
- Pásztorhagyományok és a pásztorművészet ápolása.
- A HNP-hoz köthető szolgáltatások, termékek, programok, rendezvények évenkénti minősítése.

Végezetül a Leader csoport Helyi Vidékfejlesztési Terve is azokra az elemekre épít, mint a régió. Célként fogalmazódik meg a természeti, és kulturális adottságok kihasználásával a társadalmi, gazdasági oldal erősítése. A Helyi Vidékfejlesztési Tervhez készült SWOT analízis figyelembe veszi az Európai Unió fenntartható fejlődéshez kapcsolt indikátorrendszerét, így a társadalmi, gazdasági, természeti és intézményi szempontokat (lásd 9. melléklet). A „Hortobágy és mellyéke” a természeti-környezeti értékekre és a földrajzi elhelyezkedés előnyeire épít (Hortobágyi Nemzeti Park, Tisza mente). A magas szintű életminőség biztosításának alapfeltétele egy erős, versenyképes gazdaság, melynek jelentős mértékben a természeti-környezeti értékek hasznosítására, megőrzésére, a térség földrajzi elhelyezkedésére és a térségi összefogásra kell támaszkodnia. Ennek megfelelően a tervben megfogalmazott prioritások a következők:

- Vállalkozásfejlesztés – ezen fejlesztések hozzájárulnak a helyi gazdaság szerkezet átalakításához, a térségben előállított hozzáadott érték növeléséhez.
- Turizmusfejlesztés – a térség turisztikai adottságai kihasználatlanok, a kistérség felzárkózása, intenzívebb fejlődése szempontjából ez kulcsfontosságú.
- Természet – környezetvédelem. Az itt élő emberek számára meghatározó a HNP jelenléte, fokozott figyelmet kell fordítani a természetvédelemre.
- A humán erőforrás fejlesztése.

A tervek, stratégiák ismeretében azt gondolom, hogy jó lenne, ha a térség szereplői is egymásra találnának, hiszen céljaik megegyeznek, viszont a kitűzött feladatok megvalósítása csak összefogással történhet meg. A dokumentumokból a közös prioritásokat kiemelve megállapítható, hogy a térség kapcsán hozott ötletek, tervek uniós, országos, regionális és helyi szinten is összhangban állnak egymással. Az, hogy ezek a harmóniában álló elképzelések milyen szinten valósulnak meg, véleményem szerint attól függ, hogy a társadalmi oldalon mennyire lehet változást elérni. Sikeres-e összefogni a szereplőket, javítani az egymás iránti bizalmat.

5. AZ ÉRTEKEZÉS FONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSAI, ÚJ, ILLETVE ÚJSZERŰ EREDMÉNYEI

1. Dolgozatomban kutatási témám integrált megközelítésére, valamint az Unió átfogó horizontális céljának, a fenntartható fejlődésnek szem előtt tartására törekedtem. Magyarországon, a fejlett országokhoz hasonlóan, a mezőgazdaság egyre kisebb szerepet játszik az ország GDP termelésében, mégis elengedhetetlen az ágazat hosszú távú stratégiájának a kidolgozása, hiszen a mezőgazdaság vertikálisan és horizontálisan betöltött szerepe messze túlmutat a GDP révén kimutatott eredményeken. **Újszerű eredménynek tartom azt a logikai modellt (2. ábra,), mely saját megközelitésem szerint ábrázolja ezt a kapcsolatrendszert.** Fontosnak tekintem az ábrázolással kapcsolatban, hogy az ágazat horizontális szerepe a fejlett országokban felértékelődik, valamint azt, hogy a fogyasztó, aki a termékpálya végén áll, mozgatja az egész folyamatot. Ezért kap nagyon fontos szerepet az *információ*, mely jelző értékű a gazdaság és a társadalom minden szereplője számára.

2. Magyarország jövőjét, fenntartható fejlődését nagyban befolyásolja, miként tudunk gazdálkodni a hazai erőforrások adta lehetőségekkel. Hazánk meghatározó természeti erőforrását az ország mezőgazdasági területe jelenti. Másik lényeges szempont, figyelembe véve az uniós politikák változását, hogy *amennyire alapfeltétel a mezőgazdaság számára egy életerős vidék, annyira fontos a mezőgazdasági tevékenység a vidék fenntartásához.* Sajnos Magyarország mind a vidékgazdaság, mind a mezőgazdaság kapcsán jelentős problémákkal küzd. Figyelembe véve a mezőgazdaság horizontális szerepének felértékelődését, ebben az *új megközelítésben kell elkészíteni hazánk mezőgazdaságra vonatkozó, hosszú távú stratégiáját.* Bár az agrárpolitika az Unión belül döntő részben közösségi szinten szabályozott – a jelenlegi változások abba az irányba mutatnak, hogy az agrárpolitika renacionalizálása is elképzelhető –, nemzeti szintű elképzelések, tervek nélkül nem tudunk versenyképesek maradni az agrárpiacon, nem tudjuk megerősíteni a vidék gazdaságát. A nemzeti agrárstratégia kidolgozásához szolgálhat alapul munkámnak az agrár-környezeti mutatók közül, a „*hatótényezők*” bemutató része, mely megállapításában nem újszerű, hiszen több publikációban is megjelenik a rendszerváltás utáni, gazdasági visszaesés okozta „környezeti ajándékhatás”. **Újszerűnek tekinthető azonban a téma megközelítése, mely a változásokat az Unió agrár-környezeti mutatórendszerén belül helyezi el, valamint**

az ábrázolás (12. ábra), amely az adatsorok közötti áttekinthetőséget, a folyamat nyomon követését teszi lehetővé.

3. A *Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program* vizsgálata is az agrár-környezeti mutatórendszerhez kötődően folytatott munkám része, hiszen az IRENA rendszer „válasz” mutatói között szerepel az agrár-környezeti támogatásban részesülő területek nagysága. **Új eredménynek tartom ennek a mutatónak NUTS IV szinten történő meghatározását.** Fontos megjegyezni, hogy az agrár-környezeti intézkedések széles köréből, valamint fő céljaiból – a modern gazdálkodás környezeti kockázatainak csökkentése, valamint a természetes és a kultúrtáj megőrzése – adódóan ezt az intézkedést Magyarországon is *lehetőségként, és nem korlátozó tényezőként kell kezelni.* Ennek a megállapításomnak az alátámasztására végeztem el azt az **újszerű eredményt hozó vizsgálatot, mely a 2002-2003 között NAKP-ban részt vett területeket, a földhasználati zónarendszerben helyezi el.** A kapott eredmény azt mutatja, hogy az intézkedés főbb céljait figyelembe véve, a támogatott területek, az extenzív és a természetvédelem alá tartozó zónákban nagyobb arányt képviselnek. NUTS III szinten vizsgálva az NAKP-ban résztvevő területeket, összefüggés mutatható ki a megyék védett területei és az NAKP által támogatott területek között.

4. Az agrár-környezetgazdálkodási intézkedések a környezetpolitika, az agrárpolitika és a vidékfejlesztési politika *közös halmazának* tekinthetők, **ezért az erre a célra fordított támogatások multiplikatív hatását figyelembe kell venni.** Az NAKP kapcsán végzett korrelációs számítások alátámasztják azt az uniós iránymutatást, hogy a jövőben a vidékfejlesztés tervezésénél több tengelyre kell építeni a támogatásokat. Önmagában az agrár-környezeti intézkedés nem nyújt megoldást a fenntartható vidékfejlesztés problémáira, hiszen elsősorban a környezeti pillért erősíti, míg a társadalmi, gazdasági oldal más támogatásokat igényel.

5. Fontos, hogy vegyük figyelembe az Unió 2007-2013 közötti új programozási időszakra tett javaslatát, mely 4 fő tengely között osztja meg a támogatásokat. **Újszerűnek tartom munkámban a vidékfejlesztés kapcsán nyújtott uniós támogatások megközelítését, mely a négy tengelyt figyelembe véve értékeli az eddigi tapasztalatokat.** Az értékelés során tett megállapítások segítségül szolgálhatnak a 2007-2013 közötti időszakra készülő Nemzeti Vidékfejlesztési Terv elkészítéséhez. A SAPARD, az AVOP és az NVT kapcsán szerzett eddigi tapasztalatok a hivatalos

előirányzatok ellenére a versenyképességi tengely – azon belül is a beruházások – dominanciáját mutatják, ami érthető, hiszen köztudott, hogy a magyar mezőgazdaság jelentős tőkehiánnyal küzd már évek óta. Kutatásom folyamán szerzett ismereteim azt erősítették meg számomra, hogy ha a *vidékfejlesztés tervezésénél nem vesszük figyelembe a támogatások tengelyek közötti arányos eloszlását*, természetesen a magyar sajátosságok szem előtt tartásával, nem tudunk hatékonyan működő, fenntartható vidéket teremteni. Nagyon fontos, hogy az elfogadott uniós irányelveket figyelembe véve, hogyan fogunk élni az *52,5%-os nemzeti mozgástérrel* a vidékfejlesztési támogatások elosztása során.

6. A strukturális politika alapelveire vonatkozó kérdőíves felmérésem eredménye, az EUROLAN EU K+F kutatásai során szerzett információk, valamint a külföldi és a magyar szakirodalom tanulmányozásával nyert ismeretek **a társadalmi tőke erősítésének fontosságára** hívták fel a figyelmet. A rendelkezésre álló adatok, valamint saját tapasztalataim is egyértelműen azt igazolják, hogy ez a kilencvenes évek óta egyre jobban előtérbe kerülő, a vidékgazdaság jövőjének vizsgálatánál is meghatározó tényező, jelentős deficitet mutat. Nagyon nehéz kérdés, hogyan és milyen ütemben érhetünk el pozitív változást ezen a területen, hiszen a társadalmi tőke sajátossága, hogy rövid idő alatt lerombolható, viszont felépítése általában hosszú folyamat eredménye. *A Leader Program eddigi eredményei azt mutatják, hogy ez az intézkedés egyik eszköze lehet e probléma megoldásának.* **Újszerű megközelítésnek tartom Hortobágy térségének ebből a szempontból történő vizsgálatát.** A térség első lépéseit tevélegesen nyomon követve a Leader intézkedés kapcsán, elmondható, hogy a társadalmi tőke összetettségéből adódóan, önmagában ez a program nem fog megoldást hozni a problémára, de úgy gondolom, minden eszközt meg kell ragadni a pozitív irányú elmozdulás felé. Sajnálatosnak tartom, hogy a 2007-2013 időszakra elfogadott vidékfejlesztési rendelet a 2004-ben csatlakozott országokat csak 2,5%-ban kötelezi ilyen irányú támogatásra. *Fontosnak tartom, hogy a magyar vidékfejlesztési terv a források elosztásánál a harmadik és a negyedik tengely részesedését megfelelő súllyal kezelje.*

A dolgozat befejezésével munkámat nem tekintem lezártnak. Az értekezés elkészítése során kapott eredmények, az ezekhez kapcsolódóan felmerült újabb kérdések, és a hazai, valamint nemzetközi területen szerzett kapcsolatok, további kutatások elindításához szolgálnak alapul.

ÖSSZEFOGLALÁS

Disszertációmban a mezőgazdaságot az agrár-környezetvédelem és a vidékfejlesztés szempontjából vizsgáltam. **Hipotézisem az volt, hogy az Unió agrárpolitikája által megfogalmazott többfunkciós mezőgazdasági modell alkalmazása Magyarországon - megfelelő politikai akarat mellett - a nemzetgazdaság fejlődését előmozdító tényezővé válhat.** A téma összetettségéből adódóan a kutatás során az *interdiszciplináris* megközelítést helyeztem előtérbe. Értekezésemet a dolgozat elején feltett kérdésekre adott válaszokon keresztül foglalom össze.

1. Miért fontos a fenntartható mezőgazdaság természeti, társadalmi és gazdasági oldalról történő megközelítése Magyarországon?

A válaszok megadásához első lépésben a témához kapcsolódó uniós politikákat tekintettem át a kapcsolódó szakirodalmak, valamint nemzetközi és hazai konferenciákon szerzett ismeretek feldolgozásával. Az Unió történetén végighaladva az agrárpolitika után teret kapó politikák, mint a környezeti politika, a strukturális politika, majd a napjainkban megfogalmazódó fenntartható fejlődési stratégia, mind kihatással vannak az agrárgazdaságra, a vidékgazdaságra. A fenntarthatóság, mint horizontális alapelv jelenik meg a Közösségen belül, ami azt jelenti – választ adva első kérdésemre –, hogy *a mezőgazdaságban is szem előtt kell tartani azt az elvet, hogy a természeti, társadalmi, gazdasági oldal együttes vizsgálata szükséges.* Értelmezésem szerint a multifunkcionális mezőgazdasági modell is ezt tarja szem előtt, amikor a mezőgazdaság gazdasági szerepe mellett, a természeti, és a társadalmi oldalt is kiemeli. Fontos hangsúlyozni, hogy *a három dimenzió eltérő időhorizonttal rendelkezik,* ezért a rövidtávra szóló, elsősorban gazdasági oldalt érintő kérdésekre adott válaszoknál nem szabad figyelmen kívül hagyni a döntések hosszú távú, a három pillért együttesen érintő hatásait.

2. Milyen szerepe van a mutatóknak, az információnak, az információs technológiának a fejlődés elősegítésében és vizsgálatában?

A természeti, társadalmi, gazdasági pilléreket érintő hatások, folyamatok értékeléséhez szükség van a megfelelő mutatók kiválasztására. A huszonöt tagot számláló Európai Unióban, *a nyitott koordináció, mint irányítási mód megjelenésével az indikátorok még nagyobb szerepet kapnak.* A globalizáció, az információs technológia fejlődése jelentős mértékben eltörölte a korlátokat az információ áramlása előtt. Az információs

társadalomban olyan eszközök állnak ma már rendelkezésünkre, melyekkel eddig nem követhető folyamatokat is figyelemmel tudunk kísérni. Ma már a problémát az jelenti, hogy az információ tengeréből, mely mutatókat válasszuk ki, mit tartsunk fontosnak a szelekció során. Az információ egyben fegyver is, és azt is látni kell, hogy a társadalom hamarabb reagál a negatív tartalommal rendelkező hírekre. Ezért második válaszom, hogy a mutatók, az információ, az IT szerepe napjainkra felértékelődött. Értekezésemben próbáltam megszerezni a témához kapcsolódó mutatókészleteket. A különböző politikák térnyerésével párhuzamosan figyelhető meg az eltérő mutatócsoportok szerepének növekedése is. A környezeti, a szektorális politikákhoz, majd a fenntartható fejlődéshez kötődő indikátorok egymást követően, de szoros összefüggésben rajzolódnak ki.

3. Az a környezeti ajándékhatás, melyet a rendszerváltás után bekövetkezett gazdasági visszaesés eredményezett Magyarországon, hogyan mutatható ki a mezőgazdaság kapcsán?

Az agrárágazathoz kötődően kialakított indikátorkészlete az Uniónak elsősorban a környezeti oldalt követi nyomon. Az agrár-környezeti mutatókat a DPSIR modell keretében helyezték el. A DPSIR (driving forces – pressure – state – impact - response; hatótényezők – terhelés – állapot – hatás - válaszintézkedések) modellből a hatótényezőkhez kapcsolódó indikátorokat választottam ki, hogy a harmadik kérdésre választ tudjak adni. A célom az volt, hogy egy uniós szinten elfogadott rendszert figyelembe véve, ábrázoljam a magyar mezőgazdaság EU-15-höz viszonyított *környezetterhelését*. Az ábrázoláshoz használt poláris koordináta rendszer egyszerűvé tette a statisztikai adatok közötti áttekintést, az 1980-2000 közötti folyamat nyomon követését. A kapott eredmény jól mutatja, hogy Magyarországon, szemben az EU-15 átlagával, az utóbbi években a mezőgazdasági termelés környezetterhelése jórészt a termelés intenzitásának, koncentráltságának csökkenése, a környezet-károsító ráfordítások mérséklődése miatt nem számottevő.

4. Mekkora szerep jut jelenleg Magyarországon a Közös Agrárpolitika második pillérének, a vidékfejlesztésnek, és azon belül az agrár-környezetgazdálkodásnak?

Minden tagországnál, így Magyarországon is, az Unió költségvetésének újraelosztási mechanizmusa, valamint az agrárpolitika, strukturális politika közösségi szintű szabályozása jelentős változásokat hozott, mely változások leginkább a támogatási

rendszerben jelentkeznek. Figyelemmel kísérve a KAP változását, napjainkra egyre több szakember teszi fel a kérdést, vajon az AGENDA 2000-től két pillérre épülő agrárpolitika második, vidékfejlesztési pillére az EU-15-ök körében mikortól kap nagyobb teret a piacpolitika mellett? Az EU-15-höz képest – a közvetlen támogatások kapcsán született döntések következtében – a 2004-ben csatlakozott országok agrártámogatási keretén belül, a vidékfejlesztési támogatások jelenleg nagyobb arányt képviselnek. Hazánkban vizsgálva az uniós forrásból származó vidékfejlesztési támogatásokat, azt láthatjuk, hogy az agrárágazat versenyképességét erősítő támogatások játszanak meghatározó szerepet. Az AVOP és az NVT indikatív pénzügyi kereteit vizsgálva a környezeti tengelyre jut a legtöbb támogatás. A kifizetéseket nyomon követve a környezeti tengely erősödése (két évvel az NAKP lezárása után) 2005 végén kezdődött, amikor az NVT nyertes pályázóinak megkezdték a támogatási összegek folyósítását. Az NAKP (mely program az NVT előfutárának tekinthető) adatbázisának elemzése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a program keretében nyújtott támogatások elsősorban a környezeti oldal erősítéséhez járulnak hozzá. Mivel az NVT intézkedéseire benyújtott pályázatok azt mutatják, hogy gazdálkodói oldalról nagy az érdeklődés az agrár-környezeti intézkedések iránt. Nagyon fontos lenne, hogy kihasználjuk a program által nyújtott, az innovációnak is teret adó, lehetőségeket. Sajnálatos tény, hogy a gazdálkodók körében, különösen azok között, akik részt vettek az NAKP-ban is, az NVT késedelmes kifizetései miatt, jelentős a bizalomvesztés.

5. Melyek a minimum tényezők a vidékfejlesztésben?

A bizalomvesztéssel szoros összefüggésben van az utolsó kérdésre adott válaszom. A fenntarthatóság hármasszögét és az ezekhez kapcsolódó tényezőket (természeti, humán, társadalmi, dologi, fiskális) tartottam itt is szem előtt. A feltett kérdésre válaszolva *a társadalmi tényezőt tekintem elsődleges minimumtényezőnek*. A társadalmi tőkét a bizalom, a normák tisztelete és a társulási készség jelentésben értelmezem, és úgy gondolom, hogy a legnagyobb hangsúlyt jelenleg Magyarországon ennek a tényezőnek a megerősítésére kell fektetni. Bár itt is fontos szerepe van a pénzforrásoknak (ezenkívül időt és erőfeszítést igényel), de fontos megjegyezni, hogy *a társadalmi tőke erősödésével a társadalmi költségek jelentősen csökkennének*. A társadalmi tőke építéséhez nélkülözhetetlen a humán tőke erősítése is. Az oktatásnak jelentős szerepe van abban, hogy értelmileg és morálisan is felkészült társadalmat

képezzen. Az Unió közösségi kezdeményezései között szereplő *Leader Programmal* kapcsolatban végzett nemzetközi kutatások azt az eredményt hozták, hogy ez az intézkedés jelentős szerepet játszik a társadalmi tőke erősítésében. A strukturális politikához kötődő alapelvek magyarországi tanulmányozásánál, vizsgáltam a partnerség alapelveinek érvényesülését is. A kapott eredmény azt mutatta, hogy a NUTS II régiók közül Nyugat-Dunántúlon legerősebb a partnerség érvényesülése. Ez abból a szempontból érdekes, hogy a Leader kísérleti program iránt ebben a térségben volt a legnagyobb az érdeklődés. Ezen a területen tett megállapításaim további háttérkutatásokat igényelnek. Azt azonban fontosnak tartanám, hogy a Nemzeti Agrár-vidékfejlesztési Stratégia a 2,5% minimumnál, ahogy azt 2007-2013 időszakra uniós szinten elfogadott vidékfejlesztési rendelet a 2004-ben csatlakozott országokra előírja, nagyobb arányt határozzon meg Leader típusú támogatásra.

Hortobágy térségének vizsgálatát is a társadalmi tényező oldaláról közelítettem. A térség meghatározó része a Hortobágyi Nemzeti Parkhoz (HNP) tartozik, így a természetvédelem, a természeti szempontok fontos szerepet kapnak. Úgy találtam, hogy a természeti pillér erős, míg a társadalmi, és gazdasági oldal gyenge. Megvizsgálva a térséget érintő NUTS II, NUTS III és NUTS IV szintű programokat, valamint a HNP stratégiáját, elmondható, hogy a tervek egymással harmonizálnak. A térség szereplőinek összefogása, a társadalmi tőke megerősítése elősegíthetné a „Hortobágyi kistáj” fenntartható fejlődését.

SUMMARY

In the dissertation I examined agriculture from the aspect of agri-environmental protection and rural development. **My hypothesis was that the application of multifunctional agriculture determined by the Common Agricultural Policy (CAP) – with supportive political background – could be a promotional factor for the Hungarian national economy.** The complexity of the topic *required an interdisciplinary approach*. The content of the dissertation is summarised through the answers given to the questions raised at the beginning.

1. Why is it important to examine the economic, natural and social context of agriculture in Hungary?

Firstly I investigated the policies of the European Union (EU) related to the research topic by reviewing the scientific literature and information gathered from national and international conferences. All policies introduced after the Common Agricultural Policy (CAP), such as environmental, structural policy, and the recently outlined sustainable development strategy, have had an impact on agriculture and on the rural economy. Sustainability emerges as a horizontal principle in the EU, which means that *this principle must also be considered in agriculture. In other words, the environmental, social and economic pillars must be jointly examined*. The European model for multifunctional agriculture takes this principle into consideration since, in addition to the economic role of agriculture, its natural and social sides are emphasised. It is important to underline that the three dimensions have different time horizons, so short term responses mainly concerning the economic side must be reconsidered in the context of the long term effects on each of the three pillars.

2. What kind of role do indicators, information and information technology play in promotion and monitoring of development?

To evaluate different effects on the natural, social and economic pillars it is necessary to have the right indicators. In the EU-25, with the appearance of the Open Method of Coordination, the role of indicators has further increased. Globalisation and the development of information technology have abolished barriers from the way of information flow. The information society has at its disposal instruments without which processes which were earlier not traceable can now be followed up. Today the questions

are, which information do we need and how can we identify the most important principles underpinning the selection of indicators? Information is a weapon at the same time, and we must recognise that society responds to negative information very quickly. In the dissertation I have tried to systemise the indicator systems in connection with my research. The increasing role of the different indicator systems are in parallel with the appearance of different common policies. The indicators for environmental, sectoral and sustainable development policies have been developed after each other but in close relation to each other.

3. *How can the so called “present for nature” effect, caused by the general decline of the national economy after the change in regime, be demonstrated in agriculture?*

The indicator system of the EU developed for the agricultural sector mainly follows the process along the environmental pillar. Agri-environmental indicators are placed in the DPSIR (driving forces – pressure – state – impact – response) model. Indicators linked to the driving forces group of the DPSIR model were used to offer an answer to the third question. The objective was to demonstrate the pressure of agriculture on the environment in Hungary related to the EU-15, using a system which is accepted at the EU level. To illustrate the changes polar coordinates were used, which made the transparency between statistical data and the monitoring of the process between 1980 and 2000 easier. Results show that in recent decades the pressure of agriculture on the environment has been lower in Hungary than in the EU-15.

4. *What kind of role does the second pillar of the CAP play in Hungary, with special regard to agri-environmental management?*

In each member state, thus in Hungary, the reallocation mechanism of the EU's budget and the common regulations on agricultural and structural policies have brought significant changes. These changes are observable mainly in the support system. Being aware of the changes in connection with the CAP, people would like to know when the second, rural development pillar of the CAP will get a higher role. Compared to the EU-15 – as a consequence of the accession negotiations on direct payments – the percentage of rural development payments within agricultural payments financed from the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund in the EU-10 is higher. Analysing present rural development payments coming from the EU, it can be stated that payments related to competitiveness play the leading role in Hungary. With respect

to the indicative financial tables of the Agricultural and Rural Development Operative Programme (ARDOP) and Hungarian National Rural Development Plan (NRDP), the environmental pillar gets the highest (more than 60% of the total) payments. The strengthening of the environmental pillar, in terms of payments, can only be followed from the end of 2005 (two years after the closure of the National Agri-environmental Protection Programme, NAPP) when disbursements in connection with NRDP began. Analysis of the NAPP database (which can be considered as the forerunner of NRDP) shows that agri-environmental measures play an important role, mainly in connection with the environmental pillar. Applications for NRDP funding confirm that farmers have shown a great interest in agri-environmental payments. It would be very important to make the best use of these measures which open the door to innovation as well. It is to be regretted that many farmers, especially those who were also involved in NAPP, have lost their trust in the scheme, because of the delay in payments.

5. *Which are the minimum factors for rural-development?*

The answer to this question is closely linked with trust. Here again the three pillars of sustainable development and the factors (natural, human, social, physical, financial) were taken into account. *In my opinion, first of all social capital is the minimum factor* of rural development, understanding social capital as being related to trust, respect for norms and willingness to cooperate. First and foremost, this factor must be strengthened. Although strengthening of this factor also requires money (hereafter time and effort), costs to society will decrease with the improvement of the social factor. Building the capacity of the social factor needs the strengthening of human capital, too. The role of education is very important to create an educated, morally aware society. The outcomes of international research demonstrate that the Leader programme plays an important role in strengthening social capital. In the survey carried out in Hungary in connection with the principles of National Development Plan, the enforcement of partnership was examined amongst other factors. According to the results, comparing NUTS II regions in Hungary, mark for partnership was the highest in the West Transdanubia region. It has to be added that also the interest in the pilot Leader programme (initiated at a national level prior to EU accession) was higher in this region. The conclusions in connection with the survey need further research but it is recommended that the National Agriculture and Rural Development Strategy should allocate a higher percentage to the Leader axis than the minimum 2.5% of total payment

that the rural development regulation provides for in the period between 2007-2013 for EU-10 countries.

The dissertation also examined the “Hortobágy region” from the aspect of the social factor. A significant proportion of the territory of the examined NUTS IV regions belongs to the Hortobágy National Park, so nature conservation plays very important role in the region. It was found that the environmental pillar is strong, but that social and economic ones are weak. Examining the action programmes related to this territory, prepared at the NUTS II, NUTS III and NUTS IV level and also the development strategy of the Hortobágy National Park, it can be stated that they are harmonising with each other. The collaboration of actors in the region and the strengthening of social capital could promote the sustainable development of “Hortobágy region”.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Disszertációm elsősorban szüleimnek ajánlom, akik mindig, minden feltételt megteremtettek számomra, hogy a dolgozat elkészülhessen. Az a családi háttér, amit biztosítottak számomra, valamint vállalati vezetőként végzett munkájuk nyomon követése, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a társadalmi tőke kutatását fontosnak tekintsem. Külön hálával tartozok édesapámnak, aki életpályája során szerzett tapasztalatait – a mezőgazdaságról és a Hortobágyról – megosztotta velem. Az ő munkássága szerves részét képezi értekezésemnek.

Külön köszönettel tartozom témavezetőmnek, Dr. Szabó Gábor Professzor Úrnak, aki saját munkájában végzett példamutatással, a kezdetektől a dolgozatom megszületéséig, időt és energiát nem sajnálva, minden segítséget megadott. Az általa szerzett ismeretek és kapcsolatok a további pályámon is felbecsülhetetlen értékűek maradnak számomra.

Nagyban segítette értekezésem elkészítését az a tanszéki összefogás, melynek során kollégáimtól támogatást és javaslatokat kaptam munkámhoz. Minden munkatársamnak köszönettel tartozom. Külön szeretném kiemelni Rácz Andrea tanszéki titkárnő segítségét.

Köszönetemet fejezem ki mindazon személyeknek, akikkel munkám során találkoztam, és akik építő jelleggel segítették dolgozatom elkészülését.

Végezetül családomnak tartozom köszönettel, hogy elfogadták és támogatták, hogy ez a dolgozat megszülessen.

IRODALOM

1. AGRÁR EURÓPA (2006): A 2006. évi költségvetés. In: Erstebank Agribusiness Hírlevél. Szerk. Agrár Európa Kft. IV. évfolyam 1. szám 2006:11
2. ARADI CSABA – VERESS LÁSZLÓ – DUNKA BÉLA (2000): A világörökség elvárásai. A Hortobágy hasznosítása. Magyar Tudomány, CVII. kötet – Új folyam, XLV. kötet, 12. sz. 1467-1510
3. ARADI CSABA – GYARMATHI ISTVÁN – KERTÉSZNÉ ZSUGA ZSÓFIA – LENGYEL SZABOLCS (2003): A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóságának hatéves fejlesztési terve (2003-2008).
4. ÁNGYÁN JÓZSEF – FÉSÜS ISTVÁN – PODMANICZKY LÁSZLÓ – TAR FERENC – VAJNÁNÉ MADARASSY ANIKÓ, szerk. (1999): Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program. FVM, Budapest
5. ÁNGYÁN JÓZSEF – PODMANICZKY LÁSZLÓ – SZABÓ MÁRIA – VAJNÁNÉ MADARASSY ANIKÓ szerk. (2001): Az Érzékeny Természeti Területek (ÉTT) rendszere. Tanulmányok Magyarország és az Európai Unió természetvédelméről
6. ÁNGYÁN JÓZSEF – PODMANICZKY LÁSZLÓ – ÓNODI GÁBOR – SKUTAI JULIANNA (2002): A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (háttere, felkínált lehetőségei, esélyei és 2002. évi állása) Internet www.nakp.hu
7. ÁNGYÁN JÓZSEF – TARDY JÁNOS – VAJNÁNÉ MADARASSY ANIKÓ szerk. (2003): Védett és érzékeny természeti területek mezőgazdálkodásának alapjai. Mezőgazda Kiadó, 2003
8. ARTNER ANNAMÁRIA (2002): Az Európai Unió struktúrapolitikájában rejlő lehetőségek a tagországi tapasztalatok alapján, különös tekintettel Írországra és Görögországra. MTA Világgazdasági Kutatóintézet Kihívások, 153. szám, 2002. április
9. ARTNER ANNAMÁRIA (2003): A magyar telephelyű multinacionális cégek EU-csatlakozásunkkal kapcsolatos érdekei és ellenérdekei. Műhelytanulmányok. 49. sz., 2003. Szeptember MTA Világgazdasági Kutatóintézet
10. BAI ATTILA szerk. (2005): A biogáz előállítása – Jelen és jövő. Szaktudás Kiadó Ház
11. BAINÉ SZABÓ BERNADETT (2003): A vidékfejlesztés gazdasági, ökológiai és társadalmi funkcióinak összefüggése Hortobágy menti településeken. Debreceni Egyetem ATC AVK, Multidiszciplináris Társadalomtudományok Doktori Iskola, Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, 2003
12. BÁNDI GYULA szerk. (2001): Az Európai Unió környezetvédelmi szabályozása. Második átdolgozott kiadás. Közgazdasági és jogi kiadványok. Környezetvédelmi kiskönyvtár 8. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest
13. BARANYI BÉLA (2004): Perifériahelyzet, határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok Magyarország keleti államhatárai mentén. Habilitációs tézisek, Debrecen, 2004. április
14. BARÁTH ETELE (2005): Magyar Fejlesztéspolitika a Gazdaság tükrében. ELEC Magyar Tagozata által szervezett konferencia „A Nemzeti Fejlesztési Terv stratégiai és finanszírozási kérdései.” címmel, 2005. május 4.
15. BOKONTROLL HUNGÁRIA KHT. (1999): Az ökológiai gazdálkodás alapfeltételrendszere. Budapest
16. BÍRÓ GÉZA (2003): Szerkesztői levél a HACCP rendszerekről. Élelmiszer-biztonság. 2003. I. évf. 3. sz. 4-5
17. BLAHÓ ANDRÁS (2003): Az Európai Unió és a tíz csatlakozó ország közötti bővítési tárgyalások folyamata (2002. április-2002. december 31.). Aula Kiadó Kft., Budapest ISBN 963 9478 24 5
18. BROUWER, F. editor (2004): Sustaining Agriculture and the Rural Environment. Governance, Policy and Multifunctionality. ISBN 1 84376 256 0

19. BRÜMMER, B. – KOESTER, U. (2004): Governance of the Common Agricultural Policy in the New Member States. EuroChoices volume3, number 1, 2004 18-22
20. BUCKWELL, A. (2005): Green Accounting for Agriculture. Presidential Address 2005. Journal of Agricultural Economics, Vol. 56, No. 2, 187-215
21. BUDAY-SÁNTA ATTILA (2001): Agrárpolitika – Vidékpolitika. A Magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
22. BULLA MIKLÓS – GUZLI PIROSKA (é.n.): A fenntartható fejlődés indikátorai http://www.kep.taki.iif.hu/file/Bulla_fenntarthato_fejlodes_indikatorai.doc
23. COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION (2005): Press Release 2669th Council meeting Agriculture and Fisheries 991/05 (Presse 143) http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/agricult/85525.
24. CSÁKI CSABA – MÉSZÁROS SÁNDOR (1981): Operációkutatási módszerek alkalmazása a mezőgazdaságban. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1981
25. CSATH MAGDOLNA (2002): Erős társadalmi tőke, sikeres nemzet. Valóság XLV. évf. 5.sz. 82-92
26. DIRLAU, A. (2005): Rural Development in Romania. Flash News Issue 11, 15 February, 2005. Leader+ Observatory Contact Point www.ukleader.org.uk
27. DLG (2005): Land abandonment, biodiversity and the CAP. Outcome of an international seminar in Sigulda, Latvia, 7-8 October, 2004. DLG, Government Service for Land and Water Management of the Netherlands
28. DORGAI LÁSZLÓ (1998): Néhány gondolat a „Mi tekinthető vidéknek?” című vitacikkhez. Gazdálkodás XLII. évf.
29. DORGAI LÁSZLÓ szerk. (2004): A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása, Agrárgazdasági Tanulmányok 2004. 6. sz., AKI, Budapest, p. 199.
30. EEA (2001): Environmental signals 2001. European Environment Agency Luxembourg 49-56
31. EEA (2003): Europe's environment: the third assessment. (Summary) European Environment Agency, Copenhagen ISBN 92-9167-553-9
32. EEA (2004): Agriculture and the environment in the EU accession countries. Implication of applying the EU common agricultural policy. European Environment Agency. Environmental issue report No 37. ISBN 92-9167-637-3
33. EURONATUR, AbL (2002): Observation on the Environmental Compatibility of the EU Agricultural Budget. Project study by the European Nature Heritage Fund and the Arbeitsgemeinschaft bauerliche Landwirtschaft AbL. Rheinbach/Hamm, December 2002
34. EUROPEAN COMMISSION (1998): Commission communication to the European Council Partnership for Integration – A Strategy for integrating Environment into Union Policies COM(98)333 <http://europa.eu.int/comm/environment/docum/98333sm.htm>
35. EUROPEAN COMMISSION (1999): Directions towards sustainable agriculture. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(1999) 22final
36. EUROPEAN COMMISSION (2000): Communication from the Commission to the council and the European Parliament 2000 Indicators for the Integration of Environmental Concerns into the Common Agricultural Policy. COM 2000, 20 final
37. EUROPEAN COMMISSION (2001a): Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Statistical Information needed for Indicators to monitor

- the Integration of Environmental concerns into the Common Agricultural Policy. Brussels, 20.03.2001 COM(2001) 144 final
38. EUROPEAN COMMISSION (2001b): Communication from the Commission. A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development. Brussels, 15.5.2001 COM(2001)264final
 39. EUROPEAN COMMISSION (2002): Thematic Evaluation on the Contribution of the Structural Funds to Sustainable Development: A Synthesis Report Vol. 1, Vol. 2 and Annexes, DG Regio, Brussels.
 40. EUROPEAN COMMISSION (2003a): Agriculture and environment. Fact sheet. Directorate-General for Agriculture
 41. EUROPEAN COMMISSION (2003b): Comprehensive monitoring report on Hungary's preparations for membership. http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2003/pdf/cmr_hu_final.pdf
 42. EUROPEAN COMMISSION (2004): Proposal for a Council Regulation on support to Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development. Commission staff working document.COM(2004)490final
http://europa.eu.int/comm/agriculture/rur/publi/propimpact/text_en.pdf
 43. EUROPEAN COMMISSION (2005a): Agri-environment Measures. Overview on General Principles, Types of Measures, and Application. Directorate General for Agricultural and Rural Development. Unit G-4 – Evaluation of Measures applied to Agriculture, Studies. March 2005
 44. EUROPEAN COMMISSION (2005b): Communication from Mr. Almunia to the members of the Commission. Sustainable Development Indicators to monitor the implementation of the EU Sustainable Strategy. SEC(2005) 161 final
 45. EUROSTAT (2001): Measuring progress towards a more sustainable Europe. Proposed indicators for sustainable development.http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-37-01-203/EN/KS-37-01-203-EN.PDF
 46. EUROSTAT (2004): Total sales of pesticides. http://europa.eu.int/comm/eurostat/newcronos/reference/display.do?screen=detailref&language=en&product=EU_key_indicators&root=EU_key_indicators/yearlies/H/H1/H15/edd10000
 47. FARAGÓ TIBOR – NÉMETH FERENC – FARKASNÉ F. MÁRIA, SZÜCS ISTVÁN – ÉRI VILMA (2004): A fenntartható fejlődés indikátorai és a magyarországi változások az EU-indikátorok tükrében. Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Szent István Egyetem Gödöllő
 48. FARKASNÉ FEKETE MÁRIA – MOLNÁR JÓZSEF – SZÜCS ISTVÁN (2005): Fenntartható fejlődés és mérési lehetőségei a mezőgazdaságban. Szent István Egyetem, GTK, Közgazdaságtani Intézet, Gazdaságelemzési és Módszertani Intézet, 4-014-04/2004/NKFP projekt
 49. FAZEKAS ISTVÁN (2001): Az Európai Unió környezetvédelmi politikája és a magyar integráció. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
 50. FEHÉR ALAJOS (2004): A vidékfejlesztéssel kapcsolatos fogalmi rendszer értelmezései és adaptációs kérdései, s az erre vonatkozó magyar szabályozások szakmai megalapozása. Tanulmány a Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport, Agrár- és Vidékfejlesztési Témacsoport keretében. http://www.nfh.gov.hu/doc/doku/IFM_tanulmanyok/IFM%202004/Fehera.pdf
 51. FEHÉR ALAJOS (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. Agroinform Kiadó, Budapest 2005
 52. FEHÉR ISTVÁN (2001): Európai Unió ismeretek. Szent István Egyetem, Gazdasági Integrációs Tanszék, Gödöllő, 2001

53. FERTŐ IMRE – MOHÁCSI KÁLMÁN (2001): Az állami szerepvállalás néhány eleme az EU tagországok agrárágazatában. Külgazdaság, XLV. évf., 2001. október. 56-65
54. FODOR LÁSZLÓ (2001): Kezünkben a jövőnk – az európai Közösség 6. Környezetvédelmi akcióprogramja. EURÓPAI JOG 2001/4. sz. 12-21. o.
55. FODOR LÁSZLÓ (2004): A környezeti információk szabadsága az európai elvárások szerint. A környezetvédelmi szabályozás elmélete és gyakorlata. A környezeti adatokhoz való hozzáférés lehetőségei a magyar közigazgatásban. Debreceni Konferenciák II. Kiadja: a Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kara
56. FÓTI KLÁRA (2003): „A szegénység enyhítéséért – helyzetkép és javaslatok” című kötetéről. Hírfutár, MTA Világgazdasági Kutatóintézet. 5. évfolyam 14. sz.
57. FÖLDMŰVELÉSÜGYI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI ÉRTESÍTŐ (2001): Tájékoztató „Az ökológiai gazdálkodásra való áttérés támogatása” jogcímen 2001-ben kiírt pályázat eredményéről. 20. sz. 2177-2180
58. FÖLDMŰVELÉSÜGYI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI ÉRTESÍTŐ (2002): A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium pályázati felhívása a NAKP végrehajtásának támogatásához. LIII. évf. 1. sz.
59. FUKUYAMA, F. (2000): A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. Európa Könyvkiadó Budapest
60. FÜRJ ZOLTÁN – JÁVOR ANDRÁS szerk. (2005): „...a birtokolt föld...a szabadság maga”.- tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulója alkalmából. Centre Print Nyomda, Debrecen
61. FVM (2004a): Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program. 30. változat, Budapest 2004. január 20. <http://www.falunet.adatpark.hu/dokument.htm>
62. FVM (2004b): Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garancia Részleg Intézkedéseire – Magyarország, Végleges változat, Budapest, 2004. július 19.
63. GAZDAG ISTVÁN szerk.(2004): Hajdú-Bihar megye kistérségei. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. ISBN 963 5962 63 0
64. GLATZ FERENC (2005):A vidéki Magyarország jövője. Előrebocsátott megjegyzések, Agrárkamara, 2005. március 29. Ópusztaszer
65. GUITPRECHTNÉ MOLNÁR ERSZÉBET (2005): Kézikönyv, PROMEI-Faluműhely Alapítvány-SZRVA-ZRVA, 2005
66. HALMAI PÉTER szerk. (2002): Az Európai Unió agrárrendszere. Második, átdolgozott kiadás. Budapesti Agrárkamara és a Mezőgazda Kiadó közös kiadása
67. HALMAI PÉTER szerk. (2003): Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája. Fogalomtár. AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 2003
68. HALMAI PÉTER (2004): A reform ökonómiája. EU Közös Agrárpolitika: fordulópont vagy kiigazítás? KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest, 2004
69. HARVEY, D., R. (2004): How Does Economics Fit the Social World? Journal of Agricultural Economics, Volume 55, Number 2, July 2004 313-337
70. HONTELEZ, J. (2005): The rural development budget for 2007-2013 needs to be increased. Letter to the Ministers of Foreign Affairs, Finance and Agriculture of the EU Member States.Brussels, 8 April 2005. BirdLife International, CEJA, EEB, Eurogroup for animal welfare, Friends of the Earth Europe, IFOAM EU Group and WWF EPO.
71. HORN PÉTER (2005): Lehetőségeink az agrárgazdaság fejlesztésére az EU keretei között. Személyiségek a magyar agráriumban című előadás sorozat. DE ATC 2005. március 23.
72. HORVÁTH ZOLTÁN (2002): Kézikönyv az Európai Unióról. Ötödik, átdolgozott, bővített kiadás. Magyar Országgyűlés

73. Internet 1 (2005): Az Észak-alföldi régió Fejlesztési Konceptiója és Stratégiai Programja 2007-2013. Munkaanyag. Készítette: az Észak-Alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. Tervezési és Partnerségi Csoportja a regionális Virtuális Tervezői Hálózat bevonásával. http://www.tanacsadoiroda.hu/hirek/doc/2005_11_28_01_EAR_Koncepcio_Strategia.doc
74. Internet 2 (2005): Programozási Kézikönyv. Kézikönyv az operatív programok elkészítéséhez a 2007-2013 közötti programozási időszakra. Fejlesztéspolitikai Koordinációs Tárcaközi Bizottság <http://fejlesztéspolitika.gov.hu/Engine.aspx>
75. Internet 3: Presidency Conclusion. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm
76. Internet 4: Structural Indicators. Update of the Statistical Annex (annex 1) to the 2005 Report from the Commission to the Spring European Council. http://europa.eu.int/growthandjobs/pdf/statistical_annex_2005_en.pdf
77. Internet 5: Human Development Report 2004. Human development index. United Nations Development Programme http://hdr.undp.org/reports/global/2004/pdf/hdr04_HDI.pdf
78. Internet 6: 2053/2005. (IV.8.) Korm. határozat a fenntartható fejlődési stratégia kidolgozásának tartalmi és szervezeti kereteiről. A fenntartható fejlődés stratégiájának szempont- és követelményrendszere. http://www.ff3.hu/upload/ffs_krm-m.doc
79. JASSEM, A. (2004): An introduction to the Open Method of Coordination (OMC) http://www.epha.org/IMG/pdf/EPHA_briefing_on_OMC_AJ_20050216final.pdf
80. KAPRONCZAI ISTVÁN szerk. (2003): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. Szaktudás Kiadó Ház
81. KATONÁNÉ KOVÁCS J. (2004): Agri-environmental measures in Hungary before and after accession to the European Union. Praha, Agrarian Prospects XIII. "Sustainable development of an agrarian sector – challenges and risks" collection of papers. (Edited by Svatoš M. – Boháčková I.) Second part 875-880
82. KATONÁNÉ KOVÁCS J. – TAKÁCS PÉTER – SZABÓ GÁBOR (2005): Farm inputs and agri-environmental measures as indicators of agri-environment quality in Hungary. Copenhagen XI. Congress of the European Association of Agricultural Economists (CD melléklet) http://www.eaae2005.dk/POSTER_PAPERS/SS30_879_Katona.pdf
83. KERÉKES SÁNDOR (2003): A magyar gazdaság környezeti teljesítménye az átmenet korában. MTA doktori disszertáció, tézis. Budapest
84. KINDLER JÓZSEF – ZSOLNAY LÁSZLÓ (1993): Etika a gazdaságban. Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1993
85. KISS JUDIT (2003a): A KAP legújabb agrárreformja. MTA Világgazdasági Kutatóintézet Kihívások, 165. sz., 2003. július
86. KISS JUDIT (2003b): Agrárcsatlakozási kilátásaink Koppenhága után. I. rész: Az agrárcsatlakozási tárgyalások mérlege. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Vélemények Kommentárok Információk. 2003. február 7., 49. sz.
87. KISS KÁROLY (2003): Zöld gazdaságpolitika. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék. Egyetemi jegyzet.
88. KONECNY, M. (2005): Is the greening of agriculture over? Friends of the Earth Bulletin. May 2005
89. KOVÁCS ÁRPÁD (1997): A privatizáció folyamata Magyarországon (1990-1997) elhangzott: az Adam Smith Institute által szervezett "The Second International Capital Markets Conference" London, 1997. november -24-25.

90. KOVÁCS GÁBOR (2004a): Agrár- és vidékfejlesztési támogatások az uniós csatlakozás évében (2004). Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Agrárgazdasági tanulmányok. 2004. 4. sz.
91. KOVÁCS GÁBOR (2004b): Rural policies and Leader+ in Denmark and Hungary. Working paper. The Danish Centre for Rural Research and Development. Esbjerg. <http://www.cful.dk/log/filer/Gabors%20rapport%20rettet.pdf>
92. KOVÁCS TERÉZ (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2003
93. KÖRNYEZETVÉDELMI ÉRTESÍTŐ (2004): Az Országgyűlés 132/2003, (XII.11.) OGY határozata a 2003-2008. közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Programról. XV. Évf., 2-3. sz. I. kötet 178-268
94. KSH (1992): Statisztikai évkönyv 1991. Központi statisztikai Hivatal, Budapest
95. KSH (2000): ÁMÖ 2000. Földhasználat Magyarországon a 2000. évben, településsoros adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
96. KSH (2003): Magyarország régiói. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
97. KSH (2004a): Magyar statisztikai évkönyv 2003. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
98. KSH (2004b): Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2003. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
99. KSH (2005a): A gazdasági versenyképesség területi különbségei Magyarországon. Központi Statisztikai Hivatal, Győri Igazgatósága, 2300/5/2005 <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyorversenykep.pdf>
100. KSH (2005b): A KSH jelenti. Gazdaság és társadalom. 2005/6 Központi Statisztikai Hivatal, Budapest <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel20506.pdf>
101. KSH (2005c): Környezetstatisztikai évkönyv 2003. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
102. KULCSÁRNÉ KISS ANITA – NAGY ERZSÉBET (2003): Az infrastruktúra fejlődése és regionális különbségei Magyarországon. Területi Statisztika, 6. évf. 3. sz. 2003. május
103. KUTI ISTVÁN (2003): Környezetgazdaságtan. (Kézirat) Debreceni Egyetem, Agrárgazdaságtani és Közgazdaságtani Tanszék
104. LAKATOS DÉNES (2004): A globalizálódó világ gazdaság. In: A kooperációtól a globalizációig. Jávor András szerk., DE ATC, Debrecen, 2004. április 29. 55-65
105. LÁNG ISTVÁN (2001): Környezetvédelem – fenntartható fejlődés Internet.: http://origo.hu/mindentudasegyeteme/eloadas_lang.html
106. MAÁCS MIKLÓS – KÓNYA EDIT (2004): Új vidékfejlesztési politika az Európai Unióban 2007 és 2013 között. A falu. A vidékfejlesztés és a környezetgazdálkodás folyóirata. XIX. évf. Tél
107. MAGÓCS KRISZTINA (2004): „A mi jövőnk, a mi választásunk” Hortobágy és térsége. Vidékfejlesztési Fórum. Debrecen, 2004. augusztus
108. MAGYAR KÖZLÖNY (1996): 1996. évi LIII. Törvény a természetvédelemről. 1996. 53.sz., 3305-3325.
109. MAGYAR KÖZLÖNY (1997): Az Országgyűlés 83/1997. (IX. 26) OGY határozata a Nemzeti Környezetvédelmi Programról. 1997. 82. sz. 5816-5845
110. MAGYAR KÖZLÖNY (2001): 102/2001. (XII.16) FVM r. Az agrárgazdasági célok 2002. Évi költségvetési támogatásáról. 145.
111. MAGYAR KÖZLÖNY (2003): 132/2003. (XII.11.) OGY határozat a 2003-2008. közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Programról. 2003. 142. sz. 10942-11031
112. MAGYAR KÖZLÖNY (2004a): A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 4/2004. (I.13.) FVM rendelete az egyszerűsített területalapú támogatások és a vidékfejlesztési

támogatások igényléséhez teljesítendő „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot”, illetve a „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” feltételrendszerének meghatározásáról. 4. sz. 280-283

113. MAGYAR KÖZLÖNY (2004b): 64/2004 (IV. 15.) Kormány rendelet a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről. 47. sz. 4150-4158
114. MAGYAR KÖZLÖNY (2004c): A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 156/2004. (X. 27.) FVM rendelete az egyszerűsített területalapú támogatások és a vidékfejlesztési támogatások igényléséhez teljesítendő „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot”, illetve a „Helyes Gazdálkodási Gyakorlat” feltételrendszerének meghatározásáról szóló 4/2004. (I. 13.) FVM rendelet módosításáról. 156. sz. 12470-12486
115. MÁRTHA BERNADETT (2005): A SAPARD előcsatlakozási alap működése és annak tapasztalatai. OTDK, 2005
116. MEADOWS, D. – RANDERS, J. – MEADOWS, D. (2005): A növekedés határai, harminc év múltán. Fordította Déri Andrea, Kossuth Kiadó
117. MÉSZÁROS SÁNDOR (2003): Az Európai Unió és Magyarország: a mezőgazdaság eredménymutatóinak összevetése. . Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén. AVA Konferencia, Debrecen, 2003. április 1-2. CD melléklet
118. MVH (2005a): Agrártámogatási ABC. Az MVH jogcímei dióhéjban. Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal
119. MVH (2005b): AVOP támogatási adatok, 2005. július. [http://www.mvh.gov.hu/lwwcm_portal/resources/file/eb773d4ec2af67b/AVOP%20ki mutatas%202005_07_01.pdf](http://www.mvh.gov.hu/lwwcm_portal/resources/file/eb773d4ec2af67b/AVOP%20ki%20mutatas%202005_07_01.pdf)
120. NAGY GÉZA szerk. (1999): Hajdú-Bihar megye vidékfejlesztési stratégiai terve, az EU SAPARD támogatásának elnyeréséhez. Készült az EURO_RÉGIÓ HÁZ Kht. (Debrecen) gondozásában
121. NEMES NAGY JÓZSEF (1995): A "gazdasági egészség" földrajzi képe Magyarországon „Földrajztanítás” 3-4. sz. 4-11. <http://geogr.elte.hu/PDF/FOLDRTAN.pdf>
122. NEMESSÁLYI ZSOLT (2000): A vidéki térségek fejlettségének megítélése és a vidékfejlesztés tartalékai. VII. Nemzetközi agrárökonómiai tudományos napok. Gyöngyös, 2000, 5. kötet 63-67
123. NÉMETH IMRE (2005): Az agrárgazdaság 2004. és 2005. évi piaci folyamatai az EU-csatlakozás tükrében. Debreceni Egyetemen 2005. április 19-én tartott előadás.
124. NFH, SAKK (2004): Az EU pályázatok rendszere és projektmenedzsmentje. Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Strukturális és Kohéziós Alapok Képzéskoordinációs Központ, Tananyag, 2004
125. OBÁDOVICS CSILLA – KULCSÁR LÁSZLÓ (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. Terület statisztika, 6. évf. 4. sz.
126. OJ (1987): Council Regulation (EEC) No 1760/87 of 15 June 1987 amending Regulations (EEC) No 797/85, (EEC) No 270/79, (EEC) No 1360/78 and (EEC) No 355/77 as regards agricultural structures, the adjustment of agriculture to the new market situation and the preservation of the countryside. Official Journal L 167 , 26/06/1987
127. OJ (1991): Council Regulation (EEC) No. 2092/91 of 24 June 1991 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs. Official Journal L 198, 22/07/1991
128. OJ (1999): A Tanács 1999. május 17-i 1257/1999/EK rendelete az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból (EMOGA) nyújtandó

- vidékfejlesztési támogatásról, valamint egyes rendeletek módosításáról illetve hatályon kívül helyezéséről. Official Journal L 160, 26/06/1999, www.fvm.hu
129. OJ (2002): Decision No 1600/2002/EC of the European Parliament and of the Council of 22 July 2002 laying down the Sixth Community Environment Action Programme. Official Journal L242, 10/09/2002
 130. OJ (2003): Council Regulation (EC) No 1782/2003 of 29 September 2003 establishing common rules for direct support schemes under the common agricultural policy and establishing certain support schemes for farmers and amending Regulations (EEC) No 2019/93, (EC) No 1452/2001, (EC) No 1453/2001, (EC) No 1454/2001, (EC) 1868/94, (EC) No 1251/1999, (EC) No 1254/1999, (EC) No 1673/2000, (EEC) No 2358/71 and (EC) No 2529/2001. Official Journal L 270 21/10/2003
 131. OJ (2004): Treaty establishing a Constitution for Europe. Official Journal Volume 47. 16 December 2004, 2004/C 310/01
 132. OJ (2005): Council Regulation (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD). Official Journal L 277 21/10/2005
 133. OLÁH JUDIT (2003): A Nagykállói statisztikai körzet településeinek fejlődési lehetőségei a vidékfejlesztés keretében. Debreceni Egyetem ATC AVK, Multidiszciplináris Társadalomtudományok Doktori Iskola, Doktori (Ph.D.) értekezés. Debrecen, 2003
 134. OLSSON, J.A. – BRADLEY, K. – HILDING-RYDEVIK, T. – RUOTSALAINEN, A. – AALBU, H. (2004): Indicators for Sustainable Development. European Regional Network on Sustainable Development. Paper for discussion. Västmanland 21-23 June 2004 http://www.sustainable-euroregions.net/documentbank/Indicators_for_Sustainable_development_-_June2004.doc
 135. ÖIR (2004) Methods for and Success of Mainstreaming Leader Innovations and Approach into Rural Development Programmes Final Report by ÖIR-Managementdienste GmbH <http://europa.eu.int/comm/agriculture/eval/reports/leader/full.pdf>
 136. PASZTERNÁK TÍMEA (2005): AVOP LEADER+ 1. tevékenység, 2. alintézkedés. Az első pályázati forduló tapasztalatai, információk a második fordulóról. „Vidékfejlesztés az Észak-alföldi régióban” Konferencia, 2005. október 19. Paszternák Tímea osztályvezető MVH VTI-LEADER Osztály
 137. PATAKI GYÖRGY – BELA GYÖRGYI – KOHLHEB NORBERT (2003): Versenyképesség és környezetvédelem. Pénzügyminisztérium. Kutatási füzetek 5. sz. 2003, december
 138. PETŐ KÁROLY (2003): A földhasználati adottságok és tényezők szerepe az Észak-alföldi SAPARD kistérségek versenyképességében. Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén. AVA Konferencia, Debrecen, 2003. április 1-2. CD melléklet
 139. POPP JÓZSEF – POTORI NORBERT – UDOVECZ GÁBOR (2004): A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Agrárgazdasági tanulmányok. 2004. 5. sz.
 140. PRETTY, J. (2002): Agri-Culture:Reconnecting People, Land and Nature. Published by Earthscan, London
 141. PUTNAM, R.D. (1996): The Strange Disappearance of Civic America. American Prospect Online. 1996.01.12. <http://www.prospect.org/web/printfriendly-view.ww?id=4972>

142. PUTNAM, R.D.(1993): The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. American Prospect Online. 1993.03.21. <http://www.prospect.org/web/printfriendly-view.ww?id=5175>
143. PYLKKÄNEN. P. – HYYRYLÄINEN. T. (2004): Mainstreaming of the Leader Method in Finnish Rural Policy. University of Helsinki, Mikkeli Institute for Rural Research and Training A paper to be presented at the 8th Annual Conference of The Nordic-Scottish University Network for Rural and Regional Development in Ristiina, Finland, June 17-19, 2004
144. RONTÓNÉ NAGY ZSUZSANNA szerk. (2005): A külföldi tőke szerepe és a gazdálkodás eredményességére gyakorolt hatása a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2005. 1. sz.
145. SARUDI CSABA szerk. (2003): Térség- és vidékfejlesztés. A magyar térgazdaság és az európai integráció. AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft. Kaposvár
146. SCHOMAKER, M. (2003): Development of environmental indicators in UNEP. <http://www.itc.nl/~rossiter/Docs/FAO/w4745e/w4745e07.htm>
147. SHAH, R. (1997): Environmental indicators. Internet: www.inwent-fz.org/coursematerial/k49/k49_section20.pdf
148. SHAH, R. (2000): International Frameworks of Environmental Statistics and Indicators. Inception Workshop on the Institutional Strengthening and Collection of Environment Statistics, 25-28 April 2000, Samarkad, Uzdekistan
149. SIMAI MIHÁLY (2001): Zöldebb lesz-e a világ? Akadémiai Kiadó, Budapest
150. SMEETS, E. – WETERINGS, R. (1999): Environment indicators: Typology and overview. Technical report No 25, European Environment Agency (EEA)
151. SOLTÍ GÁBOR (2002): Ökogazdálkodás EU feltételei. Agrárius, 2002/2 30-34
152. STEFANOVITS PÁL – VÁRALLYAY GYÖRGY (1992): 'State and Management of Soil Erosion in Hungary.', in Kertész, Á. (2001.): 'Land Degradation in Hungary.' Soil Erosion and Remediation Workshop, US-Central and Eastern European Agro-Environmental Program, Budapest, April 27-May 1 1992, Proceedings, RISSAC, Budapest, pp.79-95.
153. STORTI, D. – HENKE, R. – CARMELA MACRÍ, M. (2004) The new European rural policy: a comparative analysis across regions in the EU. 87 Seminar of the European Association of Agricultural Economists Vienna, 21-24 April 2004
154. ŠTULHOFFER A. (2000): Dynamics of social capital in Croatia 1995-1999. Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Zagreb
155. SZABÓ ELEMÉR – POMÁZI ISTVÁN szerk. (2001): Környezeti adattár 1999. Magyar nyelvű kiadás. Szemelvények az OECD környezetpolitikájából. Környezetvédelmi Minisztérium 231.o.
156. SZABÓ ELEMÉR, POMÁZI ISTVÁN szerk.(2002): OECD környezeti adattár 2002. Szemelvények az OECD környezetpolitikájából. Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium.
157. SZABÓ ELEMÉR – POMÁZI ISTVÁN (2003): Magyarország környezeti mutatói 2002, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Budapest
158. SZABÓ GÁBOR (1990): A környezetgazdálkodás egyes főbb kérdései, különös tekintettel a mezőgazdaságra. Akadémiai doktori értekezés. Budapest
159. SZABÓ GÁBOR (2001a): Élelmiszer-gazdaságtan. (Egyetemi jegyzet) Kaposvár-Debrecen
160. SZABÓ GÁBOR (2001b): Az Európai Unió agrárpolitikája. (Egyetemi jegyzet) Debrecen-Kaposvár
161. SZABÓ GÁBOR (2001c): Környezetgazdálkodás (Környezetpolitika). Egyetemi jegyzet

162. SZABÓ GÁBOR (2002): A biotermékek gazdasági és jogi szabályozása, európai uniós kitekintéssel. EMLA Konferencia. Debrecen, 2002. április 12.
163. SZABÓ GÁBOR (2003): Az agrár-környezetvédelem egyes közgazdasági aspektusai. Gazdálkodás, XLVII. évf. 4. sz. 37-47
164. SZABÓ GÁBOR – SZABÓNÉ GUTTYÁN MARGIT – SZÉP KATALIN (1989): A mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének makro- és mikroökonómiai aspektusai. Közgazdasági Szemle XXXVI. Évf. 6. sz. 576-591
165. SZABÓ GÁBOR – FÉSÜS ISTVÁN – BALÁZS KATALIN – KATONÁNÉ KOVÁCS JUDIT (2003): A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program pályázatainak elemzése. Gazdálkodás, XLVII. évf. 1. sz., 26-39
166. SZABÓ GÁBOR – FEHÉR ALAJOS (2004): Marginalisation and Multifunctional Land Use in Hungary. Journal of Agricultural Sciences, Debrecen 2004/15 50-61
167. SZABÓ G. – KATONÁNÉ KOVÁCS J. (2004): Az NAKP eredményeinek értékelése. Gyöngyös IX. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok „Versenyképesség és jövedelmezőség a többfunkciós mezőgazdaságban” előadások összefoglalói. (Szerk.: Lakatos M. – Rajna R.) 256, (CD melléklet)
168. SZABÓ GÁBOR (2005): A magyar mezőgazdaság társadalmi-gazdasági helyzete napjainkban. Agrárgazdaságtan előadás. DE ATC AVK 2004/2005 II. félév
169. SZABÓ GÁBOR – KATONÁNÉ KOVÁCS JUDIT – POPOVICS PÉTER (2005): A társadalmi tőke szerepe a vidékfejlesztésben. In: A mezőgazdaság tőkeszükséglete és hatékonysága. Jávor András szerk., DE ATC AVK, Debrecen, 2005. május 26. 223-229
170. SZÁSZ TIBOR (2002): A környezetvédelmi szabályozás gazdasági eszközei. EMLA Konferencia Debrecen, 2002. április 12.
171. SZEGVÁRI PÉTER (2005): A területi szempontból versenyképes és kiegyenlített Magyarországért. A regionális fejlesztéspolitika irányai és az új Országos Területfejlesztési Koncepció. Roadshow, Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal
172. SZÉKELYHIDI TAMÁS szerk. (2003): Alternatív vidéki vállalkozások szervezése. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2003
173. SZEMLÉR TAMÁS szerk. (2004): EU-költségvetés 2007-2013: Érdekek és Álláspontok. MTA Világgazdasági Kutatóintézet
174. SZLÁVIK JÁNOS (1998): A fenntartható fejlődés új mutatói. Társadalmi Szemle 1998. 3. Sz. 84-94.o
175. SZLÁVIK JÁNOS (2002): A „fenntarthatóság” szintjei és útjai. (A fenntartható fejlődés közgazdasági összefüggései.) MTA doktori disszertáció, Budapest
176. SZOLNOKI GYÖZÖNÉ KARKUS MÁRIA (1999): A zöldmarketing és gazdasági környezete. Doktori Mestermunkák, Mezőgazda Kiadó, Budapest
177. SZOLNOKI GYÖZÖNÉ KARKUS MÁRIA (2005): Az ökomarketing szerepe, jelentősége. Gazdálkodás, 2005. 3. XLIX. évf. 31-46
178. SZÜCS ISTVÁN szerk. (2002): Alkalmazott statisztika. AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 2002
179. TAMÁS JÁNOS – NÉMETH TAMÁS szerk.(2005): Agrár-környezetvédelmi indikátorok elmélete és gyakorlati alkalmazásai. Debreceni Egyetem, ISBN 963 9274 87 9
180. TAR FERENC (2005): Agrár-környezetgazdálkodás: a jövő mezőgazdasága – a mezőgazdaság jövője (agrárrium és vidékfejlesztés a XXI. században). „Agrárgazdaság, vidékfejlesztés, agrárinformatika” nemzetközi konferencia. AVA Konferencia DE AVK, Debrecen, 2005. április CD melléklet

181. TÉGLÁSY PÉTER (2002): Mezőgazdaság és környezetvédelem a közösségi agrárjog tükrében: a Közös Agrárpolitika és a környezeti politika kapcsolatrendszere. Jogelméleti Szemle, 2002/4.sz. http://jesz.ajk.elte.hu/teglasy12.html#_ftn94
182. TÓTH PÉTER, szerk. (2002): Élelmiszer-biztonság. Agrár Európa. VI. évf. 3. sz. 10-11
183. TÓTH PÉTER szerk. (2005a): A Leader koncepció – I. rész. Agrár Európa. IX. évf. április, 40
184. TÓTH PÉTER szerk. (2005b): A Leader koncepció – II. rész. Agrár Európa. IX. évf. május, 44-45
185. TRACY, M. (1994): Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban. PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely
186. UDOVECZ GÁBOR (2001): Az agrárgazdaság nemzetgazdasági súlya és fejlesztése. Gazdálkodás, XLV. évf. 4. sz.
187. UDOVECZ GÁBOR, DORGAI LÁSZLÓ, VARGA GYULA (2005): Agrárpolitika, vidékfejlesztés és területfejlesztés. A felzárkózás pénzügyi forrásai. című előadás, Az MTA Agrártudományok Osztálya által szervezett „A magyar vidék állapota és felzárkózásának esélyei” című tudományos ülésen. MTA, 2005. május 4.
188. UNITED NATIONS (2004): Human Development Report 2004. <http://hdr.undp.org/reports/global/2004>
189. UNITED NATIONS, EUROPEAN COMMISSION, IMF, OECD, WORLD BANK (2003): United Nations. Hand Book of National Accounting -: Integrated Environmental and Economic Accounting 2003, final draft Internet: <http://unstat.un.org/unsd/ENVIRONMENT/seea2003.pdf>
190. URFI PÉTER (2003): A láthatatlan tápanyagvagyon. Doktori mestermunkák, Gondolat Kiadó, Budapest
191. VARGA PÉTER (2005): PCM alkalmazásának hazai tapasztalatai. Leader+ program. PowerPoint előadás. PROMEI Modernizációs és Euroatlanti Integrációs Projekt Iroda Kht., www.promei.hu
192. VERBEKE, W. (2005): Agriculture and the food industry in the information age. European Review of Agricultural Economics, Volume 32 Number 3 September 2005 347-368
193. VERES LÁSZLÓ – ARADI CSABA – DUNKA BÉLA (2000): Történelmi kép. A Hortobágy hasznosítása. Magyar Tudomány, CVII. Kötet – Új folyam, XLV. Kötet, 12. sz. 1467-1510
194. WILKINSON, A. (2003): Overview of SAPARD. Conference „EU Accession and Agriculture” Krakow, Poland 7-8 November, 2003
195. WOLZ, A. – FIEGE, U. – REINSBERG, K. (2004): The Role of Social Capital in Promoting Institutional Changes in Transitional Agriculture. In: Role of Institutions in Rural Policies and Agricultural Markets. G. Van Huylenbroeck, W. Verbeke and L. Lauwers (Editors) 2004 Elsevier B.V.
196. ZSOLNAY LÁSZLÓ (2001): Ökológia, gazdaság, etika. Helikon Kiadó

TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. táblázat: Az EMOGA Garanciális Részlegének kiadásai 2002-ben (millió euró).....	17
2. táblázat: Az eredeti Fischler féle javaslat és az elfogadott KAP reform.....	24
3. táblázat: A vidékfejlesztési támogatások tengelyek közötti megoszlására tett Bizottsági javaslat és az elfogadott intézkedés a 2007-2013 közötti programozási időszakra vonatkozólag.	40
4. táblázat: A hatótényezők besorolás alá tartozó indikátorokra vonatkozó adatok Magyarország és az EU-15 tagországa esetén	53
5. táblázat: Forrás allokáció operatív programonként 2000-2006.....	75
6. táblázat: Kistérségi menedzserek strukturális politika alapelveinek érvényesüléséről alkotott véleménye NUTS II szinten.	76
7. táblázat: Az EMOGA kiadásainak megoszlása 2000-ben, területre vetítve	78
8. táblázat: SAPARD programra beérkezett és nyertesként kikerült pályázatok.....	79
9. táblázat: Az AVOP intézkedések támogatására vonatkozó adatok, 2005. július.....	81
10. táblázat: Az AVOP és az NVT intézkedéseinek megoszlása, az új vidékfejlesztési politika tengelyeit figyelembe véve, 2004-2006 között, a programok indikatív pénzügyi táblázata alapján	86
11. táblázat: Az NAKP nyertes pályázatainak szervezeti formák szerinti eloszlása	97
12. táblázat: Ángyán és munkatársainak javaslata földhasználati zónarendszer kialakítására, kiegészítve a NAKP nyertes pályázatainak a zónarendszerben elhelyezett térbeli statisztikai elemzésével.....	104
13. táblázat: A megyék összes, védett, valamint az NAKP-ban résztvevő területeinek adatai.....	105
14. táblázat: A HNP területének megoszlása művelési ágak és tulajdonviszonyok szerint (ha).....	122

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: Tervezési rendszer (SZEGVÁRI, 2005)	7
2. ábra: A mezőgazdaság kapcsolatrendszere (saját ábrázolás)	25
3. ábra: Az agrár-környezetgazdálkodási intézkedések elhelyezése (saját ábrázolás)	28
4. ábra: EU költségvetésének agrár-környezeti kiadásai 1993-2003 (COMM 2005:5)	30
5. ábra: Az agrár-környezetgazdálkodási programban résztvevő területek a teljes mezőgazdasági terület százalékában, az EU-15 esetén, 1998-ban és 2002-ben (COMM, 2005:7)	31
6. ábra: A vidékfejlesztési politika elhelyezése (saját ábrázolás)	34
7. ábra: Fenntartható mezőgazdaság és vidék (COMM, 2004:7)	37
8. ábra: Az Unió jelenlegi vidékfejlesztési támogatásainak csoportosítása (COMM, 2004:9)	38
9. ábra: A vidékfejlesztés tengelyei 2007-2013 (MAÁCS-KÓNYA, 2004:53-60)	39
10. ábra: A fenntarthatóság, mint horizontális alapelv megvalósításának három pillére (OLSSON et al., 2004:5)	43
11. ábra: A DPSIR modell az agrárpolitikára alkalmazva (COMM, 2000:13)	52
12. ábra: A mezőgazdaság környezetterhelése Magyarországon az EU-15 átlagához viszonyítva (a) 1980, (b) 1990 és (c) 2000 (saját ábrázolás in: KATONÁNÉ – TAKÁCS – SZABÓ, 2005)	54
13. ábra: A bruttó hozzáadott érték a gazdasági ágak főbb csoportjai szerint, 2003 (KSH, 2005a:22)	65
14. ábra: A 2005. évi agrárköltségvetés (KOVÁCS, 2004a:18, 2005. évi adatokkal)	72
15. ábra: Agrár-környezetgazdálkodási (AKG) és Kedvezőtlen Adottságú Területek (KAT) támogatására benyújtott kérelmek által lefedett terület és állatlétszám, 2004 (NÉMETH, 2005)	85
16. ábra: EU-15 és Magyarország vidékfejlesztési támogatásainak megoszlása prioritásonként (STORTI et al. 2004:12; a magyar adatok esetében az AVOP, és az NVT indikatív pénzügyi táblája FVM 2004a, 2004b)	87
17. ábra: Az NAKP célprogramok területi megoszlása NUTS II szinten, 2003 (saját számítás)	98
18. ábra: A NAKP nyertes pályázatainak megyénkénti eloszlása a pályázatok darabszáma, a lefedett terület és az elnyert támogatás szerint (saját számítás)	99
19. ábra: A megyék részvételének megoszlása az NAKP egyes célprogramjaiból (saját számítás)	100
20. ábra: A megyék teljes gyepterülete és az NAKP-ban résztvevő gyepterületek nagysága megyénként, 2003 (KSH 2004b:211, KATONÁNÉ KOVÁCS J.2004:878)	100
21. ábra: Az NAKP-ban résztvevő területek aránya a kistérségek mezőgazdasági területéhez viszonyítva, 2003 (TAKÁCS, KATONÁNÉ saját számítás)	101
22. ábra: Földhasználati zónarendszer, 2. scenárió (ÁNGYÁN et al., 2001:183)	103
23. ábra: A társadalmi tőke szerkezete (ŠTULHOFER, 2000:2)	107
24. ábra: A Leader típusú programok költséghatékonysága a klasszikus programokkal összehasonlítva (ÖIR, 2004:57)	111
25. ábra: A közbizalom nemzetközi összehasonlításban ISSP 2001 Nemzetközi Társadalmi Adatfelvételi Program (VARGA, 2005)	112

MELLÉKLETEK

- 1. melléklet:** A Tanács 1698/2005/EK rendeletének intézkedései
- 2. melléklet:** Az EU agrár-környezeti indikátorrendszere, DPSIR modell keretében
- 3. melléklet:** A fenntartható fejlődés indikátorkészlete (ENSZ, Európai Unió)
- 4. melléklet:** A fenntartható fejlődés indikátorai (Európai Unió, Magyarország)
- 5. melléklet:** Kérdőív – kistérségi menedzserek részére
- 6. melléklet:** Vidékfejlesztési támogatások intézkedések közötti megoszlása az EU-15 tagországaiban
- 7. melléklet:** Az NAKP területalapú, nyertes pályázatainak célprogramonkénti és régiókénti megoszlása 2003-ban
- 8. melléklet:** A földhasználati zónarendszer kialakításához használt mutatók
- 9. melléklet:** „Hortobágy és mellyéke” Helyi Vidékfejlesztési Tervének SWOT analízise

1. melléklet: A Tanács 1698/2005/EK rendeletének intézkedései

I. Tengely

A mezőgazdasági és erdészeti ágazat versenyképességére irányuló támogatás

AZ ISMERETSZERZÉS TÁMOGATÁSÁT ÉS AZ EMBERI ERŐFORRÁSJAVÍTÁSÁT CÉLZÓ INTÉZKEDÉSEK:

1. szakképzési és tájékoztatási tevékenységek, beleértve a tudományos ismeretek és az innovatív gyakorlat terjesztését a mezőgazdasági, élelmiszer- és erdészeti ágazatban dolgozó személyek számára;
2. a fiatal mezőgazdasági termelők elindítása;
3. a mezőgazdasági termelők és a mezőgazdasági munkavállalók korai nyugdíjba vonulása;
4. tanácsadási szolgáltatások mezőgazdasági termelők és erdőgazdálkodók általi igénybevétele;
5. üzemvezetési, helyettesítési és gazdálkodási tanácsadási szolgáltatások, valamint erdészeti tanácsadási szolgáltatások létrehozása;

A FIZIKAI ERŐFORRÁSOK SZERKEZETÁTALAKÍTÁSÁT ÉS FEJLESZTÉSÉT, VALAMINT AZ INNOVÁCIÓ ELŐSEGÍTÉSÉT CÉLZÓ INTÉZKEDÉSEK:

1. a mezőgazdasági üzemek korszerűsítése;
2. az erdők gazdasági értékének növelése;
3. a mezőgazdasági és erdészeti termékek értéknövelése;
4. új termékek, eljárások és technológiák fejlesztésére irányuló együttműködés a mezőgazdasági és élelmiszer-ágazatban, valamint az erdészeti ágazatban;
5. a mezőgazdaság és erdészet fejlesztésével és korszerűsítésével összefüggő infrastruktúra javítása és fejlesztése;

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS ÉS TERMÉKEK MINŐSÉGÉNEK JAVÍTÁSÁT CÉLZÓ INTÉZKEDÉSEK:

1. a mezőgazdasági termelők segítése a közösségi jogszabályokon alapuló, fokozott követelményeket támogató előírásoknak való megfelelésben;
2. az élelmiszer-minőségi rendszerekben részt vevő mezőgazdasági termelők támogatása;
3. termelői csoportok támogatása az élelmiszer-minőségi rendszerek keretében tartozó termékekre vonatkozó tájékoztatási és promóciós tevékenységek terén;

ÁTMENETI INTÉZKEDÉSEK A CSEH KÖZTÁRSASÁG, ÉSZTORSZÁG, CIPRUS, LETTORSZÁG, LITVÁNIA, MAGYARORSZÁG, MÁLTA, LENGYELORSZÁG, SZLOVÉNIA ÉS SZLOVÁKIA SZÁMÁRA

1. a szerkezetátalakítás alatt álló félig önálló gazdaságok támogatása;
2. termelői csoportok létrehozásának támogatása.

II. Tengely

A környezet és a vidékfejlesztése

A MEZŐGAZDASÁGI FÖLDTERÜLETEK FENNTARTHATÓ HASZNÁLATÁT CÉLZÓ INTÉZKEDÉSEK:

1. Természeti hátrány miatt nyújtott kifizetések a hegyvidéki területeken és kifizetések egyéb hátrányos helyzetű területeken;
3. Natura 2000 kifizetések és a 2000/60/EK irányelvhez kapcsolódó kifizetések;
4. agrár-környezetvédelmi kifizetések;
5. állatjóléti kifizetések;
6. nem termelő beruházásoknak nyújtott támogatás;

AZ ERDÉSZETI FÖLDTERÜLETEK FENNTARTHATÓ HASZNÁLATÁT CÉLZÓ INTÉZKEDÉSEK:

1. a mezőgazdasági földterület első erdősítése;
2. agrár-erdészeti rendszerek első létrehozása mezőgazdasági földterületeken;
3. nem mezőgazdasági földterület első erdősítése;
4. Natura 2000 kifizetések;
5. erdő-környezetvédelmi kifizetések;
6. az erdészeti potenciál helyreállítása és megelőző intézkedések bevezetése;
7. nem termelő beruházások támogatása.

III. Tengely

A vidéki élet minősége és a vidéki gazdaság diverzifikálása

A VIDÉKI GAZDASÁG DIVERZIFIKÁLÁSÁRA IRÁNYULÓ INTÉZKEDÉSEK:

1. nem mezőgazdasági tevékenységgé történő diverzifikálás;
2. a mikrovállalkozások létrehozásának és fejlesztésének támogatása a vállalkozási kedv ösztönzése és a gazdasági szerkezet fejlesztése céljából;
3. a turisztikai tevékenységek ösztönzése;

A VIDÉKI TERÜLETEK ÉLETMINŐSÉGÉNEK JAVÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ INTÉZKEDÉSEK:

1. a gazdaság és a vidéki lakosság számára nyújtott alapszolgáltatások;
2. a falvak megújítása és fejlesztése;
3. a vidéki örökség megőrzése és korszerűsítése;

A 3. TENGELYHEZ TARTOZÓ TERÜLETEKEN MŰKÖDŐ GAZDASÁGI SZEREPLŐKRE VONATKOZÓ KÉPZÉSI ÉS TÁJÉKOZTATÁSI INTÉZKEDÉS

1. képzés, tájékoztatás;
2. a készségek elsajátítására és az ösztönzésre irányuló intézkedés a helyi fejlesztési stratégia előkészítése és végrehajtása céljából.

IV. Tengely

Leader

1. helyi fejlesztési stratégiák végrehajtásának támogatása;
2. területek közötti és transznacionális együttműködési projektek támogatása
3. készségek elsajátítása, ösztönzés, végrehajtás.

2. melléklet: Az EU agrár-környezeti indikátorrendszere, DPSIR modell keretében

DPSIR hivatkozás		Csoport	No.	Mutató
VÁLASZ	Közérdek	b	1	Agrár-környezeti támogatást élvező terület
		b	2	Jó gazdálkodói gyakorlat
		d	3	Környezeti célok
		b	4	Természetvédelem
	Piaci jelek	a	5.1	Biotermékek ára
		a	5.2	Biogazdálkodók jövedelme
	Technológia és ismeret	a/c	6	Érintettek képzettségi szintje
	Viselkedés	a/b	7	Biogazdálkodás
IRÁNYÍTÓTÉNYEZŐK	Input	a	8	Műtrágya használata
		a/c	9	Növényvédő szer használata
		a	10	Vízhasználat
		a	11	Energiai-felhasználás
	Földhasználat	b	12	Topológiai változás
		a/c	13	Termesztési/tenyésztési gyakorlat
	Gazdálkodás	d	14	Gazdálkodási gyakorlat
	Trend	a/c	15	Intenzifikáció/extenzifikáció
		a	16	Diverzifikáció
			17	Marginalizáció
TERHELÉS	Szennyezés	a	18	Tápanyagmérleg
		a	19	CH4 kibocsátás
		c	20	Növényvédő szer talaj szennyezése
		c	21	Vízszennyezés
	Források kimerülése	a/c	22	Talajvíz használat
		a/b/c	23	Talajerózió
		a	24	Művelési ág változás
		b	25	Genetikai diverzitás
	Pozitív hatások	b	26	Magas természeti érték
		a	27	Megújuló energiaforrás
ÁLLAPOT	Biodiverzitás	d	28	Fajgazdagság
	Természeti források	c	29	Talajminőség
		d	30	Vizek növényvédő szer/nitrát tartalma
		d	31	Talajvíz szint
	Tájkép	b	32	Földhasználat mátrix
HATÁS	Élőhelyek és biodiverzitás	c	33	Élőhelyek és biodiverzitás
	Természeti források	b	34.1	Üvegház hatású gázok kibocsátása
		b	34.2	Nitrát szennyezés
		b	34.3	Vízhasználat
	Tájkép diverzitás	c	35	Mezőgazdasági és globális diverzitás

Forrás: EUROPEAN COMMISSION, 2001a:21

3. melléklet: A fenntartható fejlődés indikátorkészlete (ENSZ, Európai Unió)

SZOCIÁLIS DIMENZIÓ					
ENSZ főcsoport	Alcsoport	ENSZ indikátor	EUROSTAT indikátor*		
Egyenlőség	Szegénység	Szegénységi szint alatt élő népesség %-a	SOC 1	Szegénységi szint alatt élő népesség	V
		GINI index	SOC 2	Jövedelem-egyenlőtlenségek mérőszámai	V
		Munkanélküliségi ráta	SOC 3	Munkanélküliségi ráta	V
		-	SOC 4	Fiatalkori munkanélküliségi ráta	H
		-	SOC 5	Egy főre jutó szociális juttatások	H
	Nemek közötti jövedelem különbség	A nők átlagkeresete a férfiakéhoz viszonyítva	SOC 6	Nők és férfiak kereseti aránya	V
	Gyermek jólét	Otthonuktól elszakadt egy éven aluli gyerekek %-a	SOC 7	Gyermek jólét	C
Egészség	Tápláltsági szint	A gyermekek tápláltsági szintje	SOC 8	A lakosság tápláltsági szintje	M
	Betegség	Halálozás, és a főbb betegségek miatti halálozás	SOC 9	Főbb betegségek miatti halálozás	C
	Halálozás	5 éves kor alatti halálozási arány	SOC 10	Csecsemőhalandóság	M
		Születéskori várható élettartam	SOC 11	Születéskori várható élettartam	V
	Csatornázottság	Megfelelő trágya-elhelyezési lehetőséggel rendelkező lakosság %-a	SOC 12	A lakosság szennyvízrendszer ellátottsága	M
	Egészségügyi ellátottság	Alapegészségügyi szolgáltatáshoz hozzáférő lakosság %-a	SOC 13	Nemzeti egészségügyi ráfordítások	C
		Fertőző betegségekkel szembeni gyermekkori védőoltások	SOC 14	Gyermekekori védőoltások	V
Képzettség	Iskolázottság	Közép- vagy alapfokot végzettek aránya	SOC 15	Iskolázottsági szint	M
	Analfabétizmus	Felnőttek műveltségi szintje	SOC 16	Alacsony képzettségűek szintje	M
Lakásellátottság	Életkörülmények	Egy főre jutó lakóterület nagysága	SOC 17	Egy főre jutó szobák száma	M
		-	SOC 18	Háztartások összetétele	H
Biztonság	Bűnesetek	1000 lakosra jutó bejelentett bűneset	SOC 19	Bejelentett bűnesetek	V
Népesség	Népesség	Népesség növekedési ráta	SOC 20	Népesség növekedési ráta	V
		Városi települések lakossága	SOC 21	Népsűrűség	C
		-	SOC 22	Nettó migrációs ráta	H

KÖRNYEZETI DIMENZIÓ					
ENSZ főcsoport	Alcsoport	ENSZ indikátor	EUROSTAT indikátor*		
Levegő	Éghajlatváltozás	Üvegházhatású gázok kibocsátása	ENV 1	Üvegházhatású gázok egy főre jutó kibocsátása	V
	Ózonréteg károsodás	Ózonréteget károsító anyagok felhasználása	ENV 2	Ózonréteget károsító anyagok felhasználása	V
	Levegő minőség	Városi területek	ENV 3	Városi területek levegőszennyezettsége	V
Föld	Mezőgazdaság	Szántóföldi és állandó kultúrák területe	ENV 4	Mezőgazdasági terület és organikus gazdálkodás	C
		Műtrágya használat	ENV 5	A talaj nitrogén mérlege	M
		Növényvédő szer használat	ENV 6	Növényvédőszer-használat	V
	Erdő	Összes erdőterület	ENV 7	Összes erdőterület	V
		Fakitermelés intenzitása	ENV 8	Fakitermelés aránya	V
	Városiasodás	Városi települések területe	ENV 9	Beépített területek növekedése	C
Óceán és tenger	Parti zónák	Alga koncentráció	ENV 10	Eutrofizáció	C
	Halászat	Főbb fajok éves halászata	ENV 11	Egyes túlhalászott fajok éves vizsgálata	C
Friss víz	Víz mennyiség	Felszíni és talajvizek használata a teljes készlet %-ban, éves szinten	ENV 12	Vízhasználat intenzitása	V
	Víz minőség	BOD koncentráció vízszelvényekben	ENV 13	BOD (biológiai oxigén) koncentráció egyes folyókban	V
		Frissvizek coli koncentrációja	ENV 14	Fürdővizek minősége	M
Biodiverzitás	Ökoszisztéma	Védett területek a teljes terület arányában	ENV 15	Védett területek a teljes terület arányában	V
	Fajok	Kulcs fajok számának változása	ENV 16	Fenyegetett fajok száma	C

INTÉZMÉNYI DIMENZIÓ					
ENSZ főcsoport	Alcsoport	ENSZ Indikátor	EUROSTAT indikátor*		
Intézményi keret		Nemzeti Fenntartható Fejlődés	Tagországok hozzájárulása a nemzeti SDI gyakorlathoz		C
Intézmény kapacitás	Információ hozzáférhetőség	1000 lakosra jutó rádió vagy internet	INST1	Internet hozzáférés	M
	Kommunikációs infrastruktúra	1000 lakosra jutó telefonvonal és mobiltelefon	INST2	Kommunikációs infrastruktúra	V
	Tudomány és technológia	K+F kiadások a GDP %-ban	INST3	K+F kiadások	V
	Természeti katasztrófák és felelősség	Természeti katasztrófa okozta gazdasági és humán veszteség	INST4	Emberi és természeti tőkét érintő kockázatok	C

GAZDASÁGI DIMENZIÓ					
ENSZ főcsoport	Alcsoport	ENSZ Indikátor	EUROSTAT indikátor*		
Gazdasági struktúra	Gazdasági teljesítmény	Egy főre jutó GNP	ECON1	Egy főre jutó GDP	M
		Beruházás aránya a GNP-ből	ECON2	Beruházás aránya a GDP-ből	M
		-	ECON3	Fő ágazatok hozzáadott értéke	H
		-	ECON4	Inflációs ráta	H
	Kereskedelem	Áruk és szolgáltatások kereskedelmének mérlege	ECON5	Folyó fizetési mérleg egyenleg	V
		-	ECON6	FDI	H
	Pénzügyi helyzet	Adósság/ GNP	ECON7	Államadósság	M
		Segély (kapott vagy adott) / GNP	ECON8	Segély fejlődő országoknak	V
Termelés és fogyasztás	Anyagi fogyasztás	Anyagfogyasztás intenzitása	ECON9	Anyagfogyasztás	V
	Energia	Egy főre jutó éves energiafogyasztás	ECON10	Egy főre jutó bruttó belföldi energiafogyasztás	V
		Megújuló energiaforrások aránya	ECON11	Megújuló energiaforrások	V
		Energia-felhasználás intenzitása	ECON12	Energia-felhasználás intenzitása	V
	Hulladék	Ipari és települési hulladék keletkezése	ECON13	Települési hulladék keletkezése és eltávolítása	M
		-	ECON14	Ipari hulladék keletkezése	H
		Veszélyes hulladék keletkezése	ECON15	Veszélyes hulladék keletkezése és elhelyezése	V
		Radioaktív hulladék keletkezése	ECON16	Radioaktív hulladék keletkezése és elhelyezése	V
		Hulladék újrahasznosítás	ECON17	Papír és üveg hulladék újrahasznosítás	V
		-	ECON18	Hulladékkezelő és eltávolító létesítmények	H
	Közlekedés	Közlekedési módonként megtett utaskilométerek	ECON19	Utasszállítás közlekedési módonként	V
		-	ECON20	Teherszállítás szállítási módonként	H
	Környezetvédelem	-	ECON21	Környezetvédelmi ráfordítások	H

Forrás: EUROSTAT (2001:6-9)

* V-változatlan, M-módosított, C-cserélt, H-hozzáadott

4. melléklet: A fenntartható fejlődés indikátorai (Európai Unió, Magyarország)

KÖRNYEZETI DIMENZIÓ						
ENSZ főcsoport	Alcsoport	EU indikátor		Magyar indikátor*		
Levegő	Éghajlatváltozás	ENV 1	Üvegházhatású gázok egy főre jutó kibocsátása	ENV1	Üvegház-hatású gázok	V
	Ózonréteg károsodás	ENV 2	Ózonréteget károsító anyagok felhasználása	ENV2-1 ENV2-2	Ózonkárosító anyagok felhasználása Felhasználás a vegyi anyag típusa szerint	M
	Levegő minőség	ENV 3	Városi területek levegőszennyezettsége	ENV3	Légszennyező anyagok a városi területeken	M
Föld	Mezőgazdaság	ENV 4	Mezőgazdasági terület és organikus gazdálkodás	ENV4	Mezőgazdasági terület és organikus gazdálkodás	V
		ENV 5	A talaj nitrogén mérlege	ENV5	Műtrágyák és növényvédő szerek alkalmazása	M
		ENV 6	Növényvédőszer-használat			
	Erdő	ENV 7	Összes erdőterület	ENV6	Erdőterület és -használat	V
		ENV 8	Fakitermelés aránya			
	Városiasodás	ENV 9	Beépített területek növekedése		-	
Óceán és tenger	Parti zónák	ENV 10	Eutrofizáció		-	
	Halászat	ENV 11	Egyes túlhalászott fajok éves vizsgálata		-	
Friss víz	Vízmennyiség	ENV 12	Vízhasználat intenzitása	ENV7	A vízhasználat intenzitása	V
	Vízminőség	ENV 13	BOD (biológiai oxigén) koncentráció egyes folyókban	ENV8	A nagyobb folyók biológiai oxigénigénye	V
		ENV 14	Fürdővizek minősége	ENV9	Fürdésre alkalmas vizek minősége	V
Biodiverzítás	Ökorendszer	ENV 15	Védett területek a teljes terület arányában	ENV10	Biológiai sokféleség és a védett fajok	Ö
	Fajok	ENV 16	Fenyegetett fajok száma			

SZOCIÁLIS DIMENZIÓ						
ENSZ főcsoport	Alcsoport	EU indikátor		Magyar indikátor*		
Egyenlőség	Szegénység	SOC 1	Szegénységi szint alatt élő népesség	SOC1	A jövedelem egyenlőtlenségek mérése	Ö
		SOC 2	Jövedelem-egyenlőtlenségek mérőszámai			
		SOC 3	Munkanélküliségi ráta	SOC2	Munkanélküliség (összes és fiatal)	Ö
		SOC 4	Fiatalkori munkanélküliségi ráta			
		SOC 5	Egy főre jutó szociális juttatások	SOC3	Egy főre jutó szociális kiadások	V
	Nemek közötti jövedelem különbség	SOC 6	Nők és férfiak kereseti aránya	SOC4	Nők és férfiak bérének aránya	V
	Gyermek jólét	SOC 7	Gyermek jólét	SOC5	Gyermek jólét	V
Egészség	Halálozás	SOC 8	A lakosság tápláltsági szintje	SOC6	A lakosság tápláltsági szintje	V
		SOC 9	Főbb betegségek miatti halálozás	SOC7	A leggyakoribb betegség okozta halálozás	Ö
		SOC 10	Csecsemőhalandóság			
		SOC 11	Születéskori várható élettartam	SOC8	Születéskor várható élettartam	V
	Csatornázottság	SOC 12	A lakosság szennyvízrendszer ellátottsága	SOC9	Csatornázottság, szennyvízkezelés	V
	Egészségügyi ellátottság	SOC 13	Nemzeti egészségügyi ráfordítások	SOC10	Egészségügyi ráfordítások	V
		SOC 14	Gyermekkori védőoltások	SOC11	Gyermekbetegségek elleni védőoltások	V
Képzett-ség-	Iskolázottság	SOC 15	Iskolázottsági szint	SOC12-1 SOC12-2	Legmagasabb iskolai végzettség Alacsonyabb szintű iskolai végzettség	V
	Analfabétizmus	SOC 16	Alacsony képzettségűek szintje			
Lakásellátottság	Életkörülmények	SOC 17	Egy főre jutó szobák száma	SOC13	Lakáskörülmények	V
		SOC 18	A háztartások összetétele	SOC14	A háztartások összetétele	V
Biztonság	Bűnesetek	SOC 19	Bejelentett bűnesetek	SOC15	Bejelentett bűnesetek	V
Népesség	Népesség	SOC 20	Népesség növekedési ráta	SOC16	Népességnövekedési ráta	Ö
		SOC 21	Népsűrűség			
		SOC 22	Nettó migrációs ráta	SOC17	Migrációs ráta	V
INTÉZMÉNYI DIMENZIÓ						
ENSZ főcsoport	Alcsoport	EU indikátor		Magyar indikátor*		
Intézmény kapacitás	Információ hozzáférhetőség	INST1	Internet hozzáférés	INST1	Kommunikációs infrastruktúra és Internet hozzáférés	Ö
	Kommunikációs infrastruktúra	INST2	Kommunikációs infrastruktúra			
	Tudomány és technológia	INST3	K+F kiadások	INST2	Kutatás-fejlesztési kiadások	V
	Természeti katasztrófák és felelősség	INST4	Emberi és természeti tőkét érintő kockázatok		-	

GAZDASÁGI DIMENZIÓ						
ENSZ főcsoport	Alcsoport	EU indikátor		Magyar indikátor		
Gazdasági struktúra	Gazdasági teljesítmény és pénzügyi helyzet	ECON1	Egy főre jutó GDP	ECON1	Egy főre jutó GDP Magyarországon	V
		ECON2	Beruházás aránya a GDP-ből	ECON2	A beruházások aránya a GDP-ben	V
		ECON3	Fő ágazatok hozzáadott értéke	ECON3	Hozzáadott érték a gazdaság fő szektorai szerint	V
		ECON4	Inflációs ráta	ECON4	Inflációs ráta	V
		ECON5	Folyó fizetési mérleg egyenleg	ECON5-1	Folyó fizetési mérleg egyensúlya	V
		ECON6	FDI	ECON5-2	Külföldi közvetlen befektetés	V
		ECON7	Államadósság	ECON6	Államháztartási hiány	V
		ECON8	Segély fejlődő országoknak		-	
Termelés és fogyasztás	Anyagi fogyasztás	ECON9	Anyagfogyasztás	ECON7	Anyag-felhasználás	V
	Energia	ECON10	Egy főre jutó bruttó belföldi energiafogyasztás	ECON8-1	Energia-felhasználás szektoronként	M
		ECON11	Megújuló energiaforrások	ECON8-2	Energiahasználat és – intenzitás	V
		ECON12	Energia-felhasználás intenzitása	ECON8-3 ECON8-4	Energia mutatók összehasonlítása Az energia előállítása	M
	Hulladék	ECON13	Települési hulladék keletkezése és eltávolítása	ECON9	Kommunális hulladék keletkezése és elhelyezése	V
		ECON14	Ipari hulladék keletkezése	ECON10	Ipari hulladék keletkezése szektoronként	V
		ECON15	Veszélyes hulladék keletkezése és elhelyezése	ECON11	Veszélyes hulladékok	V
		ECON16	Radioaktív hulladék keletkezése és elhelyezése	ECON12	Radioaktív hulladék keletkezése és elhelyezése	V
		ECON17	Papír és üveg hulladék újrahasznosítás	ECON13	Papír- és üveghulladék újrahasznosítása	V
		ECON18	Hulladékkezelő és eltávolító létesítmények		-	
	Közlekedés	ECON19	Útas-szállítás közlekedési módonként	ECON14-1	Személyszállítás összetétele	V
		ECON20	Teherszállítás szállítási módonként	ECON14-2	Teherszállítás szállítási módonként	V
	Környezetvédelem	ECON21	Környezetvédelmi ráfordítások	ECON15	Környezetvédelmi ráfordítások	V

Forrás: FARAGÓ et al., 2004:30-32

* V-változatlan, M-módosított, Ö-összevont

5. melléklet

KÉRDŐÍV - KISTÉRSÉGI MENEDZSEREK RÉSZÉRE

(Tegyen X jelet a kiválasztott rublikába)

1. Jelölje be, melyik régióban végzi tevékenységét!

Nyugat-Dunántúl	
Közép-Dunántúl	
Dél-Dunántúl	
Közép-Magyarország	
Észak-Magyarország	
Észak-Alföld	
Dél-Alföld	

2. Osztályozza a pályázati felkészülés kapcsán a strukturális alapok főbb alapelveit az ön kistérségében, 1-től 5-ig terjedő skálán! (1: jelentős problémák vannak, 5: jól megoldott)

	1	2	3	4	5
PARTNERSÉG					
KONCENTRÁCIÓ					
TÁRSFINANSZÍROZÁS					
PROGRAMOZOTTSÁG					

3. Jelölje meg, mekkora szerepe van a mezőgazdaságnak az ön kistérségének fejlesztésében!

nincs	szerény	közepes	meghatározó

4. Az alábbi szempontokat milyen arányban venné figyelembe a térség fejlesztésénél?

	0-25%	25-50%	50-75%	75-100%
Gazdasági tényezők				
Társadalmi tényezők				
Természeti tényezők				

5. Halott-e már a LEADER+ közösségi kezdeményezésről?

Igen	
Nem	

6. Az ön kistérsége részt vett-e LEADER-típusú Kísérleti Vidékfejlesztési Programban?

Igen	
Nem	

7. Ön szerint a táblázatban felsorolt LEADER alapelvek megjelentek-e (uniós és nemzeti) vidékfejlesztési támogatásokhoz kapcsolódóan?

	Nem	Részből	Igen
Terület alapú megközelítés			
Alulról építkező fejlesztés			
Helyi munkacsoport kialakítása			
Innováció			
Szektorok közötti együttműködés			
Területek közötti együttműködés			
Helyi finanszírozás és menedzsment			

8. Jelölje meg hogy ön szerint a különböző alapelvek megvalósítása mennyire kivitelezhető a térségében 1-től 5-ig terjedő skálán értékelve! (1 nem lehetséges, 5 könnyen megoldható)

	1	2	3	4	5
Terület alapú megközelítés					
Alulról építkező fejlesztés					
Helyi munkacsoport kialakítása					
Innováció					
Szektorok közötti együttműködés					
Területek közötti együttműködés					
Helyi finanszírozás és menedzsment					

9. Kikkel tart kapcsolatot az alábbi személyek közül? (Igen válasz esetén töltsse ki a 10. kérdés megfelelő oszlopait is)

	Igen	Nem
Önkormányzat munkatársai		
Gazdasági szereplők		
Civil szervezetek		
Falugazdász		
Agrárkamara munkatársai		
Egyéb (nevezze meg)		

10. Milyen rendszerességgel találkoznak?

	Naponta	Hetente	Havonta	Évente
Önkormányzat munkatársai				
Gazdasági szereplők				
Civil szervezetek				
Falugazdász				
Agrárkamara munkatársai				
Egyéb				

11. A válaszadó neve:

Nő	
Férfi	

12. Melyik évben született?

SZÜLETÉSI ÉV: 19.....

13. Jelölje meg iskolai végzettségét!

Alapfokú	
Középfokú	
Felsőfokú	

14. Válassza ki végzettségének típusát!

Mérnök	
Közgazdász	
Jogász	
Tanár	
Informatikus	
Menedzser	
Egyéb.....	

15. További szakképesítés, tanfolyami végzettség:

.....
.....

16. Nyelvismeret:

	Alapfok	Középfok	Felsőfok
Angol			
Német			
Orosz			
Egyéb			

17. Számítógép használat

	Igen	Nem
Munkahelyen		
Otthon		

18. Internet használat

	Igen	Nem
Munkahelyen		
Otthon		

19. Lakóhely (a település neve):

20. Lakóhelye egybeesik-e munkahelyével?

Igen	
Nem	

	A	B	DK	FIN	F	D	EL	UK	ÍRL	I	L	NL	P	E	S	EU
6. melléklet																
Modernizáció	7,8	28,0	15,4	1,4	38,8	18,9	42,8	2,7	16,5	25,2	42,8	37,0	5,8	32,2	5,5	21,1
Mezőgazdasági beruházás	3,8	13,8	4,8	1,4	7,7	8,1	0,0	0,7	0,0	11,9	18,2	6,1	0,0	5,1	3,4	5,7
Feldolgozás és marketing	1,6	4,7	3,9	0,0	18,1	3,6	0,0	1,8	0,0	6,0	16,2	0,5	0,0	6,6	1,1	5,6
Mg.i vízforrás gazdálkodás	0,2	0,0	0,0	0,0	0,3	0,8	0,0	0,3	0,0	1,5	0,0	10,2	0,0	9,9	0,0	1,3
Fiatalkorú gazdálkodók	2,3	9,5	5,6	0,0	10,2	0,6	0,0	0,0	0,0	4,8	8,4	0,0	0,0	2,2	1,0	3,2
Korai nyugdíjazás	0,0	0,0	1,1	0,0	1,6	0,2	42,8	0,0	16,5	0,5	0,0	0,0	5,8	6,2	0,0	3,7
Föld javítás	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
Birtokszerkezet	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	5,5	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	20,2	0,0	2,2	0,0	1,5
Oktatás	0,9	3,5	4,9	0,3	0,9	0,2	0,0	0,9	0,0	0,5	0,4	0,4	0,0	0,4	5,1	0,8
Vidékfejlesztés	4,0	7,0	7,2	4,1	1,2	12,4	0,0	4,5	0,0	7,2	7,2	13,5	0,0	6,4	2,2	5,2
Diverzifikáció	2,3	1,4	3,3	1,6	0,9	1,5	0,0	3,2	0,0	3,3	1,7	7,0	0,0	1,6	1,7	1,8
Minőségi agrártermékek marketingje	0,4	0,7	1,2	0,0	0,4	0,2	0,0	1,1	0,0	0,8	0,8	0,7	0,0	0,4	0,7	0,4
Tevékenységek diverzifikációja	2,0	0,4	0,9	0,9	0,4	0,8	0,0	1,0	0,0	1,8	0,3	3,1	0,0	0,6	0,4	0,9
Turizmus, kézművesség	0,0	0,3	1,2	0,6	0,0	0,5	0,0	1,1	0,0	0,7	0,6	3,2	0,0	0,6	0,7	0,4
Infrastruktúra	1,7	5,6	3,9	2,6	0,4	10,9	0,0	1,3	0,0	4,0	5,5	6,5	0,0	4,8	0,4	3,4
Gazdaság kisegítő szolgáltatások	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,1	0,0	0,2	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,5	0,0	0,1
Vidéki lakosság számára alapszolgáltatások	0,0	1,5	1,1	0,9	0,1	0,7	0,0	0,3	0,0	0,8	1,1	1,0	0,0	1,9	0,0	0,5
Falufelújítás	0,2	3,6	0,3	1,5	0,3	6,8	0,0	0,5	0,0	0,5	4,4	2,8	0,0	0,9	0,2	1,6
Mezőgazdasági infrastruktúra fejlesztés	1,4	0,4	0,3	0,0	0,0	1,5	0,0	0,3	0,0	1,6	0,0	2,6	0,0	1,4	0,2	0,8
Hitelezés	0,0	0,0	2,1	0,0	0,0	1,8	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,4
Katasztrófa védelem	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Környezet	53,8	22,9	45,3	32,3	18,8	41,8	21,1	32,5	50,7	58,2	17,1	34,8	67,8	29,4	42,2	38,8
Erdészet	2,4	4,4	4,4	1,3	4,3	4,4	0,0	1,1	0,0	3,7	1,2	5,2	0,0	3,5	0,3	2,8
Erdőfelújítás	0,1	1,1	5,1	0,0	0,8	1,4	6,2	5,8	11,6	10,2	0,0	1,0	24,2	9,0	0,0	4,5
Agrárkörnyezet védelme	50,9	15,0	32,2	31,0	12,2	33,8	14,9	25,0	39,1	43,4	15,9	8,5	43,6	15,6	40,8	30,1
Környezetvédelem, állattartás	0,4	2,3	3,5	0,0	1,5	2,2	0,0	0,7	0,0	1,0	0,0	20,2	0,0	1,3	1,2	1,4
Kedvezőtlen területek, ÉTT	26,7	1,7	1,1	54,7	24,2	15,6	35,6	40,0	23,7	5,8	25,3	0,9	26,3	11,7	15,8	22,4
Egyebek	6,8	36,9	26,1	7,2	16,1	11,1	0,6	19,3	9,2	3,0	7,0	13,3	0,1	19,9	29,2	11,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ÖSSZESEN	6896,1	921,3	944,1	5444,2	11811,2	10707,4	2686,4	4366,4	3675,1	8792,2	373,3	1057,3	2007,6	5391,0	2551,6	67625,2

7. melléklet: Az NAKP területalapú, nyertes pályázatainak
célprogramonkénti és régiókénti megoszlása 2003-ban

			Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	ÖSSZESEN
CÉLPROGRAMOK	Alap-program	db	2	17	8	17	23	54	13	134
		ha	22	1417	791	3015	4072	3611	1792	14720
		Ft	402000	29652000	15045000	66522000	77253000	69237000	34053000	292164000
	Integrált növénytermesztés	db	72	134	109	68	80	527	251	1241
		ha	1437	1409	1585	1500	1148	3433	1898	12410
		Ft	59742000	57946000	69626000	65139000	49993000	158874000	78432800	539752800
	Ökológiai gazdálkodás	db	63	116	73	84	182	380	228	1126
		ha	1666	5644	4230	5272	11943	21837	8931	59523
		Ft	19018000	92024000	15160000	90032000	337444000	422272000	133680000	1109630000
	Gyep-gazdálkodás	db	21	120	41	120	252	758	356	1668
		ha	1628	9297	2827	7289	14334	32689	21078	89142
		Ft	16280000	92967000	28348000	72902000	143357000	326889000	211531500	892274500
	Vizes élőhely	db	3	13	4	25	2	28	25	100
		ha	438	2239	1245	2021	362	6258	5317	17880
		Ft	3504000	17912000	9961000	16170000	2895000	50063000	42527000	143032000
	ÉTT	db	51	40	37	6	312	107	156	709
		ha	7737	2939	802	210	17833	4213	7069	40803
		Ft	219367000	89399000	24783000	5882000	533632000	111377000	209927000	1194367000
	Zonális kísérleti	db	0	0	0	0	0	0	24	24
		ha	0	0	0	0	0	0	729	729
		Ft	0	0	0	0	0	0	22421000	22421000
	ÖSSZESEN	db	212	440	272	320	851	1854	1053	5002
		ha	12928	22945	11480	19307	49692	72041	46814	235207
		Ft	318313000	379900000	162923000	316647000	1144574000	1138712000	732572300	4193641300

Forrás: saját számítás in: SZABÓ – KATONÁNÉ, 2004

8. melléklet: A földhasználati zónarendszer kialakításához használt mutatók

Mezőgazdasági alkalmassági értékszám (MAÉ)	Környezetérzékenységi értékszám (KÉE)
TALAJALKALMASSÁG	ÉLŐVILÁG
Lejtőszög% (0-9)	Magyarország természetvédelmi oltalom alatt álló területei (0-9)
Talajértékszám (0-9)	Nemzetközi ökológiai hálózat magyarországi tervezett területe (0-9)
Aranykorona érték (AK/ha) (0-9)	Javasolt ÉTT területek (0-9)
A talaj típusa és altípusa (0-6)	Ramsari területek (0-6)
Fizikai féleség (0-6)	Nemzetközi jelentőségű madár élőhelyek (0-6)
A talaj vízgazdálkodási tulajdonságai (0-6)	Veszélyeztetett mezei madárfajok számára fontos területek (0-5)
A talaj kémhatása és mészállapota (0-3)	TALAJ
Szervesanyag-készlet (t/ha) (0-3)	Az erózió mértéke (0-9)
A termőréteg vastagsága (kő, kavics, talajvíz) cm (0-3)	A fizikai talajféleség (0-8)
KLÍMAALKALMASSÁG	Agyagásvány-minőség (0-6)
Energetikai agrárpotenciál (t/ha) (0-7)	A talaj kémhatása és mészállapota (1-5)
Klimatikus agrárpotenciál (t/ha) (0-7)	A talaj szervesanyag-készlete (t/ha) (1-3)
Kukoricatermesztési klímaalkalmassági értékszám (0-9)	VÍZ
Búzatermesztés minőségi klímaértékszám (0-7)	Felszín alatti vízvédelmi területek (0-12)
Búzatermesztés mennyiségi klímaértékszám (0-7)	Felszíni vízvédelmi területek (0-12)
Sörárpa-termesztési klímaalkalmassági értékszám (0-8)	

Forrás: ÁNGYÁN et al., 2001

9. melléklet: „Hortobágy és mellyéke” Helyi Vidékfejlesztési Tervének SWOT analízise

GYENGESÉGEK	ERŐSSÉGEK
TÁRSADALMI A népesség lassú fogyása. Munkanélküliek (köztük tartós munkanélküliek) magas aránya. Hátrányos helyzetű roma lakosság népességen belüli részaránya magas. Jellemző a versenyképes munkahelyek hiánya, keresetek alacsony szintje. Térségi összefogás hiánya, közösségek szétszóródtak. Nem elég kiterjedt a térség kapcsolatrendszere, nincs megfelelő kapcsolat a térség meghatározó szereplőjével a Hortobágyi Nemzeti Parkkal. A helyben élők nem ismerik fel a térség értékeit, lehetőségeit, igénytelenség, gyenge aktivitás. Rossz kommunikáció, információhiány, tájékozatlanság. Országos átlagnál alacsonyabb képzettség, szakemberhiány. Problémák megoldását másoktól várják. Hagyományok feledésbe merülnek. GAZDASÁGI Hagyományos ágazati szerkezet konzerválódása. Gazdasági, különösen a mezőgazdasági gazdálkodó szervezetek mérete elaprózott. Mezőgazdasági termékek helyben történő feldolgozása nem jellemző. A helyi vállalkozások jövedelemtermelő- és munkahelyteremtő képessége alacsony. A térség tökevonzó képessége alacsony. Az üzleti infrastruktúrák és szolgáltatások szintje elégtelen. Rossz, nem hatékony marketing. A megyén belüli közúti-vasúti elérhetőség gyenge, a helyi utak műszaki állapota rossz, a kerékpárút-hálózat kiépítettsége alacsony. Hiányos közműellátottság: alacsony a szennyvíz-hálózatba bekapcsolt lakások aránya. Fejletlen, kiépítetlen turisztikai infrastruktúra (szálláshelyek, vendéglátó egységek, partszakaszok, uszodák). A turisztikai-idegenforgalmi szolgáltatások többségének színvonala alacsony. Turisztikai, térségi marketing és komplex turisztikai termékcsomagok hiánya. Az általános iskolák infrastrukturális- és eszközellátottsága gyakran kiugróan alacsony. KÖRNYEZETI Alacsony erdősültség. INTÉZMÉNYI A telekommunikációs szolgáltatások és Internet elérhetősége nem megfelelő.	TÁRSADALMI Balmazújvároson és Polgáron középiskolai képzés jelenléte. Avult a lakosság szennyvízrendszer ellátottsága. A térség területfejlesztési és önkormányzati szereplői körében jelentős pályázat-készítési és projekt megvalósítási tapasztalat gyűlt össze. GAZDASÁGI Polgáron ipari park, beruházások fogadására alkalmas terület, logisztikai központra lehetőség. Polgárnál Tisza-híd, és működő kompátkelőhely van a térségben. M3 autópálya Polgárig terjedő szakaszának megépülése révén javul a térség elérhetősége. Termálvíz, mint erőforrás meglelte a térségben. Faipari, kézműipari vállalatok jelenléte a térségben degenforgalmi vonzerővel rendelkező kulturális adottságok. KÖRNYEZETI Kedvező természeti adottságok (Tisza, HNP, jelentős a Natura 2000 területek aránya, gazdag madárvilág, őshonos növényfajok, halastavak). Alacsony levegőszennyezettség. A mezőgazdasági területek jelentős része agrár-környezetgazdálkodási programban vesz részt. Jelentős a biogazdálkodás a térségben. Alacsony műtrágya használat. Jelentős a védett területek aránya a térségben. INTÉZMÉNYI Több településen működik teleház.

LEHETŐSÉGEK	VESZÉLYEK
TÁRSADALMI A Leader program segítségével erősödik a társadalmi összefogás a térségben, nő az érdekérvényesítő képesség. Szorosabbá válik a HNP és a térségi szereplők kapcsolata. Emelkedik a lakosság képzettségi szintje. Térség természeti, kulturális értékeinek felismerése megtörténik. Javul a jövedelmi helyzet. Csökken az elvándorlás. A fiatalok, nők lehetősége, a roma lakosság helyzete javul a térségben. GAZDASÁGI Összefogás következtében javul a mezőgazdasági gazdálkodó szervezetek struktúrája. Nő a mezőgazdasági termékek helyben történő feldolgozása, a helyi vállalkozások jövedelemtermelő és munkahelyteremtő képessége. Nő a térség termékei (bio-élelmiszerek, gyógynövények, kézműipari termékei) iránti kereslet. Javul a térség tökevonzó képessége. Az üzleti infrastruktúrák és szolgáltatások szintjének emelkedése. A termékvédjegy bevezetése mellett, megfelelő marketing. A turisztikai-idegenforgalmi szolgáltatások színvonala kedvezőbbé válik. Elkészül egy komplex turisztikai termékcsomag (falusi-, öko-, gyógy-, termál-, kerékpár- turizmus) a térségre. KÖRNYEZETI Természetvédelmi területek jelentőségének felértékelődése a lakosság körében is. A biogazdálkodásba vont területek további emelkedése. 2007-től újabb támogatások a környezetbarát gazdálkodás érdekében (Natura 2000). INTÉZMÉNYI A telekommunikációs szolgáltatások és Internet elérhetőség javulása.	TÁRSADALMI Az érdektelenség miatt a Leader programmal sem sikerül erősíteni a társadalmi összefogást, a HNP és a térségi szereplők kapcsolatát. Társadalmi összefogást bénító kommunikáció, média. Folytatódik a hátrányos helyzetű csoportok leszakadása, szociális válság. Erősödik a jövedelmi differenciálódás. Képzett fiatal munkaerő elvándorlásának fokozódása. GAZDASÁGI Konzerválódik a hagyományos gazdasági szerkezet, megmarad a nyersanyagtermelők kiszolgáltatottsága (természeti korlátok, termékpálya szereplői által). Tovább romlik a térség tökevonzó képessége. Tovább romlik az üzleti infrastruktúra és a szolgáltatások színvonala. Összefogás hiányában nem megfelelő marketing, rossz logisztika. Alacsony színvonalú kínálat miatt a turisztikai-idegenforgalmi szolgáltatások kereslete elmarad. KÖRNYEZETI Természeti-környezeti katasztrófák bekövetkezése. A természeti erőforrásokat veszélyeztető külső szennyezés eléri a térséget. Természeti-környezeti értékek károsodása az ökológiai szemlélet hiánya következtében. INTÉZMÉNYI Forrás hiány miatt és az alacsony iskolai végzettség következtében, a telekommunikációs szolgáltatások és az Internet elérhetőség nem javul. Az uniós támogatásokat kezelő hazai intézményrendszer elégtelen szabályozása, működése.